

॥ श्री गणेशदत्तरेणुकादेवी प्रसीदताम् ॥

विचारधन-१

प.पू.दत्तमहाराज कवीश्वर यांच्याशी झालेला सुसंवाद

संकलन व संपादन

डॉ.श्री.शरदचंद्र कोपडेंकर

प्रकाशन

श्री भगवती प्रकाशन

सर्व हक्क प्रकाशकाचे स्वाधीन
प्रकाशन दिवस
२९ ऑगस्ट, १९९५.
मंगळवार, श्रीगणेश चतुर्थी,
शके १९१७.

मुखपृष्ठ
श्री. आमोद दामले

मुद्रक
मे. के. जोशी आणि कंपनी,
१७४५/२, सदाशिव पेठ,
पुणे-३०. फोन-४७१४०९

प्रकाशक
श्री भगवती प्रकाशन
६/१, साईविहार कर्वेनगर,
पुणे-५२. फोन-३६९०६०

किंमत रु. २०/-

प. पू. दत्तमहाराज कवीश्वर

जो ब्रह्मज्ञान उपदेशी । अज्ञानअंधार निरसी ।
जीवात्म्या परमात्मयासी । ऐक्यता कारी ॥
विघडले देव आणि भक्त । जीव शिवपणें द्वैत ।
तया देवभक्ता येकांत । करी तो सद्गुरु ॥

जेथें सारासार विचार । तेथ होय जगोद्धार ।
नवविधाभक्तीचा आधार । बहुत जनांसी ॥
गुणोनी नवविधा भजन । जेश्चे प्रतिष्ठिलें साधन ।
हें सद्गुरूचें लक्षण । श्रोतीं वोळखावे ॥

तो बहुतांचा पाळणकर्ता । त्यास बहुतांची असे चिंता ।
नानासाधने समर्था । सद्गुरूयासीं ॥
अंतरी शुद्ध ब्रह्मज्ञान । बाह्य निष्ठेचे भजन ।
तेथे बहु भक्त जन । विश्रान्ति पावती ॥

ओम् नमो सद्गुरु तूं ज्योतिषी । एकात्मतेचे घटित पाहसी ।
चिद्ब्रह्मोंसी लग्न लाविशी । ओम् पुण्येंसीं तत्त्वतां ॥
वधूवरां लग्न लाविती । हें देखिलें असे बहुतीं ।
आपुली आपणा लग्नप्राप्ती । हे अलक्ष्य गती गुरुराया ॥

ओम् नमो सद्गुरु धन्वंतरी । ज्याची दृष्टीचि निरुज करी ।
त्यावांचोनि संसारीं । भवरोगु दुरी न करवे ।
ज्या भवरोगाचेनि दर्पें । फुंफात तापलीं त्रिविधतापें ।
'मी माझें' येणें संकल्पें । वाग्जल्पें जल्पती ॥

जय जय सद्गुरु परम । जय जय सद्गुरु पुरुषोत्तम ।
जय जय सद्गुरु परब्रह्म । ब्रह्मा ब्रह्मनाम तुझेनी ॥
जय जय सद्गुरु चिदैक्यस्फूर्ती । जय जय सद्गुरु चिदात्मज्योति ।
जय जय सद्गुरु चिन्मूर्ती । मूर्तामूर्ती चिद्रूप ॥

श्री दत्तात्रेय

पू. श्रीपादश्रीवल्लभ

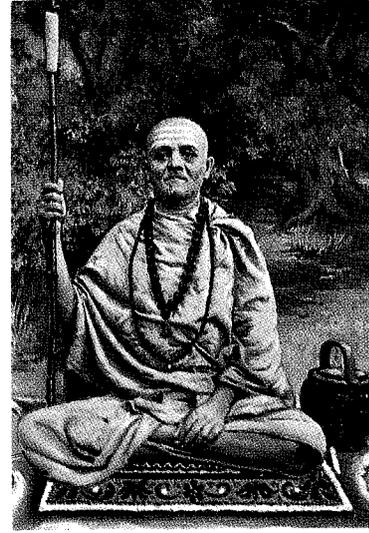

पू. नृसिंह सरस्वती

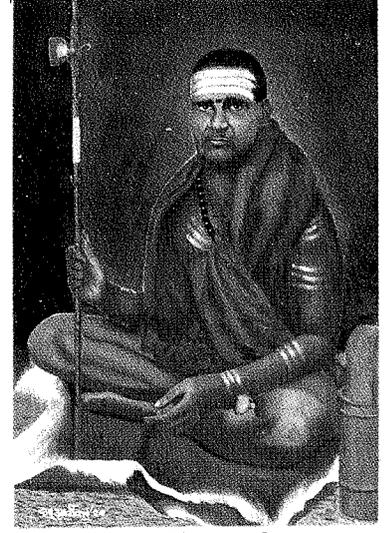

पू. वासुदेवानंद सरस्वती

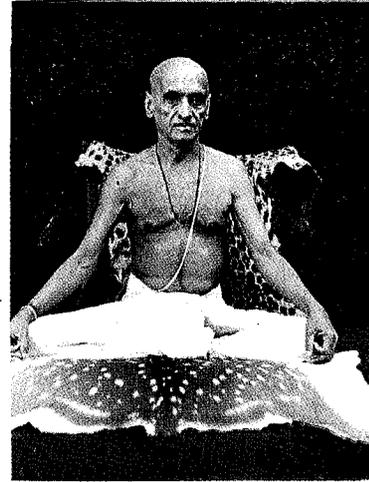
॥ गुरो तुझे ही पदवारीधारा । धुवो सदा कायिक दोष सारा ॥

पू. लोकनाथतीर्थ स्वामी

पू. दीक्षित स्वामी

पू. गुळवणी महाराज

पू. धुंडिराज महाराज

॥ सदैव माझे मन वाणी शुध्द । करो तुझे नाम पवित्र सिध्द ॥

ओम् नमो जी श्रीगुरुराया । म्हणोनि सद्भावें लागें पायां ।
तवं मीपण गेलें वायां । घेऊनियां तूपणा ॥
नवल पायांचें कठिणपण । वज्रें न तुटे लिंगदेह जाण ।
त्याचेंही केलें चूर्ण । अवलीळा चरण लागतां ॥

ओम् नमो श्रीगुरु शिवशिवा । नमनें जीवत्व जीवा ।
नुरविसी, तेथें देहभावा । कैसेनि रिघावा होईल ॥
जीवें घेऊनि जीवा । देहत्व मोडून देहभावा ।
याहीवरी करविसी सेवा । हें लाघव देवा नवल तुझे ॥

एवं स्वस्वरूप द्यावयासी । उदारत्व तुजपासीं ।
हें न ये गा आणिकांसी । हृषीकेशी कृपालुवा ॥
तो तूं पस्म उदार ऐसा । राया रंका समभावें सरिसा ।
भावो तेथ भरंवसा । तू आपैसा आतुडसी ॥

‘जागृती’ जागे तुझेनि हरिखें । ‘स्वप्न’ स्वप्ना तुझेनि देखे ।
‘सुषुप्ती’ सुखावे जेणें सुखें । पूर्ण संतोखें तुझेनि ॥
मी जे जे ‘विषय’ भोगीं । तें भोक्तेपण तुझे अंगी ।
तुझेनि निजसंयोगीं । मी पणें जर्गीं वर्तविशी मज ॥

सुखेंचि तुझे नाम घेतां । घातु करिसी जीविता ।
जीवु घेऊनि तत्त्वतां । होसी सर्वथा कृपाळू ॥
तुझे नामाचें प्रबळ बळ । माथा नुधवित्ती कळिकाल ।
चारी मुक्ति केवळ । होती निश्चळ निजदासी ॥

आतां सद्गुरु वर्णविना । जेथे माया स्पशें सकेना ।
ते स्वरूप मज अज्ञाना । काय कळे ॥
न कळे न कळे नेति नेति । ऐसें बोलतसे श्रुती ।
तेथें मज मूर्खाची मती । पवाडेल कोठे ॥

प. पू. ताईमहाराज चाटुफळे

आत्तापर्यंत प्रकाशित झालेली पुस्तके

१. दैवी संपदा (प्रवचने)
२. द्विसाहस्री-१ (श्री गुरुचरित्र)
३. द्विसाहस्री-२ (श्री गुरुचरित्र)
४. चांदणे कैवल्याचे (प्रवचने)
५. संतसंग (प्रवचने)
६. नारायणी नमोस्तुते (श्री देवी भागवत)
७. सत्कर्मी रति वाढो (प्रवचने)

वरील सर्व पुस्तके श्री वासुदेव निवास, कर्वे रोड पुणे येथेही उपलब्ध आहेत.

॥ श्री गणेश दत्त गुरुभ्यो नमः ॥

पुर्वसुकृतामुळे लहानपणापासून अध्यात्माची आवड लागली. गुरु भेटावेत म्हणून खूप हिंडलो. खूप कांही वाचत राहिलो. पण समधान होईना. कांही उपासनाही हातून घडत नव्हती.

अवचित एक दिवस श्रीदत्तमहाराज दत्त म्हणून समोर आले, मी त्यांच्याकडे गेलो असे नाही. वेळ येताच त्यांनीच मला बोलावून घेतलं व जवळ केलं असच म्हणावे लागेल.

पहिल्या भेटीपासूनच त्यांनी मला प्रश्न विचारायला उद्युक्त केलं. पहिल्यापासूनच हा प्रश्नोत्तरांचा संवाद सुरु झाला. सुदैवाने ते संवाद ध्वनिमुद्रित करायची बुद्धी झाली. नंतर ते संवाद लिहून ठेवत असे.

हळूहळू ध्यानात येऊ लागले की दत्तमहाराज पूर्णावतार आहेत. तेच पूर्णब्रह्म आहेत. मग या पूर्णब्रह्माच्या परिपूर्ण रुपाला सद्गुरु म्हणा किंवा ईश्वर म्हणा.

सुरवातीच्या काळात खूप प्रश्न विचारावेसे वाटायचे. विचारणाऱ्याचे पूर्ण समाधान होईपर्यंत सद्गुरु उत्तरे देत राहिले. कधीही कंटाळा केलेला दिसला नाही.

आणि एके दिवशी त्यांच्याच कृपेने लक्षात आले की हे काही खरे ज्ञान नव्हे. खरे ज्ञान म्हणजे ईश्वर सर्वत्र भरला आहे ही जाणीव. सतचित्तआनंदघन अस्ति ही प्रचीती. ती प्रचीती गुरुकृपेशिवाय येत नसते. साधकाने कितीही प्रयत्न केले तरी केवळ त्याच्या प्रयत्नांनी ही प्रचीती येत नसते. सद्गुरुंची प्रार्थना करीत रहायचं, पूर्णपणे शरण

जायचं एवढेच साधक करू शकतो. असे शरण झाल्यावर गुरुकृपा झाली तरच भक्ती अंतःकरणात उत्पन्न होते. गुरुकृपा झाली तरच ती द्वैत भक्ती पक्की होत जाते व गुरुकृपेनेच अद्वैत भक्तीपर्यंत पोचू शकते. हे शाब्दिक ज्ञानही गुरुकृपा झाल्याशिवाय मिळत नसतं. आणि हे शाब्दिक ज्ञान साधकाला प्राप्त झालं तरीही ती अद्वैत भक्तीची अवस्था मिळवण्यासाठी साधकाने कितीही प्रयत्न केले तरी केवळ त्याच्या प्रयत्नाने ती मिळत नाही. गुरुकृपा झाली तरच भक्त तेथपर्यंत पोहचू शकतो. साधकाने प्रार्थना करीत रहायचं. गुरुकृपा झाली तरच त्या प्रार्थनेत तळमळ उत्पन्न व्हायची नी काहीतरी व्हायचं.

परमपूजनीय सौ. ताईच्या रुपाने अद्वैत भक्तीचे परिपूर्ण रुप पहायला मिळालं. ब्रह्माशी एकरुप झाल्यावरही भक्ती कशी करीत राहायची व त्या भक्तीतील आनंद कसा घेत राहायचं हे इथे पाहायला मिळालं. हाच सद्चिदानंद. तो प्रत्यक्ष पहाण्याचं भाग्यही गुरुकृपेनेच मिळाले. मग वाटलं, शब्द संपायला हवेत. मौनातूनच काही मिळाले तर मिळेल. प.पू. सौ.ताईच्या आज्ञेनेच हे प्रश्नोत्तरांच्या रुपतील सद्गुरुंचे विचारधन-ज्याला ब्रह्मज्ञान म्हणता येईल, ते आज प्रकाशित होत आहे.

आता जाणवतं की ही प्रश्नोत्तरे म्हणजे सर्व वेद, उपनिषदे व पुराणे यांचे सार आहे. एकविसाव्या शतकाच्या उंबरठ्यावर जग अंसताना ज्या सामाजिक व सांस्कृतिक समस्या निर्माण झाल्या आहेत त्यांच्या पार्श्वभूमीवर हे विचारधन प्रकट झाले आहे. त्यादृष्टीने त्याचे महत्व खूपच वाढले आहे. हे साक्षात पूर्णब्रह्म ईश्वराचे शब्द असल्यामुळे

या प्रश्नोत्तरातील उत्तरांना भगवद्गीतेचे महात्म्य आहे. साधकाला पैलतीराला नेण्याचे या शब्दात निश्चितच सामर्थ्य आहे.

या इथे मुद्दाम एका गोष्टीचा उल्लेख करावासा वाटतो. तो म्हणजे, सौ. आयकर, मुंबई यांनी केलेल्या सेवेचा! त्यांनी अक्षरशः अहोरात्र कष्ट करून पू. महाराजांचे हे शब्द संगणाकामध्ये टंकलिखित करण्याचे काम अत्यंत आपुलकीने पार पाडले. त्याबद्दल त्या धन्यवादास व सद्गुरुकृपेस निश्चितच पात्र आहेत.

सद्गुरुंची भेट झाल्यावर मी जेव्हां जेव्हां त्यांच्या पुढे जायचो, तेव्हा मनात प्रश्न यायचे ते सद्गुरुंच्या प्रेरणेनेच. ते प्रश्न विचारायचे धाडसही त्यांच्या कृपेनेच आले. पण ही उत्तरे केवळ माझ्यासाठीच नव्हती. प्रचीतीजन्य ज्ञानधन जगापुढे पुन्हा मांडावे हा सद्गुरुंचा संकल्प होता. तो त्यांनीच पुरा केला. मी केवळ निमित्त. तेव्हा ही प्रश्नोत्तरे प्रकाशित करणं उचित आहे. प्रश्नोत्तरे वाचणाऱ्यांवर गुरुकृपा व्हावी अशी सद्गुरुचरणी प्रार्थना आहे.

॥अवधूत चिंतन श्रीगुरुदेवदत्त॥

डॉ. शरदचंद्र कोपर्डेकर
मुंबई.

वेदशास्त्रांचे मथित सार। योगदुर्गीचे भांडार।
पिकल्या सुखाचा सुखसागर। मज साचार उपदेशिला।।
तूं योगियांचा योगेश्वर। सकळ जगाचा ईश्वर।
तुझे सत्य गा उत्तर। संशयकर मज वाटे।।
तुवांच सांगितलें साक्षेपे जाण। करावें गा स्वधर्माचरण।
तें सत्य मानूनी वचन। सर्वस्वे जाण विश्वासलो।।
करावे जे स्वधर्माचरण्। तेच म्हणशी माझे भजन।
शेखी तेही आतां सांडून। रिघावें शरण म्हणतोसी।।
तरी आत्मा कर्ता कीं अकर्ता। हेचि न कळे तत्वता।
कर्म करावें कीं सर्वथा। आम्ही आतां सांडावे।।

- प्र. सद्गुरुंनी दिलेले नाम ध्यानांतही घ्यायचे व तेच चोवीस तासही घ्यायचे ना?
उ. हो तेच नाम अखंड चोवीस तास घेत रहावे, जास्तीत जास्त नामस्मरण चालू ठेवावे.

✽

- प्र. सद्गुरुंनी दिलेले नाम हाच मंत्र का?
उ. नाममंत्रच आहे तो.

✽

- प्र. सद्गुरुंनी दिलेला नाममंत्र सिद्धच असणार. तो सिद्ध करण्यासाठी वेगळे अनुष्ठान किंवा पुरश्चरण करण्याची गरज आहे काय?
उ. नाममंत्र सिद्धच आहे.

✽

प्र. महाराज प्रपंच मनातून गेला पाहिजे हे समजते. पण प्रपंच मनांत असल्यामुळे मानसिक दुःखे निर्माण होतात. त्यातून शारिरीक आजार उद्भवतात. प्रपंच मनांतून जावा म्हणून काय करायला हवे?

उ. संतांचे ग्रंथ वाचायचे. भागवत आहे. एकनाथी रामायण आहे. ज्ञानेश्वरीचा आपला अभ्यास आहेच. म्हणजे पुष्कळ मार्गदर्शन होते.

प्र. आपल्या आयुष्यांत घडून गेलेल्या जुन्या घटना यासंबंधी सारखे विचार मनांत येतात. त्यावेळची संभाषणे सारखी आठवतात. ते कसे घालवावे?

उ. नामस्मरण जितके होईल तितके ते कमी होईल.

प्र. कांही वेळेला असे होते की अमकी व्यक्ती मला भेटल्यावर मी असे बोलेन, तमक्या व्यक्तीला मी असे सांगेन असे विचार मनांत फार येतात.

उ. सहाजिकच आहे ते. मनामध्ये येतं, पण हळुहळु नामस्मरणाकडे लक्ष गेलं की ते जाईल.

प्र. महाराज आपण सांगितलेत की भगवंताचे अखंड अनुसंधान ठेवावे ते कसे करावे?

उ. ते येईल हळुहळु. नामस्मरण करायचे. भगवंताचे अखंड अनुसंधान रहावे म्हणून देवाची प्रार्थना करायची. त्याची चरित्रे वाचायची. संतांची चरित्रे वाचायची. संतांच्या चरित्र वाचनानेही ते अखंड अनुसंधान रहायला मदत होते. वीतरागविषयम् वा चित्तम् असे सूत्र योगसूत्रकारांनी

सांगून ठेवलेच आहे.

प्र. आपण अभ्यास चालू ठेवावा असे सांगितले आहे. अभ्यास म्हणजे ध्यान, धारणा व समाधीच ना?
उ. ते बरोबर आहे.

प्र. प्राणायाम चालू ठेवावा ना?
उ. चांगलं आहे. मनाची स्थिरता व्हायला प्राणायाम उपयोगी पडतो. योग्य मार्गदर्शन असलं म्हणजे झालं. त्याला कांही हरकत नाही. मनाच्या स्थिरतेचा तो उपायच आहे.

प्र. सच्चिदानंद म्हणजे नेमके काय?
उ. ते भगवंताचे रूप आहे. सत् आहे चित् आहे आणि आनंद आहे. नेहमी अस्तित्वात असलेली (व्यक्ती) एकच आहे. नित्य आहे, ज्ञानरूप आहे व आनंदरूप आहे. एक परमात्मा आहे. बाकी सारे त्याच्या विरुद्ध आहे. असद् आहे, अनित्य आहे. जड आहे, अचेतन आहे आणि बाकी सारे दुःखरूप आहे.

प्र. महाराज, अपर ब्रह्म किंवा सबल ब्रह्म म्हणजे सगुण साकार परमेश्वर आणि निर्गुण निराकार परब्रह्म म्हणजे भावातीत - दोन्ही एकच ना?

उ. एकच आहे ते. पण हे कळायला वेळ लागतो. अगोदर सगुण ब्रह्माची उपासना करायची. संतांनी सगळ्या तेच सांगितलंय. अगोदर श्रद्धा पाहिजे. हळुहळु कळतं.

- प्र. आत्मा व परमात्मा एकच ना? का आत्मा हा परमात्म्याचा अंश आहे.
- उ. अंश आहे. अगोदर अंशच असतो. पुढे एकत्व बुध्दी नंतर येते.

- प्र. ईशकृपा, गुरुकृपा व आत्मकृपा झाली म्हणजे पारमार्थिक प्रगती होते असे कुणीतरी सांगितलं होतं. ईशकृपा म्हणजे मनुष्यजन्म मिळणं कां आणखी कांही?
- उ. महाराज शांत रहातात.

- प्र. गुरुकृपा म्हणजे गुरु भेटले व आशिर्वादही मिळाला. मग आता आत्मकृपा म्हणजे कांही वेगळे व्हायला पाहिजकां?
- उ. आत्मकृपा म्हणजे आपल्याला प्रचीती येणं हळुहळु येणं. हळुहळु हळुहळु येतं ते. जितकं जितकं मन शुध्द होत जाईल तितका अनुभव येतो.

- प्र. गुरुकृपेचा जास्तीत जास्त फायदा करुन घेण्यासाठी साधकाने काय करायचे?
- उ. त्याने ईश्वराची उपासना चालू ठेवायची. नामस्मरण करायचं. योग्यवेळी भेट होते काहीतरी होतं.

- प्र. सद्गुरुंनी संकल्प केला म्हणजे सिध्द होणारच. मग साधकाचे प्रयत्न विसंवादी किंवा विघातक नाही ना ठरणार?
- उ. गुरु सगळे संकल्पच नाहीसे करुन टाकतात. गुरुंच्या संकल्पानेच सगळं होतं. संकल्प झाले म्हणजे झालं.

- प्र. आपली थोडीफार पारमार्थिक प्रगती झाली आहे म्हणून आनंद मानायचा कां अजून पुष्कळ पल्ला गाठायचा आहे म्हणून अस्वस्थ व्हायचं, तळमळ ठेवायची.
- उ. तळमळ ठेवायला पाहिजे. अजून व्हायचं आहे याची जाणीव ठेवली म्हणजे प्रयत्न चालू रहातो.

- प्र. सद्गुरुवांचून कोणाचेही प्रेम नको आपल्याला. फक्त सद्गुरु आणि आपण. जगात दुसरी कोणतीही व्यक्ती आपल्याला नको अशी भूमिका घेतली तर बरं होईल ना?
- उ. होय. तेच चांगलं. बरोबरच आहे ते. एकच फक्त सद्गुरु.

- प्र. मनाचा संन्यास महत्वाचा ना? तसं असेल तर संसारात राहूनही निःसंग संन्यासी व्हावं अशी इच्छा करणं बरोबर होईल ना?
- उ. चांगलं आहे. वासनाक्षय म्हणून सांगितला आहे.

- प्र. तसं होईल ना गुरुंच्या कृपेने?
- उ. हो. हो.

- प्र. सद्गुरुंचे शब्द महत्वाचे आपण मानतोच. परंतु सद्गुरुंना नेमका कोणता अर्थ अभिप्रेत आहे हे माझ्यासारख्याला काहीवेळा कळत नाही. अशा वेळी गोडसे किंवा माधुरीताई यांच्याकडून ते समजावून घेणे बरोबर होईल ना?
- उ. एकमेकांनी परस्पर चर्चा करायला कांही हरकत नाही.

- प्र. संतांनी सांगितलं आहे तशी वागायची बुद्धी व्हावी, बुद्धीतील दोष जावेत व बुद्धी ईश्वरप्रेमाने भरून जायला हवी असे आपण सांगितले होतेत. त्यासाठी काय करावे?
- उ. ईश्वराची प्रार्थना. अंतर्दामी तो आहे ना. बुद्धीला प्रेरणा करणारी शक्ती ती आहे. म्हणून त्या शक्तीची प्रार्थना चालू ठेवायची.

- प्र. महाराज, गुणग्राहक बुद्धी झाली पाहिजे असे आपण प्रवचनांत सांगितले होतेत. आपण म्हणाला होतात की गुणग्राहक बुद्धी म्हणजे स्वतःचे गुण जाणणे व इतरांचे गुण जाणणे. ईश्वराची भक्ती करून ते साधेल का?
- उ. गुणग्राहक बुद्धी वगैरे हे सगळं लौकिक आहे. गुणदोषाच्या पलीकडे जायचं. गुणातीत अवस्था ही वेगळीच आहे.

- प्र. महान आत्मा म्हणजे ज्याची बुद्धी विशाल झाली आहे व ज्याला सगळीकडे परमेश्वर दिसतो आहे असे आपण सांगितलं होतं. आम्हाला हे शाब्दिक ज्ञान झालं. पण तसा प्रत्यक्ष अनुभव येण्यासाठी आम्ही काय केलेपाहिजे?
- उ. प्रत्यक्ष अनुभव येणं म्हणजे सर्व ठिकाणी ईश्वरभावना निर्माण होणं. हा साक्षात्कारच आहे. त्याला वेळ लागणार. नामस्मरण, ध्यान, समाधी अवस्थेपर्यंत गेल्यानंतर होणार.

- प्र. गुरुकृपेनेच ते होणार ना?
- उ. होय. ते गुरुकृपेनेच होणार.

- प्र. महाराज, "तुझिया सत्तेने तुझे गुण गाऊ। तेथे सुखी राहू

सर्वकाळ।" असे जे श्री तुकाराममहाराजांनी म्हटलंय. म्हणजेकाय?

- उ. भगवंताचे गुण गायलासुद्धा भगवंताची कृपा पाहिजे. खरं आहे ते. भगवंताची कृपा झाल्याशिवाय तो वासनाच होत नाही. परमार्थ वासनाच होत नाही.

- प्र. एका जनार्दनी भोग प्रारब्धाचा हरीकृपे त्याचा नाश आहे। असे श्री एकनाथमहाराजांनी म्हटलंय, हरीकृपा व गुरुकृपा एकच आहे असे म्हणता येईल कां?
- उ. होय. हरीकृपा व गुरुकृपा एकच.

- प्र. म्हणजे गुरुकृपेनेच प्रारब्धाचा नाश होऊ शकतो. जर गुरुकृपा झाली तर स्वतःच्या प्रारब्धाचाच नाश होईल का, कुटुंबातील इतर सगळ्यांच्याच प्रारब्धाचा नाश होईल?
- उ. गुरुकृपेने समाधान प्राप्त होतं. प्रपंच परमार्थ दोन्ही साधतात.

- प्र. असं म्हणतात की आपण किंवा ताईमहाराज आम्ही जेव्हां समोर असतो तेव्हां आपण आमचे असता पण आम्ही निघून गेलो की आपण आम्हाला विसरून जाता आणि ईश्वराशी एकरूप होता. अशा प्रकारचे उद्गार ऐकायला मिळतात. खरे आहे कां हे?
- उ. निरंतर ईश्वराचे अनुसंधान व अभ्यास चालू ठेवायचा. कोणी जवळ असलं काय आणि नाही काय. कोणी जवळ असलं म्हणजेच तेव्हां ईश्वराचे अनुसंधान ठेवायचे असे नाही. तेवढ्यापुरती तुलना करतात. पण ईश्वराचे

अनुसंधान अखंड चालू राहिलं पाहिजे. हा अभ्यास चालू ठेवायचा. त्याकरता ईश्वर प्रार्थना ठेवायची.

- प्र. महाराज सद्गुरुंना माझी सदैव आठवण आहे, ते सदैव माझ्याबरोबर आहेत व ते मला मदत करताहेत असा विश्वास बाळगून जीवनांत वागलं तर बरं होईल ना?
- उ. हे बरोबरच आहे. आहेच तसे ते.

- प्र. महाराज सद्गुरुंचे फक्त पारमार्थिक बाबीतच मार्गदर्शन घ्यायचे का सद्गुरुंना कौटुंबिक व व्यावहारिक बाबी विचारल्या तरी चालेल?
- उ. पारमार्थिक वृत्तीने विचार चांगला. प्रापंचिक बाबी प्रारब्धांत गुंतलेल्या असतात ना! प्रारब्ध कमी जास्ती असं होत असतं.

- प्र. नारायण भज रे मानस। हा अभंग लिहिणाऱ्या श्रीकृष्णदयार्णवांचा वंशज म्हणजे त्यांचा कांही आध्यात्मिक वारसा मिळाला असेल का?
- उ. त्यांचे लक्ष असणारच.

- प्र. ते आहेतच. बघताहेतच.
- उ. हो.

- प्र. महाराज मला आपण अनेक जन्म आपल्या परिवारांत आसरा दिलेला आहे असे जे वाटले ते बरोबर आहे कां?
- उ. परिवार म्हणजे काय अनेक जन्मांचा तोच परिवार

असतो हे कसे काय ठरवायचं. बदलतं ना ?

- प्र. जन्ममरणाच्या फेऱ्यातून शेवटी मुक्ती मिळेपर्यंत आपलं मार्गदर्शन मिळेल असा विश्वास बाळगायला कांही हरकत नाही ना?
- उ. होय. चांगलंच आहे ते.

- प्र. परब्रह्म अद्वैत भासरहीत आहे असे श्रुती म्हणते. त्या परब्रह्माचा अनुभव निर्गुण ज्ञान्याला फक्त समाधीकाळांतच येतो. एरव्ही व्यवहारकाळांत येत नाही असे म्हणणे बरोबर होईल काय?
- उ. तशा दृष्टीने ध्यान सुरु झालं म्हणजे तशी समाधी होणार. सगुणाच्या ध्यानाने सगुणाची समाधी होणार.

- प्र. मग आमच्यासारख्याने सगुणाचेच ध्यान करावे कां?
- उ. सोपे आहे ते. तेच करावे.

- प्र. शेवटी दोन्ही एकच ना?
- उ. होय. शेवटी दोन्ही एकच.

- प्र. मग आमच्यासारख्याने सगुणाच्या मार्गाने गेलेलेचांगलेना?
- उ. पण निर्गुणाचे ध्यान करताच येत नाही. निर्गुणाकडे मन जातच नाही.

- प्र. ज्ञानी भक्ताची बुद्धी अखंड अद्वैत परब्रह्मरूपच होऊन रहाते. तिचा भंग न होता त्याची इंद्रिये पूर्वसंस्कारानुसार

वागत रहातात, जगत रहातात हीच स्थितप्रज्ञ अवस्था का?

- उ. सर्व सहन करणारी असतात. तितिक्षा असते त्यांना देहात्म बुद्धि गेली म्हणजे तितिक्षा होते. देहावर सगळं सुखदुःख आहे.

- प्र. मग असं झाल्यावर जीवनमुक्त अवस्था आली मग आपण प्रपंचात राहिलो, विषयांत राहिलो तरी पारमार्थिक दृष्ट्या कांही हानी होणार नाही असे म्हणता येईल कां?
- उ. होय. आसक्तीच नाही. अनासक्त अलिप्त राहिल्यासारखं झालं.

- प्र. हे संसारात राहूनही होऊ शकतं? प्रपंचात राहूनसुद्धा मिळवता येतं.
- उ. होय. प्रपंचात राहूनही ते मिळवता येईल.

- प्र. आपण आशिर्वाद द्या की जीवनाचा शेवट असा व्हावा.
- उ. देवाची प्रार्थना अखंड चालू ठेवायची. तळमळ जितकी जितकी निर्माण होईल तितकं तितकं लौकर जमू शकतं ते. तळमळ लागली पाहिजे. केव्हां देवाची कृपा होईल. केव्हां सगळ्या वासना जातील. प्रपंचातून अलिप्त केव्हा होता येईल. तळमळ लागली की होईल. ईश्वराची शक्ती अनंत आहे.

- प्र. परमार्थ झाकून ठेवायचा बाहेर दाखवायचाच नाही आणि सामान्य माणसासारखं वागायचं हेच चांगलं होईल ना? कांही कोणाला मार्गदर्शन करू नये. लेख लिहू नये.

आपला परमार्थ झाकूनच ठेवावा.

- उ. आग्रह करायचा नाही. मार्गदर्शन केलं तरी आग्रह ठेवायचा नाही. झालं तर ते त्याचं नशिब असं मानायचं. आपलं कांही नाही. सोडून दिलं. झालं पाहिजे म्हणून उगीच आम्हाला आपल्या गोष्टी कशाला विचारायच्या?

- प्र. शक्यतो झाकूनच ठेवायचं स्वतःला.
- उ. होय.

- प्र. सद्गुरुंची सेवा कशी करावी?
- उ. सद्गुरुंची सेवा कशी करावी हे कोणत्याही अज्ञ माणसाला कळत नाही. ते कोणीही समजू शकत नाही असे म्हटले तरी चालेल. सद्गुरुंची सेवा करणे याचा अर्थ सद्गुरुंनी दिलेले नाम श्रद्धापूर्वक अखंड घेत रहाणे होय. सद्गुरुंचे स्मरण करीत रहाणे ही सद्गुरुंची सेवाच आहे. सद्गुरुंच्या सेवेसाठी वाटेल ते काम घेतले पाहिजेत व सद्गुरुंच्या सेवेकडे जास्तीत जास्त लक्ष सतत दिले पाहिजे. सद्गुरुंच्या सेवेकडे पुरेसे लक्ष न देणे ही चूकच आहे.

- प्र. सद्गुरुंनी दिलेले नाम सिद्ध करावे लागते काय?
- उ. भगवान शंकर यांनी तसेच दुर्वास ऋषींनी जे मंत्र दिले ते सिद्धच होते असे सांगितले आहे. त्यांनी दिलेले मंत्र सिद्ध करण्यासाठी अनुष्ठान किंवा पुरश्चरण करावे लागले नाही. सद्गुरुंनी दिलेला मंत्र म्हणजे सद्गुरुंनी दिलेले नाम. ते सिद्धच असते. ते सिद्ध करण्यासाठी

अनुष्ठान किंवा पुरश्चरण करावे लागत नाही. सद्गुरुंनी दिलेले नाम तारक आहे. पापनाशक आहे. कारण ते सिद्धच आहे.

- प्र. शिष्याने काय करावे म्हणजे गुरुकृपा होते?
- उ. शिष्याने सद्गुरुंच्या ठायी पूर्ण श्रद्धा ठेवावी. सद्गुरुंच्या सावलीप्रमाणे रहावे. सद्गुरुंची आज्ञा तंतोतंत पाळावी. स्वतःच्या मनाने कांहीही करू नये. गुरुकृपेसाठी बुद्धी तयार करावी लागते. शिष्यानेच ती बुद्धी तयार करायची असते. शिष्याने स्वतःची बुद्धी शुध्द केली की गुरुकृपा होते.

- प्र. शिष्याने स्वतःची बुद्धी शुध्द कशी करावी?
- उ. सद्गुरुंची सेवा करणे हा शिष्याची बुद्धी शुध्द करण्याचा उत्तम मार्ग आहे. सद्गुरुंची सेवा करणे याचा अर्थ सद्गुरुंचे नाम श्रद्धेने सतत घेत रहाणे. सद्गुरुंची आज्ञा तंतोतंत पाळणे हाही बुद्धी शुध्द करण्याचा मार्ग आहे. सद्गुरुच शिष्याच्या मनांत विकल्प निर्माण करतात आणि सद्गुरुच ते विकल्प दूर करून शिष्याची बुद्धी शुध्द करतात. शुध्द बुद्धी म्हणजे शिष्याची प्रज्ञा असे म्हणता येईल. दुर्वास ऋषींनी धर्मराज वनवासांत असतांना त्यांच्याकडे येऊन त्यांच्यासाठी व शिष्यासाठी जेवण मागितले. धर्मराज कोठून त्यांना जेवण देणार? द्रौपदीने भगवान श्रीकृष्णांचा धावा केला. ती शिष्य प्रज्ञा म्हणजे शिष्याची शुध्द बुद्धी त्यामुळेच संकट टळले. निंद्य ते सर्व शिष्याने सोडून दिले पाहिजे.

संतांची चरित्रे श्रद्धेने वाचणे हाही बुद्धी शुध्द करण्याचा एक मार्ग आहे. त्यामुळे शिष्याची प्रज्ञा तयार होते.

- प्र. एकलव्याने विद्या घेतली का द्रोणाचार्यांनी विद्या दिली?
- उ. एकलव्य जेव्हां धनुष्यविद्येचा रानांत अभ्यास करीत होता तेव्हां द्रोणाचार्य देहाने तेथे नव्हते हे तर सत्यच आहे. परंतु एकलव्याने द्रोणाचार्यांवर पूर्ण निष्ठा ठेवली म्हणूनच त्याला द्रोणाचार्यांकडून विद्या मिळाली हे ही सत्यच आहे, सद्गुरुंवर निष्ठा ठेवली तरच विद्या मिळते. गुरुवर निष्ठा ठेवण्याचे फार महत्त्व आहे. शिष्याच्या बुद्धीला प्रेरणा देणारा सद्गुरुच असतो. म्हणून शिष्याने मी कांही केले अशी भावना मनांतही आणू नये, मला कळते, मी केले असे शिष्याच्या मनांत आले की संपले. द्विसाहस्रीमध्ये एक कथा आहे. दीपक या शिष्याने काशी येथे गुरुंची (वेदधर्मा ऋषींची) खूप सेवा केली. त्याची गुरुभक्ती पाहून भगवान विष्णु प्रसन्न झाले. ते त्याच्यापुढे प्रकट झाले व म्हणाले "कांहीही वर माग. मी तो वर देईन" दीपक म्हणाला, "माझी गुरुभक्ती कमी आहे. ती गुरुभक्ती वाढावी, दृढ व्हावी, स्थिर व्हावी असा वर मला द्या. माझे एवढेच मागणे आहे. गुरुभक्तीमुळे परमेश्वर प्रसन्न होऊन वर माग म्हणाला तरीही गुरुभक्ती कमीच आहे असे वाटते आहे. गुरुभक्ती ही वाढवावीच लागते. सद्गुरुवरील निष्ठेचे हे उत्तम उदाहरण आहे. शेवटपर्यंत सद्गुरुंवर निष्ठा ठेवावीच लागते. मला सारे कळते असे शिष्याला वाटले की संपले.

प्र. महाराज आमचे कर्म केव्हां सुटेल ?
 उ. कर्म सुटणे एवढे सोपे आहे कां ? कर्म सुटायला ज्ञान प्राप्त व्हावे लागले. ज्ञानप्राप्ती झाल्याशिवाय अज्ञान जात नाही. ज्ञान झाल्यावरच जीव कर्म बंधनातून सुटेल व मुक्त होईल. मगच कर्म सुटते. मी आत्मा आहे, असंग आहे, सच्चिदानंदघन आहे असे ज्ञान झाल्याशिवाय कर्म सुटायचे कसे ? अज्ञान आहे तोवर कर्म करावेच लागणार. कर्म निर्माण होते अविद्येतून. अविद्या घालवण्यासाठी ज्ञान मिळवावे लागते. कर्म केल्याशिवाय ते ज्ञान मिळत नाही. शास्त्रांनी सांगितलेली कर्मे केली म्हणजे बुद्धी शुध्द होते. बुद्धीचे दोष सुटतात, बुद्धीत दैवी संपत्ती निर्माण होते. शास्त्रांनी सांगितलेली कर्मे केल्याशिवाय हे होणार कसे ? शम वगैरे साधने आहेत. साधनचतुष्टय सांगितलंय. विवेक, वैराग्य, मोक्ष मिळावा लागतो. तसे होईपर्यंत कर्म करावेच लागते. अशी कर्मे श्रद्धापूर्वक व आदराने करावीत. त्यामुळे संस्कार होतात. बुद्धीतील दोष दूर होतात. बुद्धी गुणसंपन्न होते. बुद्धीत दैवी शक्ती निर्माण होते. त्यासाठी कर्म आहे. पण याचा अर्थ कर्म शेवटपर्यंत करावेच लागते असे नाही. कर्माने ज्ञान झाले की अविद्या नाहीशी होते. कर्म अविद्येपासूनच निर्माण झालेले आहे. ज्ञान झाले की अविद्या जाते. मग कर्म करावं लागत नाही. शेवटी कर्म सुटणारंच. हाच कर्मसंन्यास. ज्ञान झालेल्या ज्ञानयोगी पुरुषाला कर्माची आवश्यकता नाही. पण याचा अर्थ ज्ञानयोगी कर्म सोडतोच असे नाही. भगवान श्रीकृष्णांनी कुठे कर्म सोडलं ? शेवटपर्यंत कर्म करीत राहिले. त्यांना

काय ज्ञान झालं नसतं ? ज्ञानयोगीच ते. पण लोकसंगासाठी कर्म करीत राहिले शेवटपर्यंत. श्रेष्ठ पुरुष कसा वागतो हे सगळेच पहात असतात. मग त्यानेच उदाहरण घालून घायला नको कां ? तोच जर कर्म सोडू लागला, शास्त्र मानेनासा झाला, देवपूजा नको असं म्हणायला लागला तर लोकांवर काय परिणाम होईल ? ज्ञानयोग्याची बुद्धी एक मिथ्या झाली. पण सगळ्यांची तशी कशी होणार ? गुणातीत बुद्धी झाल्यावर कर्म करण्याची गरज रहात नाही. पण तरीही त्याने कर्म सोडू नये म्हणतात. लोकसंग्रहासाठी ते करावे लागते. लोकसंग्रह बिघडू नये म्हणून कर्म करावे त्याने असे सांगतात. नाहीतर त्याचे पाहून अधिकार नसलेले लोकही कर्म सोडतील व भ्रष्ट होतील हेही नाही तेही नाही. यासाठी कर्मयोग आहे. कर्म सुटणं अवघड आहे.

प्र. महाराज ज्ञान मिळवण्यासाठी बुद्धी शुध्द व्हावी लागते म्हणतात ना ?
 उ. जशी संगती असते तसे बुद्धीवर संस्कार होतात. आपली बुद्धी पक्की झाली पाहिजे. त्यासाठी योग्य मार्गदर्शक महात्म्यांची संगती मिळावी लागते. आम्ही गुणदोष कोठेही पहातो. बुद्धीला वाटणारा तो दोष व वाटणारा तो गुण असे कसे म्हणता येईल ? गुणदोष पहायला शिकायला हवं. तरच गुणदोष पहाता येतात. महात्मेच ते शिकवणार. खरोखरच गुणदोष आहेत का दोषाचा नुसता आभास आहे हे बुद्धीला पटले पाहिजे. त्याकरिताच पूर्ण श्रद्धावंत ज्ञानी महात्म्यांची संगती व्हावी

लागते. बुद्धीभेद करणे अवघड नाही. लोकांचा बुद्धीभेद करायला काय काय लागते? शत्रुचा नाश करायचा असला की त्याची बुद्धी भ्रष्ट करावी म्हणजे आपोआप त्याचा नाश होतो म्हणतात. बुद्धीचे संरक्षण करण्यासाठीच तपस्वी मुनींनी शास्त्रे सांगितली. अर्जुनाची बुद्धी भ्रष्ट व्हायला लागली म्हणूनच भगवान श्रीकृष्णांनी गीता सांगितली. बुद्धीचे संरक्षण केले तरच समाज टिकणार, राष्ट्राचे संरक्षण होणार. अहंकार सोडावा लागतो. आपलीच बुद्धी श्रेष्ठ आहे असा अग्रिह सोडावा लागतो. मगच महात्मे ज्ञानाचा उपदेश करतात. अहंकार दूर व्हावा अशी तळमळ लागली तरच देव तो दूर करणार. मगच महात्मे ज्ञान सांगणार.

विद्या वेगळी. बुद्धी वेगळी. सद्गुरूंच्याजवळ पुष्कळजण अभ्यास करतात. पण सगळ्यांचीच बुद्धी सुधारत नाही. अज्ञानी लोक शब्दातूनच सांगतात. शब्दातच त्यांचे सामर्थ्य असते. त्याचे कसले ज्ञान? अहंकार गेला की बुद्धी शुध्द होणार मगच महात्मे ज्ञान देणार.

- प्र. गुरुकृपेने ज्ञान झालं तर साधकाने त्यानंतर कोणती काळजी घेतली पाहिजे?
- उ. ज्ञान मिळाल्यानंतर त्याप्रमाणे स्वधर्माचे आचरण केलं पाहिजे. ज्ञानाचे पुढचे फल म्हणजे त्याप्रमाणे आचरण, आचरण करणं महत्वाचे आहे. द्रव्य मिळतंय म्हणून आचरण सोडायचे नाही. स्वधर्माचा त्याग करायचा नाही. ज्ञान मिळालं म्हणून अहंकार येता कामा नये. अहंकार आला की इतरांचा अपमान करायची बुद्धी होते. ते तर

मोठेच पाप आहे. कोणाचाही अपमान करायचा नाही. कोणाचाही मत्सर वाटता कामा नये. तीच खरी ईश्वराची पूजा आहे. सर्वत्र भगवान एक आहे ही भूमिका ज्ञानानंतर येते तशी आली पाहिजे. मग अपकार करणाऱ्यांचाही द्वेष वाटत नाही. निंदा करणाऱ्यांचाही द्वेष वाटत नाही. एवढेच नव्हे तर द्वेष करणाऱ्यांचाही द्वेष वाटत नाही. ही भगवंताची खरी भक्ती आहे ही ज्यांना कळलेली आहे. त्यांनाच खरे ज्ञान मिळाले. त्यांचे त्याप्रमाणे आचरण चालू रहाते. असे ज्ञानवंत महात्मे अनेक होऊन गेले. अजूनही आहेत.

- प्र. महाराज, बुद्धी शुध्द व्हावी म्हणून काय करावे?
- उ. बुद्धी शुध्द करण्याचे कार्य ईश्वराशिवाय कोणी करू शकत नाही. तपश्चर्येने बुद्धी शुध्द होऊ शकते. पण तपश्चर्याचाच अभिमान उत्पन्न झाला तर? मी तपश्चर्या केली हा दोष बुद्धीत उत्पन्न झाला तर यातून सुटायचे आहे. शुध्द बुद्धीने ईश्वराजवळ जायचे आहे ते मानवाच्या प्रयत्नांनी कसे होणे शक्य आहे? कोणी शिकवून तरी ते कसे शक्य होणार? त्यासाठी ईश्वराची उपासनाच करायला पाहिजे. अखंड भजन चालू ठेवावे. भगवंताचे सहाय्य पाहिजेच. केवळ आपल्या प्रयत्नांनी होत नाही. ईश्वराची भक्ती करावी. ईश्वराचे सहाय्य मागण्यासाठी प्रार्थना करावी. तोच बुद्धी शुध्द करू शकेल.

- प्र. महाराज संत, लोकांना सकाम भक्तीकडेच कां वळवतात? ते निष्काम भक्तीच केवळ कां सांगत नाहीत?
- उ. संत सामान्य लोकांना एकदम निष्काम भक्ती सांगत

नाहीत. ते त्यांना सकाम भक्तीकडेच वळवतात.
 मोक्षाची इच्छा करणारे कमीच असतात. संसाराचीच
 इच्छा प्रत्येकाला मनात असते. मनात वासना असतात.
 त्यातंच मन गुंतते. संसार बरा वाटतो. त्यांच्या मनांत
 संसाराबद्दलच्या कामनाच असतात. कोणाला द्रव्य हवे.
 कोणाला संतती हवी. कोणाला रोग बरा व्हायला हवा.
 अनेक कामना असतात. त्या घेऊनच ते सद्गुरूंना शरण
 जातात. संत सांगतात ईश्वर सर्वांच्या इच्छा पूर्ण करायला
 समर्थ आहे. आपलीही इच्छा तो पूर्ण करेल. पेढा देऊन
 औषध घ्यायला लहान मुलाला सांगावे तसे हे आहे. पेढा
 मिळावा म्हणून मूल औषध पिते. सकाम भक्ती या
 पेढ्यासारखी आहे. सकाम भजनाने जीव ईश्वराकडे
 वळतो. ईश्वराची कृपा झाली तर तो निष्काम भजनही
 करू शकतो. एकदम निष्काम भक्ती कशी सांगणार ?

- प्र. महाराज, सद्गुरुकृपेचे एवढे महत्व का सांगतात ?
 उ. शिष्यांना मुक्त व्हायचं असतं पण सारेच समान भूमिकेवर
 नसतात. त्यांची कर्मे, अधिकार व योग्यता पाहूनच
 मार्गदर्शन करावं लागतं. कोण कोणत्या अधिकाराचा
 आहे हे ज्ञान सद्गुरूंनाच असते. सेवा करणाऱ्या शिष्याची
 भूमिका कशी आहे हे सद्गुरूनांच समजणार. सद्गुरु
 कृपा करून शिष्याच्या भूमिकेपेक्षाही एकदम त्याला
 निराळे करू शकतात. सद्गुरुकृपेने कांहीही होऊ शकते.

- प्र. सद्गुरु संकल्पाने काहीही करू शकतात हे खरे आहेका ?
 उ. जीवाचा संकल्प व सद्गुरूंचा संकल्प यांत फरक आहे.

जीवाचा संकल्प म्हणजे मनोरथ. पण सद्गुरूंचे तसे नसते.
 त्यांच्याजवळ पूर्ण सामर्थ्य असते. त्यांनी संकल्प केला
 की लगेच सिध्दी होते. सद्गुरूंचा सत्य संकल्प असतो.
 असं व्हावं असं वाटल्याबरोबर कार्य होऊन जातं. अशी
 शक्ती आहे. पण दया उत्पन्न झाल्याशिवाय संकल्प होणार
 नाही. दया उत्पन्न झाल्याबरोबर कार्य केल्याशिवाय
 सद्गुरु कसे राहतील ?

- प्र. महाराज ईश्वर नियामक आहे असे म्हणतात आणि ईश्वर
 अलिप्त आहे असेही म्हणतात. ईश्वर खरा आहे तरीकसा ?
 उ. ईश्वर नियामक आहे. तोच निर्माण करतो. तोच व्यवस्था
 करतो. तोच संहारही करतो. ईश्वर नियामक आहे म्हणजे
 व्यवस्थापक आहे. त्याचे कार्य अखंड चालू आहे. त्याची
 ज्ञानशक्ती मोठी आहे. क्रियाशक्ती मोठी आहे. इच्छाशक्ती
 मोठी आहे. पण तो अलिप्तही आहे. सर्व शक्ती व ऐश्वर्य
 असूनही तो जीवांचं नियमन जे करतो ते केवळ स्वतःच्या
 इच्छेने करीत नाही. जीवांची कर्मे जी आहेत ती कर्मे तो
 पाहतो. त्याप्रमाणेच तो नियमन करतो. विश्वाचं नियमन
 तो स्वतःच्याच इच्छेने केवळ करीत नाही. या अर्थाने तो
 अलिप्त आहे. ईश्वराला राग द्वेष लोभ असे काहीही
 विकार नसतात. ईश्वर विकारांच्या पलीकडे असतो. तो
 राग द्वेषादि विकारी होऊन विश्वाचे नियमन करीत नाही.
 न्यायाधिशापुढे खटला मांडतात. न्यायाधिश अपराध सिद्ध
 झाला कां हे पहातो. अपराध बरोबर सिद्ध झाला तर तो
 शिक्षा करतो. शिक्षा करताना न्यायाधिशच्या मनांत
 कोणताही विकार नसतो. तो विकारी होऊन शिक्षा करीत

नाही. त्याच्या मनांत आरोपीबद्दल राग द्वेष असे कांही नसते. तो अलिप्त असतो तसेच हे आहे.
ईश्वर जीवांची कर्मे पाहून जीवांचं नियमन अलिप्त मनाने करतो. तो नियामक आहे. हेही खरे आहे. नियामक असूनही तो अलिप्त आहे हेही खरे आहे.

- प्र. महाराज, बुद्धीवादाच्या दृष्टीने परमेश्वर आहे हे सिद्ध करता येईल काय?
- उ. आधुनिक बुद्धीवादी प्रत्यक्षप्रमाण श्रेष्ठ मानतात. प्राचीन काळीही भारतीय ऋषींनी प्रत्यक्ष प्रमाणाचे श्रेष्ठत्व मानलेलेच होते. पण त्यांनी प्रत्यक्ष प्रमाणाच्या मर्यादा ओळखलेल्या होत्या. प्रत्यक्ष प्रमाणाची शक्ती मर्यादितच आहे. डोळ्यांना समोरचे दिसते. पण पाठीमागचे दिसत नाही. भिंतीमागचे दिसत नाही. अती दूरचे दिसत नाही. डोळ्यांची शक्तीही मर्यादित आहे. पाहिल्यावर डोळे स्पष्ट ज्ञान करून देतात. पण डोळ्यांनी जे पाहिलेले नाही ते जगात नाहीच असे म्हणायचे कां? देहाच्या पलीकडे आपल्याला काही दिसत नाही. शास्त्रांनी सांगितले स्थूल देह वेगळा व सूक्ष्म देह वेगळा. पंचकोश सांगितले. त्याच्यामध्ये काय आहे हे सगळे शास्त्रांत तपशीलांत जाऊन दिले आहे. पण ते केवळ शब्दप्रमाण आहे. शब्दप्रमाणाबद्दल विश्वास कां ठेवायचा नाही?
- शब्दप्रमाणावर बुद्धीचा विश्वास बसला पाहिजे. त्या शब्दप्रमाणाच्या विरुद्ध आपल्या बुद्धीने कांही दाखवता येते कां असा विचार केलाच पाहिजे. ईश्वर नाही हे बुद्धीने दाखवता येत नाही. हे सांगायलासुद्धा त्याच्याबद्दल

कांहीतरी थोडा अनुभव असायला पाहिजे. अमुक मनुष्य घरी नाही. पण म्हणजे तो कोठेच नाही कां? तो बाहेर गेला आहे. तो ठराविक वेळी व ठराविक खोलीत भेटू शकत नाही कां?

" कृष्णराव आले होते कां हो " असे विचारले. ज्याने कृष्णरावांना कधीच पाहिले नाही तो कृष्णराव आले होते कां नाही हे कसे सांगणार? तसे ईश्वर नाही असे आम्ही सांगणे, ईश्वरावर कांही आरोप करणे, तो ईश्वर नाहीच असे म्हणणे योग्य नाही. कारण अभाव हे सुद्धा एक प्रमाणच आहे. अभाव सांगायलासुद्धा कांहीतरी त्याबद्दलचे थोडेफार ज्ञान लागते. प्रत्यक्ष नसेल, शब्दप्रमाण जरी आहे तरी त्यावर आम्ही विश्वास ठेवीत नाही.

उपनिषदांत ईश्वरस्वरूपाचे संपूर्ण सविस्तर प्रतिपादन आहे. आत्मस्वरूप कसे आहे हे सगळे मांडून दाखवले आहे. यापैकी जीव व आत्मा याची आज आम्हाला कल्पना नाही. जीव शरीरात आहे याची कल्पना आम्हांला येत नाही. देहात रहाणारा देही निराळा आहे हे आधी समजले तरच ईश्वरभक्ती करता येते. तरच धर्माचरण शक्य होते.

भगवद्गीतेत प्रारंभालाच देही वेगळा आहे असे भगवंत सांगतात. स्वधर्माचरण केलेच पाहिजे असे ते ठासून सांगतात. आत्मा देहापेक्षा वेगळा आहे. तो अनादि व अनंत आहे. देह नाशवंत आहे. हे सांगून गीतेत धर्मशास्त्र सांगितले आहे. हा सगळा पारमार्थिक दृष्टीकोन आहे. देही वेगळा आहे अशी बुद्धी असल्याशिवाय धर्माचरण कसे करणार?

जो खरा प्रत्यक्षदर्शी आहे, ज्याला प्रत्यक्ष ज्ञान झालेले आहे त्याच्या शब्दावर विश्वास ठेवायला काय हरकत आहे. परमेश्वराने गुरुस्वरूप धारण केले आहे. ते तत्वदर्शी आहेत. ते द्रष्टे आहेत. ते त्रिकालदर्शी आहेत. मग त्यांच्या शब्दावर विश्वास ठेवायला सांगणारी बुद्धी कां मानायची नाही? प्रत्यक्षदर्शी जो आहे त्याच्या शब्दांवर विश्वास ठेवला पाहिजे.

शब्दप्रमाणाशिवाय कांहीही होत नाही. व्यवहारात आपण शब्दप्रमाण मानतोच ना? शाळेत शिक्षकाचा शब्द आपण मानत नाही कां? आईचा शब्द आपण मानत नाही कां? नेत्याचा शब्द आपण मानत नाही कां? वरिष्ठ अधिकाऱ्याचा शब्द आपण मानत नाही कां? मग संतांचेच शब्द कां मानायचे नाहीत.

ज्ञानेश्वरमहाराजांसारख्या संतांच्या शब्दात, वाणीत जे तपश्चर्येचे सामर्थ्य आहे त्याचा अनुभव कोट्यावधी लोकांनी घेतला आहे हे मानावेच लागते. मग त्यांनी सांगितलेले ईश्वराचे अस्तित्व, स्वरूप व शक्ती आपली बुद्धी अमान्य कशी काय करू शकते? विश्वात्मक संतमहात्म्याला समजलेल्या परंतु दृष्टीगोचर नसलेल्या शक्ती मानायच्याच नाहीत असे कसे म्हणता येईल?

- प्र. महाराज भक्ती कशी मिळवावी? त्यासाठी काय प्रयत्न करावे?
- उ. भगवंताच्या कथा ऐकल्या की अंतःकरण निर्मळ होते. संतांची चरित्रे वाचावी. त्यांचे गुण समजावून घ्यावे. भगवंताचे गुण गाईले की अंतःकरण द्रवून जाते.

अंतःकरणाला धारावाहीकता येते. धारावाहीक अंतःकरण ही एक अखंड वृत्ती आहे. ईश्वरावर श्रद्धा असली की ही वृत्ती येते. तीच भक्ती.

ही भक्तीरूपी वृत्ती प्रयत्नाने मिळत नाही. भक्ती मला द्या म्हणून भगवंताची प्रार्थना करावी लागते. प्रार्थना केली की लगेच भक्ती मिळाली असेही नाही. चित्तात वैराग्य असावे लागते. नित्यानित्य विवेक असावा लागतो. क्षेत्रक्षेत्रज्ञ विवेक असावा लागतो. अशी विवेकपूर्ण मनोवृत्ती मिळणे हा ईश्वरी प्रसाद आहे. अंतःकरणात भगवंताचे प्रेम यावे यासाठी प्रार्थना करीत रहावे. तळमळ लागली की होतं.

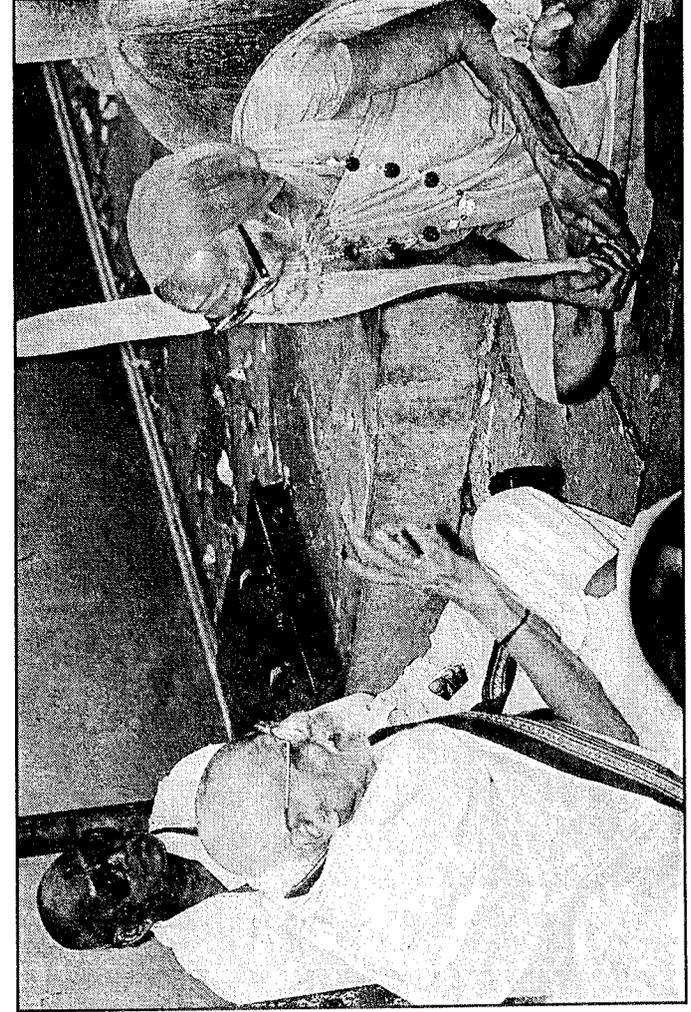

- प्र. महाराज ईश्वरी साक्षात्कार कसा करून घ्यावा?
- उ. भगवंताचा विशेष आविर्भाव ज्यांच्यामध्ये झालेला आहे अशा विभूतींना ईश्वर समजून उपासना करावी. विभूतीच्या ठिकाणी ईश्वरभाव धारण करून उपासना करणे शास्त्राला संमत आहे. विभूतीची उपासना ईश्वर समजून शुद्ध बुद्धीने केली तर फळ मिळते. ईश्वर साक्षात्कार आपोआप होतो. पुंडलिकाने आईवडीलांना ईश्वर मानून सेवा केली आणि त्याच्या भेटीला परब्रह्म आले असे नामदेव सांगतात. नामदेवांना ईश्वर साक्षात्कार झाला होता. म्हणून त्यांनी पुंडलिकाला ईश्वर साक्षात्कार झाल्याचे सांगितले याला महत्त्व आहे. ज्याने ईश्वराला पाहिलेच नाही त्यांनी नाही सांगितले. बुद्धी निर्दोष झाली की ती विशिष्ट ध्येयाच्या ठिकाणी स्थिर होते. बुद्धीत दोष असतात. अज्ञान, अश्रद्धा कितीतरी असतात. ते जावे यासाठी अनेक मार्ग आहेत.

कर्ममार्ग आहे. ज्ञानमार्ग आहे. पण भक्तीमार्ग सगळ्यांत सोपा. भक्तीमार्गात कोणताही प्रतिबंध नाही. केवळ अंतःकरणाची आवश्यकता असते. षोडशोपचार लागतातच असेही नाही. अंतःकरण प्रेममय असावे लागते. केवळ प्रेममय अंतःकरणाने दिले तर ईश्वर काहीही स्विकारतो. रामांनी शबरीची उष्टी बोरें आवडीने खाल्ली. लक्ष्मण पहातच राहिले. पण थांब असे म्हणाला नाही. शबरीचे प्रेममय अंतःकरण ते जाणत होते. सुदामजीचे पोहे कृष्णांनी आवडीने खाल्ले. तृप्त झालो म्हणाले. भक्तीने आपोआप घरी बसून साक्षात्कार होतो.

- प्र. महाराज, अमानित्व व निरंकारिता कशी प्राप्त करून घ्यावी ?
- उ. असंगत्व, अमानित्व हे गुण म्हणजेच ज्ञान असे भगवंतांनी सांगितले आहे. दुसरे ज्ञान नाही. हे गुण संपादन केले पाहिजेत. अमानित्व हा गुण आहे, ज्ञान आहे. मान म्हणजे अज्ञान आहे, दोष आहे. अमानित्व हे ज्ञान पुस्तके वाचून मिळवता येणार नाही. अमानित्व म्हणजे त्यांच्या ठायी मानाची कल्पनाच नाही असे ज्ञानेश्वरमहाराजांनी लिहिले आहे. स्वतःची पूजा पाहायची इच्छासुद्धा उत्पन्न होऊ नये सांगतात, हे कसे असू शकेल ? प्रत्यक्ष कुठे पहायला मिळेल ? ज्ञानेश्वरमहाराज स्वतः तसे होते. अनेक संत तसे होते. नारायणमहाराज तसे होते. त्यांच्या संगतीत अमानित्व पहायला मिळायचे. स्वतःचे पुजेकडे लक्ष नाही. कीर्तीकडे लक्ष नाही. सामान्य जीवाप्रमाणे व्यवहार चालले आहेत. मोठा यज्ञ, अनुष्ठान, उत्सव असे कार्य

त्यांच्या प्रेरणेने चालले असले तरी आपला काही संबंधच नाही असे तेथे बसत. मोठे कार्य झाले तरी कर्तृत्वाभिमान नाही. ही केवढी अमानित्वाची भूमिका आहे. असे संत हेही परमेश्वराचेच अवतार आहेत.

अशा महापुरुषांच्या संगतीचा लाभ घ्यावा. अमानित्व असं असलं पाहिजे, ते कसं संपादन केले पाहिजे, आपण निरभिमानी आहोत हे खरे आहे कां हे अशा महापुरुषांच्या संगतीत समजून येते. (प. प. ३२३-३२४) (अं. ३२३-३२४) महापुरुषांच्या सहवासांत अमानित्व समजते व ते त्यांच्याच कृपेने प्राप्त होते. त्यांच्या कृपेशिवाय काही होत नाही.

- प्र. महाराज, सदसंगतीचे महत्व एवढे का सांगतात?
- उ. भगवंतांनी संतांचे वर्णन "सर्वभूतहितेरतः" असे केले आहे. ईश्वराकडे लक्ष लागणे हे सगळ्या भूतांचे खरे हित आहे. महापुरुष वारंवार उपदेश करीत असतात. मानापमानाकडे त्यांचे लक्ष नसते. मान व अपमान हे विकार त्यांनी जिकलेले असतात. कोणी स्तुती केली तरी उपेक्षा करतात. निंदा केली तरी उपेक्षा करतात. निंदा केली तरी उपेक्षा करतात. फक्त समोर आलेल्या जीवात्म्याचे कल्याण व्हावे म्हणून अंतःकरणात अपार दया आहे. तो त्यांचा स्थायीभाव आहे. दयाबुद्धीने ते उपदेश करतात. स्वतःच्या शक्तीने ते त्या जीवाला स्थिर करवू शकतात. म्हणून शास्त्रकारांनी सदसंगतीचे महत्व विशेष रूपाने सांगितले आहे. योगाभ्यासही करणारे संतांची संगत आवश्यक आहे असेच सांगतात. त्यांच्या संगतीशिवाय प्राणायाम वगैरे योगाभ्यास करू नये असे सांगतात.

- प्र. महाराज ईश्वर सच्चिदानंद आहे असे का म्हणतात. गुरुही तसेच आहेत का?
- उ. ईश्वर सच्चिदानंदरूपी आहे. गुरुस्वरूप त्याचंच आहे. सत् म्हणजे त्रिकालाबाधित. कालमर्यादा ईश्वराला कांही करू शकत नाही. ईश्वराला कालाची मर्यादा नाही. तो सत् असतो म्हणजे त्याचं अस्तित्व नेहेमी आहे. त्याला जन्म नाही व मृत्युही नाही. तो कालत्रयातीत आहे. चित् म्हणजे स्वयंप्रकाशी. परमेश्वर स्वयंप्रकाशी आहे. तो आत्मप्रकाशी असल्याने त्याला दुसऱ्या कोणत्याही प्रकाशाची जरूरी नाही. त्याच्याच प्रकाशाने सगळं जग प्रकाशित होते आहे.
- आनंदरूपी आहे तो. निर्भेळ आनंद हे त्याचे रूप आहे. तो सुखदुःखाच्या पलीकडे आहे. त्याला निदानंद नाहीच. हा आनंदरूप परमात्मा सत्य आहे. कालमर्यादारहित आहे, नित्य आहे. स्वयंप्रकाशी आहे.
- जो ईश्वर तोच गुरु. सच्चिदानंदघन आहे परमात्मा तोच गुरु आहे. ईश्वररूप व गुरुस्वरूप हे त्या परमात्म्याचंच रूप आहे.
- संबंध विश्वाला आधारभूत असलेल्या परमेश्वराचे स्वरूप ज्या महात्म्याने जाणलेलं आहे त्याला सगळं जग नाहीसे होते. आलेलं जे ते नाहीसं होते. आलंही नाही व गेलंही नाही म्हणतात. विश्वाधार असा जो परमात्मा तोच गुरु आहे.

- प्र. महाराज शांती कशी प्राप्त होईल?
- उ. शांती म्हणजे काय? शास्त्रकार सांगतात शांती म्हणजे मन

स्वस्थ बसणे. त्यालाच शांती म्हणतात. पण आपले मन स्वस्थ तर कधीच बसत नाही. सकाळी उठल्यापासून रात्री झोपेपर्यंत मनांत अनेक विचार येतच रहातात. त्यामुळे अशांती येते.

जर मनांत सद्विचार जास्ती जास्ती वाढत गेले आणि दुर्विचार कमी कमी होत गेले तर शांती मिळवण्याच्या दृष्टीने वाटचाल सुरु झाली. आसुरी संपत्ती कमी करायला हवी. दैवी संपत्ती प्राप्त करून घ्यायला हवी. पण दैवी संपत्ती तरी काय करायची आहे. शेवटी तीही गेली पाहिजे. मन स्वस्थ राहिले पाहिजे. तीच शांती. मन निर्विचार होऊ शकते. मन आत्मानंदात निमग्न होऊ शकते. हीच शेवटची भूमिका. ही स्थितप्रज्ञाची भूमिका आहे, भगवद्भक्ताची भूमिका आहे. गुणातीताची भूमिका आहे. ती भूमिका प्राप्त करून घेण्यासाठी मार्गदर्शन पाहिजे. भगवंताने हे मार्गदर्शन करण्याचा आदेश संतमहात्म्यांना दिलेला आहे. कर्णधार म्हणून सद्गुरु कार्य करीत आहेत. तेच शांती देणार.

- प्र. महाराज, ईश्वर निराकार आहे तर तो साकार कसा होतो?
- उ. मूर्तीमध्ये देव आहे की नाही असा प्रश्न लोक विचारतात. मूर्तीपूजा शास्त्रांत नाही असेही कांही शास्त्रकार म्हणतात. पण बहुतेक संतमहात्मे मूर्तीपूजकच होते. त्यांनी मूर्तीपूजा करूनच भगवंताची कृपा संपादन केली आणि सर्व लोकांना मार्गदर्शन केले. त्यांच्या जन्माचे सार्थक मूर्तीपूजेमुळेच झाले ना!
- ईश्वर निर्गुण निराकार आहे तर त्या निराकाराला आकार

कसा येईल म्हणतात लोक. पण निराकारातच आकार घेऊ शकतो. अग्नीला आकार कोठे आहे? पण ज्या लाकडात अग्नी पेटला आहे त्याचा आकार अग्नीला येतो हे आपण पहात नाही का? पाण्याला आकार कोठे आहे? पण जसं गोल, चौकोनी, अष्टकोनी जसं भांडं असेल तसा आकार त्या पाण्याला येतो हे रोज आपण बघत नाही का? मग निराकाराला आकार येत नाही ही फक्त समजूत करून घेऊन काय उपयोग आहे?

- प्र. महाराज "योगक्षेमम् ब्रह्महम्" याचा अर्थ भगवंत फक्त पारमार्थिक योगक्षेम चालवतो असाच करावा असे कांही जण म्हणतात ते खरे आहे कां?
- उ. योगक्षेम शब्दाचे दोन्ही अर्थ आहेत. संसारातील योगक्षेमही तोच चालवतो आणि परमार्थातील योगक्षेमही तोच चालवतो. भक्ताला परमार्थात काय कमी आहे, काय पाहिजे आहे ही सगळी व्यवस्था भगवंतच पहातो असा सर्व संतमहात्म्यांचा पूर्ण विश्वास आहे. त्यांचा तसा अनुभवही आहे.
- पण संसारातही काय लागेल ते परमात्माच देतो ना ! त्याच्याशिवाय देणारा दुसरा कोणी नाही. संसारही देवानेच करायचा आहे आणि परमार्थही देवानेच करायचा आहे. आणि ते तो करतोही.

- प्र. महाराज चित्त स्थिर कसे करावे?
- उ. चित्त स्थिर होण्यासाठी अनेक उपाय सांगितले आहेत. प्राणायाम हे एक फार मोठे साधन आहे असे योगसूत्रकार

सांगतात. प्राणायामाच्या योगाने मन व इंद्रिये सगळी एका जागी स्वस्थ रहातात असा अनुभव अनेकांनी प्राणायाम करून घेतला आहे. प्राणायामाची एवढी शक्ती आहे पण प्राणायामाचा अभ्यास सर्वांना शक्य नाही. तो अभ्यास आपल्या बुद्धीने करता येत नाही. योगी पुरुषांच्या सान्निध्यातच प्राणायाम करावा लागतो. एरवी पुस्तके वाचून प्राणायाम करता येत नाही. कुठल्यातरी नाडीत चुकून प्राणवायु शिरून बसला तर वेड लागायची पाळी येते. आयुष्य सबंध फुकट गेलं.

सांगता सांगता योगसूत्रकार "वीतरागविषयम् वा चित्तम्" असे सूत्र सांगतात. "वीतराग महात्मा" म्हणजे ज्याच्या मनामध्ये कोणतीही वासना शिल्लक राहिलेली नाही. अशा महात्म्याचा अधिकार फार मोठा असतो. त्याचे अंतःकरण निर्वासन बनलेले असते. त्याच्या मनांत संसाराचीही वासना नसते आणि परमार्थाचीही वासना नसते. वासना पाहिजेच कशाला? परमात्मा सर्वज्ञ आहे. त्याच्या कृपेने यथा संभव सारे होऊन जाते. अशा वीतराग महात्म्यांची चरीत्रे पहावीत, ऐकावीत, चिंतन करावे म्हणजे चित्त स्थिर होते. चित्त स्थिर करण्याचा हा एक सोपा उपाय आहे.

- प्र. महाराज अध्यात्मिक प्रगतीत अनेक विघ्ने येतात. ती दूर करण्यासाठी काय करावे?
- उ. ईश्वराच्या कृपेनेच विघ्ने दूर होतात. अध्यात्मिक प्रगतीत विघ्ने येणारच. पण संतांच्या ग्रंथांचे वाचन केले, चिंतन केले व त्याप्रमाणे आचरण करण्याचा प्रयत्न केला तर

त्याची कृपा होते. संतमहात्म्यांची संगती लाभली की भक्ती मनांत उत्पन्न होते. त्यामुळे त्याची कृपा होते व विघ्ने दूर होतात.

अध्यात्मिक प्रगतीत येणारे प्रतिबंध ईशकृपेनेच दूर होतात. प्रयत्न आपल्या हातून होतातच. तशी बुद्धीही ईशकृपेने मिळते. बुद्धीचे दोष, शरीराचे दोष, वाणीचे दोष अनेक प्रकारचे दोष प्रतिबंध निर्माण करतात. पण ईश्वरी कृपा झाल्याशिवाय प्रतिबंध दूर होत नाहीत. केवळ आपले प्रयत्न अपुरे पडतात. भक्तीभावामुळे बुद्धी अंतर्निष्ठ होते त्या साक्षीस्वरूपापर्यंत घेऊन जाते व त्या साक्षीस्वरूपाचा आनंद सापडला की मग अनुभवाला येते इतर सगळे तुच्छ आहे. हे व्हायला ईशकृपाच पाहिजे. आपण प्रार्थना करीत रहायचे. तळमळ लागली पाहिजे. विरक्तता आली पाहिजे. मग होते.

प्र. महाराज कर्मवादही मानायचा आणि ज्ञाता सर्वज्ञ ईश्वरही मानायचा. याची सांगड कशी घालायची?

उ. भारतीय संस्कृतीत कर्मवाद मानला आहे. तो मानावाच लागतो. कितीही बुद्धीवादाने उत्तर देण्याचा प्रयत्न केला तरी उत्तर देता येत नाही. तोच रोग, तोच डॉक्टर, तीच लक्षणे व तेच औषध. पण एकाला औषध लागू पडते व तो बरा होतो तर दुसऱ्याला ते औषध लागू पडत नाही. त्याचे आयुष्य संपते. हे कां घडते? शरीरापेक्षा वेगळा असणारा हा जीवात्मा आपले पूर्व कर्म घेऊन जन्माला आलेला आहे. हेच एक उत्तर आहे. यालाच कर्मवाद म्हणायचे.

पूर्वकर्माचे फल भोगावेच लागते. पण हा कर्मवाद व कर्मशक्ती कोणी निर्माण केली? ईश्वरानेच निर्माण केली आहे व जगताचे कार्य चालवले आहे. जीवाला त्याच्या कर्माप्रमाणे फळ द्यायचे एवढेच त्या शक्तीचे काम आहे. परमात्मा स्वतः अलिप्त आहे.

कर्मशक्ती मानली की ईश्वर मानावाच लागतो. जीवांनी केलेल्या कर्माचे फळ मिळते हे एकदा मानल्यानंतर ते जाणणारा कोणीतरी पाहिजे की नको ! ऑफिसात एकादा सेवक चांगले काम करतो, रजा घेत नाही, टाळाटाळ करीत नाही. हे जाणणारा कोणी असेल तरच त्या सेवकाला बढती मिळेल.

नुसते कर्म केले, जाणणारा कोणी नाही असे झाले तर फळ कसे मिळणार केवळ कर्म तर जड आहे ना? शास्त्रकारांनी कर्मशक्ती सिध्द केली आहे. आपल्याला त्याचा अनुभव येतही असतो. त्या कर्माचा ज्ञाता सर्वज्ञ परमेश्वर आहे व तो कर्माप्रमाणे जीवाला फळ देत असतो हेही आपल्या अनुभवाला येत असतेच. सगळे संतमहात्मे तेच सांगत आहेत.

प्र. महाराज खरा आनंद कोणता? तो कसा मिळवावा?

उ. उपनिषदांत आनंदाचे वर्णन आहे. राजाचा आनंद, देवांचा आनंद, गंधर्वांचा आनंद, ब्रह्मदेवांचा आनंद असे सगळे आनंदाचे प्रकार दिले आहेत. राजाचा आनंद श्रेष्ठ दर्जाचा आहे. तो बोलतो तसे प्रजानन वागतात. पंतप्रधान हुकूम देतात तसे घडते. हा सत्तेचा आनंद. स्वर्गात सगळ्या सुखसोयी देवांना मिळतात. हा देवांचा आनंद. पण त्याला

कालमर्यादा आहे. पुण्य संपेपर्यंतच स्वर्गात रहाता येते व आनंद उपभोगता येतो.

हे सगळे आनंदाचे प्रकार कालाने मर्यादित आहेत. अमुक एका काळांत ते संपतात. त्यांत इच्छेने पारतंत्र्य असते. स्वातंत्र्य पाहिजे. तरच तो खरा आनंद.

तैत्तिरीय उपनिषद सांगते की हे सगळे आनंद एका बाजूला आणि महात्म्यांचा आनंद दुसऱ्या बाजूला. महात्मा अकाम आहे. त्याच्या मनांत कोणतीच वासना नाही. त्याच्या मनांत कांहीच इच्छा नाही. तो स्थितप्रज्ञ आहे. त्याला या सगळ्या आनंदापेक्षा श्रेष्ठ व शाश्वत आनंद मिळतो.

आत्मा आनंदरूप आहे. त्या महात्म्याला आनंदरूप आत्मस्वरूप समजलेले आहे. त्यालाच सर्वश्रेष्ठ आनंद मिळतो. त्याच्या आनंदात सर्व आनंदांचा अंतर्भाव झालेला असतो. तोच निखळ आनंद खरा आनंद. संतांनी हा आनंद मिळवण्याचा मार्ग सांगून ठेवला आहे. त्या मार्गाने गेले तर हा आनंद निश्चितपणे मिळतो. अनेक महात्म्यांनी हा आनंद मिळवला आहे.

प्र. परमेश्वर भक्ताकडे दुर्लक्ष करतो कां? भक्तावर रागावतो कां?

उ. खऱ्या भक्ताला देवाने किंवा सद्गुरुंनी उपेक्षा केली, दुर्लक्ष केले असे वाटणारच नाही. देवाने दिलेली स्थिती चांगलीच आहे असे त्याला वाटते. देव कधीही भक्तावर रागावत नसतो. देव भक्ताची कधीही उपेक्षा करीत नाही. रागावणे, उपेक्षा करणे हे अल्प सामर्थ्याचे लक्षण आहे. देव सर्वज्ञ आहे, पूर्णपणे समर्थ आहे. तो रागावेलच

कसा? तो उपेक्षा करेलच कसा?

संत सांगतात, "जैसी स्थिती आहे तैशापरी राहे

कौतुक तू पाहे संचिताचे । "

देवाचे सामर्थ्य कमी नाही. त्याची अवहेलना करू नये. आपण आपले कर्म चांगले करण्याकडे लक्ष द्या. आपले हित आपल्याला कसे कळेल ते देवालाच कळणार. त्याप्रमाणे तो करीत असतोच.

प्र. कर्म बंधनातून कसे मुक्त होता येईल?

उ. कर्माचा बंध जो निर्माण होतो तो कर्तृत्वाच्या अभिमानाने. "हे कर्म मी केले. त्याचे हे फळ मला मिळेल. मी ते फळ मिळवेन" असे वाटणे हा कर्तृत्वाचा अभिमान आहे. त्याचा बंध होतो पण कर्तृत्वाचा अभिमान मनांतून गेला, नुसते कर्म केले, फळाची अपेक्षा किंवा इच्छा राहिली नाही तर मग कर्मबंधन होत नाही. अशा रितीने कर्म केले तर घडलेल्या कर्माचे कोणतेही बंधन होणार नाही. स्वतःचे कांही नाही. सारे ईश्वराचे असे वाटले पाहिजे. मग कर्मबंधन येईलच कसे?

प्र. "ब्रह्म सत्य जगन्मिथ्या" हे खरे असेल तर भक्तीही मिथ्या नाही कां?

उ. नाही. भक्ती मिथ्या नाही. भक्ती मिथ्या वाटणे हे अज्ञान आहे. ज्ञान झाल्यावर भक्ती मिथ्या आहे हे अज्ञान आहे. ज्ञान झाल्यावर भक्ती मिथ्या आहे असे वाटणारच नाही. आपले मन विषयांकडे जाते हा रोजचा अनुभव आहे. जर ब्रह्म सत्य जगन्मिथ्या हे पटले असेल तर मन विषयांकडे

जाईलच कसे? मन विषयांकडे जाते प्रारब्धामुळे. पण ज्ञान झाले की तिकडे गेलेले मन आवरावेसे वाटते. आपले मन विषयांत आसक्त होत नाही याची काळजी घ्यायची. राग आला हरकत नाही. राग आवरावा. त्याचा अतिरेक होऊ देऊ नये. व्यवहारात अंतःकरण असेतो राग येणारच. पण राग लोभ आवरावेसे वाटणे ही ईश्वरी कृपा आहे. जो राग लोभ आवरतो तो योगी. तोच सुखी होणार. रागलोभ आवरायला सगुण भक्ती फार उत्तम आहे. सारखी समाधी लावून बसता येत नाही. व्युत्थान होणारच. लोकांशी संबंध येणारच. त्यांतून मन बाहेर तर काढायला हवं. सगुणाची भक्ती त्यासाठी उपयोगी पडते. भक्तीचा आनंद मिळू लागला की संसाराचा आपोआप विसर पडायला लागतो. भगवंताचे जेवढे स्मरण राहिल तेवढे मनाला इंद्रियांना आवरावे लागत नाही. खरी भक्ती उत्पन्न झाली की अंतःकरण तन्मय होऊन जाते. डोळेही मिटायला नकोत. मग समाधी अवस्थाही नको वाटते. खरा ज्ञानी, भक्ती सोडणारच नाही. भगवंताचे ध्यान करणे नामस्मरण करणे यांत तो इतका रंगतो की सगळी इंद्रिये ताब्यात येतात. निर्गुण समाधी साध्य झाली तरीसुद्धा ती टिकवायला सगुणाची भक्तीच उपयोगी पडते. एवढे सगुण भक्तीचे महत्त्व आहे.

केवळ भक्तीच्या जोरावर अनेक भक्तांनी परमेश्वराची प्राप्ती करून घेतली आहे. मग परमेश्वराची प्राप्ती करून देणाऱ्या भक्तीला मिथ्या कसे म्हणणार?

प्र. महाराज, मोक्ष आणि मुक्ती यात कांही फरक आहे काय?

मुक्ती कशी मिळवायची?

उ. मोक्ष ही मनाची एक अवस्था आहे. या अवस्थेत दुःखे नाहीशी होतात. सर्वही दुःखे नाहीशी होणं याला मोक्ष असे म्हणतात. पण दुःखं एकदा गेली तरी ती पुन्हा येणारच नाहीत असे नाही. पुढे केव्हांही दुःख उत्पन्न न होणं याला मुक्ती म्हणतात. मोक्ष ईश्वराशिवाय कोणीच देऊ शकत नाही. मोक्ष मागायचा असेल तर तो ईश्वराकडेच मागावा लागतो. मुक्ती हवी असली तर जन्म कायमचा बंद झाला पाहिजे. देहाचा संबंध सुटला तरच दुःखे पुन्हा येणार नाहीत. देह सुटला तरच दुःखे सुटणार.

देहाचा संबंध सुटायचा असला तर त्यासाठी कर्म संपावी लागतात. आपल्या कर्मांचे फळ म्हणून देहाचा संबंध म्हणजे जन्म येतो, याकरिता सर्व पाप व पुण्य कर्मांचा क्षय व्हावा लागतो. पाप व पुण्य कर्मांचा क्षय झाला तरच जन्म, मृत्यु व दुःखं कायमची संपतात. हे ईश्वरकृपेशिवाय होऊ शकत नाही.

ईश्वरकृपा सोपी नाही. अनेक जन्म साधना करावी तेव्हां ईश्वरकृपा मिळते. ईश्वराचे दर्शन झाले की सर्व कर्मांचा क्षय होतो. पण आत्मज्ञान प्राप्त झाल्याशिवाय कांही होत नाही. तेही देवानेच द्यायचे आहे.

म्हणून सतत भगवंताचे नामस्मरण करावे. अखंड प्रार्थना करावी. तळमळ लागली की सद्गुरु आपणहून येतात व मार्ग दाखवतात. गुरुकृपा व ईश्वरकृपा एकच. सारे कांही ईश्वराच्या कृपेवरच अवलंबून असते.

प्र. अध्यात्मिक प्रगती वेगाने कशी होईल?

उ. ध्यानाचा अभ्यास चालूच आहे. प्राणायामही चालू आहे. वाचनही आहे. वाचनाचा परिणाम होतोच की मनावर. ईश्वराचे अनुसंधान सतत राहिल असे वाचन झाले की मनावर चांगला परिणाम होतो.

प्र. प्रवचने, लेख, पुस्तके या गोष्टी अध्यात्मिक प्रगतीला विघातकच ठरतील ना?

उ. जिज्ञासू लोक असतात. त्यांना मार्गदर्शन होतं.

प्र. प्रवचन करायचं म्हटलं की प्रवचनात काय सांगायचं या दृष्टीने वाचले जाते. ही कथा सांगावी हा विचार सांगावा असे विचार वाचन करतांना मनांत येत रहातात. जर प्रवचने बंद केली तर केवळ अध्यात्मिक अनुभव यावा या दृष्टीनेच वाचन होणार नाही कां? तेवढंच वाचलं तर अध्यात्मिक साधनेवर भर दिल्यासारखे नाही कां होणार? शिवाय प्रवचन झाल्यावर लोक चांगले झाले म्हणतात व पाया पडतात. त्यामुळे बरे वाटते. हे अध्यात्मिक प्रगतीला विघातक नाही का?

उ. एकदम सगळे बंद करण्यापेक्षा थोडेसे बंद करून बघावं. कमी करावं. मनाची प्रवृत्ती जास्ती जास्ती आत वळू लागली म्हणजे ते बंद होईल आपोआप. एकदम जिज्ञासू लोकांना नाही म्हणून सांगू नये. त्यांनाही समाधान वाटतं. आदराने नमस्कार करतात. बुद्धीला प्रेरणा देणारी एक स्वतंत्र शक्ती आहे अशी नेहेमी जाणीव असली म्हणजे त्याचे कांही वाटत नाही. त्या शक्तीचे कार्य आहे हे ओळखले म्हणजे लोक प्रवचनाला चांगले झाले असे

म्हणतात याचे कांही वाटत नाही. हे अनुसंधान असलं म्हणजे होतं आपोआप.

प्र. आपल्याला काही प्रवचनकार किंवा विद्वान व्हायचे नाही. आपल्याला अध्यात्मिक अनुभव घ्यायचा आहे. त्याला प्रवचनांचा काय उपयोग?

उ. जिज्ञासू मंडळी आली. कांही प्रश्न विचारले तर त्यांना कांही उत्तर द्यायचं नाही कां? उत्तर दिले पाहिजे. ही जिज्ञासाच आहे. प्रवचन म्हणजे काय? चार लोक एकत्र बसतात. आपण सांगतो. एकानं विचारणं काय नि दोघांनी विचारणे काय. कधी कधी करावं. उपाधी एकएक कमी करणं चांगलं. कांही लोकांना जास्त जिज्ञासा असते. त्यांना सांगावे. त्यांना उपयोग होईल. परेच्छा प्रारब्ध सगळंच आणखी पाळायचं असं नाही. थोडंसं पाळायचा प्रयत्न करायचा.

प्र. कौटुंबिक जबाबदाऱ्या आहेत. नाहीतर एकांतात राहून पूर्णपणे साधनेला वाहून घेता आलं असतं तशी इच्छा होते

उ. यांत जितका वेळ मिळेल तितका वेळ इकडे घालवता येणार नाही कां? एकदम सगळं सोडून द्यायचं काय म्हणून? पुन्हा मनालाही कांही वाटायला नको. हाच अभ्यास करतां करतां इकडे मन जास्ती जास्ती वळेल मग बाह्य उपाधी व व्याप कमी होतातच. एकदम सोडायचं काय म्हणून. जास्ती जास्ती इकडे लक्ष लागलं म्हणजे कमी होतच ते.

प्र. महाराज, संसारात ईश्वराच्या कृपेने नावलौकिक, पगार, पैसा, प्रतिष्ठा, अधिकार सगळं उत्तम मिळते आहे. पण पत्नी आजारी असतात. बाकी संसारात वैगुण्य काही नाही. काय करावे?

उ. काही काही कर्मदोष असतो. होतं तसं काही. प्रयत्न करायचा. उपेक्षा ठेवायची. त्रास करुन घेऊन तरी काय उपयोग. आणि मुलावर चांगले संस्कार झाले आणि मुलगा एकदा मार्गी लागला म्हणजे पुष्कळ उपाधी कमी होईल. आपोआप तो मार्गाला लागेल. तो पहायला लागेल. त्याला मार्गदर्शन करीत राहायचे.

प्र. जे अध्यात्मिक अनुभव येतात ते आपल्या कृपाप्रसादाने येत असतात.

उ. नाही. आपलाही अभ्यास चालू आहे. प्राणायामाचा अभ्यासही उत्तम आहे. योग्य मार्गदर्शनाप्रमाणे प्राणायाम चालू आहे. त्याचाही परिणाम हळू हळू होतो. प्राणवायूची शक्ती फार मोठी आहे. त्याचे अनेकांना अनुभव आले आहेत.

पातंजल योगदर्शन साधकाला खूप उपयुक्त आहे.

भाष्यकारांनी, आचार्यांनी खंडन केलेले आहे. पण त्यात पूर्ण त्यांच्या सिध्दांताचे खंडन आहे. प्रत्यक्ष त्यांचा जो मार्ग आहे तो मान्य केलेलाच आहे. एतेवयोगतत्त्वप्रणा म्हणून सूत्रच आहे. सांख्यांच्या खंडनाप्रमाणे योगाचेही खंडन आहे. त्यांनी जे स्वतंत्र प्रकृतीचे कर्तृत्व मांडले ते तेवढे मान्य नाही. बाकी प्राणायाम, अभ्यास सारे मान्यच आहे.

आचार्यांचा विरोध म्हणजे मूळ पातंजल योग मार्गाला नाही. त्यांनी सिध्दांत विरुद्ध मांडले आहेत त्याचे खंडन केले आहे. युक्तीवादानेही ते खंडन होतेच. अपेक्षा प्रकृती कार्य करूच कसे शकेलसहकार्य युक्तीवादाने सिध्द होते.

प्र. अनेक वर्षे प्राणायाम व ध्यान करूनही निर्विचार समाधी पूर्णपणे साधत नाही.

उ. एकाग्रता असली म्हणजे क्रमाने होणार धारणा, ध्यान आणि समाधी. जास्तीत जास्ती एकाग्रता वाटली पाहिजे. त्याकरिताच संतांचे मार्गदर्शन आहे. ईश्वरशक्तीची प्रार्थना करीत राहिले पाहिजे. हे मुख्य त्यांचे म्हणणे आहे.

प्र. प्रार्थना करीत रहावे म्हणजे होईल कां?

उ. प्रार्थना करीत राहायची. वाचन चालू आहे. मनन चालू आहे. चांगलेच आहे की. आपल्या स्वतःकरीता वाचन करायलाच पाहिजे. बुद्धी जर आहे तर संतांचे व मोठे श्रेष्ठांचे ग्रंथ वाचायला काय हरकत आहे? सगळे सोडून द्यायचे म्हणजे असे कसे चालेल. सगळ्या द्वैतातून आपण मोकळे होणे शक्य आहे कां? हळू हळू साध्य होत जाते.

प्र. ज्ञानेश्वरीच्या वाचनावर भर दिलेलाच आहे. आणखी कांही वाचायला हवे कां?

उ. हिंदी आहे, मराठी आहे, संस्कृत आहे, इंग्रजी आहे. आपण सगळे वाचू शकता. चांगले चांगले लिहिणारे पुष्कळ लोकही आहेत.

प्र. ध्यान प्राणायाम चालूच आहे. आपला अनुग्रह घेतलाच आहे मग उध्दार होईल ना?

उ. अनुग्रह आमचा नाही आहे. आपले वाचन बिचन चालू आहे. चांगले आहे. क्रमाने सगळं करीत रहायचे.

प्र. म्हणजे संसार न सोडताच करावे अशी आपली आज्ञा आहे

उ. संसार सुटायचा कसे शक्य आहे? आहे हे ईश्वराचीच योजना आहे. ईश्वराचे अनुसंधान शक्य तितके ठेवायचे. नामस्मरण आहे. त्याचे गुण आहेत. संतांची पुष्कळ चरित्रे आहेत. ती वाचावीत. आपण धर्मभास्करमध्ये नियमितपणे लिहिताच की?

प्र. ध्यानाकरिता काय करावे?

उ. प्रयत्न चालू ठेवायचा. ध्यान म्हणजे एकाग्रता ती. सूत्र-अभ्यास अभ्यास चालू ठेवायचा.

प्र. साधना तीव्र करण्यासाठी आणखी काय करावे?

उ. काही नाही. चालू आहेच. अभ्यास नित्य नेहेमी चालू राहिला म्हणजे झाले. हळू हळू होतं. प्रार्थना ईश्वराची करायची. ईश्वरप्रणिधानाद्वा असे समाधीचे सूत्र सांगितले आहे. अनुसंधान अखंड नित्य चालू ठेवायचे म्हणजे झाले. त्याकरिता हे वाचन आहे. संतांची चरित्रे, ईश्वराची चरित्रे अनेक आहेत. त्याचे सारग्रहण करण्याची बुद्धी आहे आपल्याकडे. नारायण...

प्र. संतांची दर्शने घ्यायला हरकत नाही ना?

उ. आहे. तेही आहे. त्यांच्याबरोबर विचारविनिमय होतो. मनन महत्वाचे आहे. एकाने केले काय किवा चार लोकांनी मिळून केले काय ! मननाने अनुसंधान रहाते जास्ती. आणि संसारातून बाजूला होतंच की. हे वाचन वगैरे आहे ते चालू असले म्हणजे तिकडे लक्ष गेलं की बाजूला झालंच की. चांगले आहे. तसं कांही वाईट नाही. नारायण. नारायण.

प्र. अध्यात्मिक अनुभव येतात त्यांचा फायदा कसा करून घ्यावा?

उ. फायदा कसला. होईल ते करायचं त्यांनी जर अनुसंधान रहाणार असेल तर चांगलेच आहे. बाकी कोठे लक्ष जाऊ नये. तिकडे लक्ष लागावे. नादानुसंधान करीत नाहीत काय? ध्यानांत नाद ऐकू येतो तिकडे लक्ष दिले की एकाग्रता होते. नारायण. नारायण.

प्र. महाराज अंतःकरणात सद्गुरुंना शोधू द्या व त्यांच्याशी एकरूप होऊ द्या. फार खेळणी दिलीत आपण आतापर्यंत. आता खेळण्याचा कंटाळा आला. आता खेळणी नकोत.

उ. चालायचंच. व्यवहार सांभाळला पाहिजे. साधनाभ्यास चालू ठेवायचा. होतं हळू हळू. तळमळ उत्पन्न झाली म्हणजे होतं आपोआप देवाच्या कृपेने. जबाबदारी आहे. कंटाळा करुन भागत नाही.

प्र. "आहे मी सच्चिदानंद । नित्य शुद्ध बुद्ध निर्भेद । नित्यमुक्त परमानंद । अनंतवेदवेध मी" वासुदेवानंदसरस्वती

हे झाले शाब्दिक ज्ञान. सद्गुरुंनी जर कृपा केली नाही तर आम्हांला त्याचा अनुभव यायचा कसा?

- उ. शाब्दिक ज्ञानाचंच सारखं चिंतन करायचं, हे जे शाब्दिक आहे तसा मी आहे. असं अखंड चिंतन ठेवायचं. ध्यान हे असेच करायचं. दुसरं कोणतं करायचं? मी देह नाही, मी आनंदरूप आहे. मी सच्चिदानंदरूप आहे. हे चिंतन करता करता समाधी अवस्थेचा लाभ होता. समाधीनंतर साक्षात्कार .

कर्म संपल्याशिवाय जन्म थांबत नाहीत. कर्म अनेक जन्म केलेली असतात. हे कोणाला ज्ञान आहे ? ते संपेल तेव्हां जन्म जाईल. ज्ञान झाल्याशिवाय कर्म संपत नाही.

प्र. सद्गुरु कर्मनाश नाही का करू शकत?

- उ. देवाची भक्ती करून शांती मिळवावी. जन्म आला म्हणून बिघडलं कोठे? तुकाराममहाराज कांही जन्माला भीत नाहीत. हे चालायचंच.

प्र. किती जन्म थांबायचे?

- उ. किती जन्म झाले हे माहीत आहे कां? किती जन्म झाले हे माहिती आहे कोठे? ते माहिती असते तर कंटाळा आला असता. कंटाळा येत नाही. म्हणायचे आपण. रोजचे खाणेपिणे पाहिजे. हे पाहिजे सगळे पाहिजे. शरीर म्हटल्यावर सगळं पाहिजे. नाही कसं? व्यवहार सुटायचा नाही. प्रार्थना करायची. भक्तीचा आनंद घेत रहायचं.

प्र. पुन्हा दुसरं खेळणं टाकता आहात महाराज आपण.

- उ. हा खेळ नाही. व्यवहार जो आहे हा खेळ नाही. जन्म मृत्यू हे सगळे ठरलेलेच आहेत. खेळ कसला त्यात. साधना करीत रहायचं. नामस्मरण चालू ठेवायचं. सद्गुरु काय करणार? नामस्मरण अखंड चालू ठेवलं म्हणजे झाले. ईश्वराच्या कृपेनेच सगळं होईल. ईश्वराची उपासना, प्रार्थना नित्य अखंड चालू ठेवायची. ईश्वराजवळ मागायचे हे. सद्गुरुस्वरूपही ईश्वरच आहे. ईश्वराची शक्ती अनंत आहे.

- प्र. हे मिळतंय ते मिळतंय. पण त्यांत खरं सुख नाही आहे. खरं सुख सद्गुरुंशी एकरूप होण्यात आहे.
- उ. तळमळीने होतं आपोआप. तळमळ जशीजशी वाढत जाईल तसं होतं आपोआप.

- प्र. सद्गुरुंचे दर्शन घ्यायला आम्ही काही नेहेमी इकडे येऊ शकत नाही. वाटतं सद्गुरु अंतःकरणात सापडावेत. त्यासाठी काय करावे?
- उ. ध्यानाभ्यास त्याकरिताच सांगितला आहे. ध्यान समाधी हळुहळु क्रमाने होते. चित्ताची जेवढी एकाग्रता होईल तेवढा समाधीलाभ झाला म्हणजे झालं. साक्षात्कार होतो.
- प्र. वाचलं की स्वस्वरूपानुसंधान म्हणजे भक्ती. शंकराचार्य म्हणतात. पण ते शाब्दिक ज्ञान झालं नुसतं. त्यांचा काय उपयोग?
- उ. त्याचं ध्यान करीत बसायचं पण त्याला वेळ मिळत नाही आपल्याला. शब्दांनी हे जे समजलेले आहे त्याचे अखंड

चिंतन मनानी जर झालं तर मन दुसरीकडे जाणार नाही. एकाग्रता झाली म्हणजे झालं. त्याकरिता मन हे इकडं लागावं अशी ईश्वराला प्रार्थना चालू ठेवायची. तळमळीनं करायची.

प्र. असं एकदां मनांत आलं की सद्गुरु पुढे काहीतरी खेळणं टाकतात. कुठेतरी कमिटीवर बसवतात. असोसिएशनचे सेक्रेटरी करतात. कुठेतरी डायरेक्टरपदी बसवतात. कसं व्हायचं हे?

उ. असं झालं म्हणून काय झालं? ईश्वराची सेवाच आहे ना ती ! कर्तृत्वाचा अहंकार आपल्याकडे घेतला नाही म्हणजे झालं. कितीही मोठेपण जरी आलं, प्रेसिडेंट जरी झाला, राष्ट्राध्यक्ष जरी झाला तरी आपण काही नाही त्याची सेवा आहे. या भावनेने समाधान मिळतं. करीत बसायचं अनासक्त रूपानं राहून हळुहळु.

प्र. पण त्यात बरं वाटतं ना?

उ. पण त्यात तन्मय झाल्याशिवाय काम कसं होईल? लक्ष नसलं तर कामं होत नाहीत. लक्ष गेलं तरी विशेष कर्तृत्व अभिमान घ्यायचा नाही आपल्याकडे. योग्यता आहे म्हणूनच देवानं ही कामे दिलेली आहेत. ती कामे फक्त करून मोकळं व्हायचं दुसरं काय?

प्र. पण मग सद्गुरुंशी एकरूप होता येत नाही ना?

उ. व्यवहारातलं काम करता करता वेळ मिळेल तितकं ध्यान करायचं, नामस्मरण करायचं. वेळ मिळेल तेवढा इकडे

घालवायचा. त्याने हळुहळु शांतता प्राप्त होईल. एकाग्रता मुख्य मनाची झाली पाहिजे. प्राणायामचा अभ्यासही चालू आहे.होईल हळुहळु.देवावर भार घालायचा. करत रहायचं.

प्र. आमची द्वैत भक्ती होते आहे. अद्वैत भक्ती व्हायची केव्हां?
उ. आरंभाला द्वैत भक्तीच आहे. शरीर अभिमान संपेपर्यंत द्वैत सुटत नाही. आरंभाला द्वैत भक्तीच असते. ती जितकी जितकी पक्की होत जाईल तेव्हां अद्वैत होतं.

प्र. पण किती जन्म थांबायचं महाराज.

उ. आत्मा जर अमर आहे तर काळजीचे काय कारण आहे. जन्म याचा अर्थ देहाशी संबंध. म्हणून जन्म म्हणतो आपण. देहापासून बाजूला होता आलं पाहिजे. म्हणजे जन्माचा कांही संबंधच नाही.जन्मही नाही आणि मृत्युही नाही.

प्र. शाब्दिक ज्ञान होतंय पण कृतीत येत नाही.

उ. शाब्दिक ज्ञान जरी झालं तरी ते पक्कं होण्यासाठी अखंड चिंतन घडलं पाहिजे. चिंतनाला वेळ मिळाला पाहिजे. प्रारब्ध अनुकूल पाहिजे.व्यावहारिक सगळी जी काही कामं प्राप्त झालेली आहेत ती सोडून कसं काय करता येईल.

प्र. आता नुसते सद्गुरु पाहिजेत. बाकी काही नको. सगळं सोडून द्यायची तयारी आहे.

उ. नुसती सोडून द्यायची तयारी असून उपयोग नाही.

मनापासून सगळं झालं पाहिजे मनापासून सुटून झालं तर ना

- प्र. सद्गुरुंनी सोडवावं आता अशी प्रार्थना आहे. काय करायचं सांगावं?
उ. मौन.

- प्र. मला काही लोकांना मार्गदर्शन करायचं नाही. ज्याने हे विश्व निर्माण केलं त्याने लोकांना मार्गदर्शन करायची काळजी करावी. मला फक्त सद्गुरु सापडू देत. काय करायचं सांगावे?
उ. हे चालूच ठेवायचं ना. संतांनी सांगितलेल्या मार्गाने जायचं. अखंड नामस्मरण करायचं. त्यांत व्यत्यय येऊ नये यासाठी देवाची प्रार्थना करायची. त्यात आपल्या प्रारब्धाने प्रतिबंध होतो. ती सगळी विघ्नं दूर करण्यासाठीच ईश्वराची प्रार्थना आहे. आत्मा आनंदरुप आहे हे कळणं सुध्दा ईश्वराच्या कृपेवर अवलंबून आहे. नुसतं आत्मा साक्षी आहे हे शब्दांनी होत नाही. त्यांनी योगसूत्रामध्ये प्रत्यक्ष ततः प्रत्यक्षा अंतरायः हे दोन्ही सांगितलंय. तो साक्षी आहे. आनंदरुप आहे. हे प्रत्यक्ष समजतं. तस स्वतःला समजेपर्यंत आपण ईश्वराची प्रार्थना करीत रहायचं.

- प्र. सद्गुरु प्रारब्धाचा नाश कां करीत नाहीत?
उ. प्रारब्धाचा नाश कोण करणार सांगा ना? ज्याचं त्याचं जे आहे ते ते संकल्पाने समजून जातं. ईश्वराच्या प्रार्थनेने. जास्ती तीव्र प्रार्थना हवी. प्रारब्ध हे भोगायलाच पाहिजे. भोगायचं, सहन करायचं. सहन करुन भोगून संपवायचं.

- प्र. पण मग नवीन प्रारब्ध निर्माण होतं ना. मग जन्मामागून जन्म चालूच रहातात.
उ. ईश्वरार्पण बुध्दीनं कर्म झाल्यानंतर काही प्रारब्ध होत नाही. कर्तृत्व आपल्याकडे घ्यायचं नाही हे जर झालं तर मग नवीन प्रारब्ध होत नाही. असलेलं संपून जाईल. काही प्रारब्ध ईश्वराच्या नामस्मरणानं जाईल. काही भोगायचं नि संपवायचं. विचारांनी संपवायचे. प्रारब्ध नाश करण्याचे उपाय आहेत. अखंड नामस्मरण चालू होणं, त्याला वेळ मिळणं, एकाग्रता करणं, शांती मिळणं, चिंतन अखंड होणं, हळुहळु होत जातं म्हणजे प्रारब्धाचा नाश होत जातो.
प्र. माझंच प्रारब्ध आडवं येतं असे नाही. बाकीच्या कुटुंबियांचं प्रारब्धही आडवं येतं ना ! ते काय करायचं?
उ. सगळ्यांचंच प्रारब्ध आहे. ते टाळता येत नाही. सगळ्यांचं प्रारब्ध मिळूनच संसार आहे.

- प्र. लौकिक गोष्टी सगळ्या बाजूला झाल्या तरी चालेल पण हे एक साधावं.
उ. सगळं एकदम बाजूला होणं कठीण आहे. नुसतं शब्दांनी जरी आपण बोललो तरी तितका मनाचा निश्चय होणं, पुन्हा हे असं असतं तर बरं झालं असतं असं न वाटणं ही सगळी मनाची तयारी झाली पाहिजे. तोपर्यंत ईश्वराची अखंड प्रार्थना चालू ठेवायची. प्रत्यक्षा चेतना म्हणतातच आहेत ते. शुध्द आत्मस्वरुपाचं आनंदरुपी आत्म्याचं. ज्ञान होतं. समाधि ईश्वरप्रणिधानानेच होते असे म्हणतातच

आहेत ते. समाधि नुसत्या प्रयत्नानी होत नाही.
ईश्वरप्रणिधान व्हावेच लागते.

- प्र. नुसत्या प्रार्थनेने किंवा नामस्मरणाने होईल कां?
उ. प्रारब्धाप्रमाणे जास्ती जास्ती वेळ मिळेल तेवढी प्रार्थना करायची. ईश्वरानेच कृपा करायची. अखंड नामस्मरण चालू रहातं. त्याला वेळ मिळणं, त्यातून होणं, तिकडे जास्ती जास्ती लक्ष जाणं असं हळुहळु होणार ते ईश्वराच्या कृपेने. सगळी विघ्नं दूर होणं हेही त्यांनी सांगून ठेवलंय अंतरायभाव:

- प्र. समजा काहीच वाचलं नाही. नुसतं नामस्मरण चालू ठेवलं तर चालेल का?
उ. पण व्हायला पाहिजे ना? असं कसं शक्य आहे? नुसतं नामस्मरण चांगलं. पण होत नाही. किती मनामध्ये विक्षेप असतात. मनाची गती काही विलक्षण आहे. झोप आहे. विक्षेप आहेत. आपण काय काय केलेलं आहे त्याचं स्मरण आहे. हे अनेक दोष आहेत. हे सगळे हळुहळु कमी कमी होत जाणार.

- प्र. प्रपंचात राहूनही लौकर होईल का एखाद्या गुहेत म्हणा किंवा देवळांत राहून लौकर होईल?
उ. नुसतं असं कुठं राहून होत नाही. अखंड ईश्वराचं अनुसंधान राहिलं पाहिजे. ते जास्त महत्वाचे आहे त्याची तळमळ लागली पाहिजे. जन्मकर्म हे त्यांनी स्पष्टच सांगितलंय. मागील जन्म, मागील कर्म, मागील भोग.

त्याचं सारखं अनुसंधान मनांत उत्पन्न व्हायला लागल्यानंतर सात्विक अष्टभाव उत्पन्न होत जातात नाहीतर चालूच रहातं

- प्र. असं काहीं विचार करायला लागलं की सद्गुरु पुढे काहीतरी खेळणं टाकतात. त्यास खेळायला सांगतात, आता काय करायचं?
उ. जीवांची परिस्थितीच तशी आहे. कर्म करून आलेली मंडळी आहोत आपण. त्यामुळे कोणत्या कोणत्या कर्मांनी काय काय प्रतिबंध होईल किंवा अनुकूल होईल ते सांगता येत नाही. आहे ते करत रहायचं आपण.

- प्र. पण वेळ लागायला लागला तर?
उ. जीवात्मा अमर आहे. तो देहापेक्षा वेगळा आहे. हे अगोदर पटलंय कां देहाभिमान जात नाही. शेवटपर्यंत जात नाही. वाटतं आपल्याला पण भूक लागली. अमूक लागलं. देहाचं तादात्म्य घेऊनच हे सगळं चाललं आहे. सोडायचं कसं? म्हणून त्यात राहून देवाचं करीत रहायचं. दुसरं काय करणार. आपल्याला वेळ नाही. आत्तापर्यंत वेळ गेला. जाईल वेळ पण आत्म्याला आयुष्य नाही काही नाही. देहापासून जसं जसं बाजूला होता येईल तसं तसं होईल. ते केव्हां होईल हे आपण कसं ठरवायचं? आत्ता काही आपल्याला सांगता येत नाही.

- प्र. प्रारब्ध भोगून संपवता येईल, नवीन प्रारब्ध उत्पन्न होत नाही याची काळजी घेता येईल. मग तरी होईल ना?
उ. अहो पाप असेल ते गेलं. पण पुण्य कसे जाणार? एक

एक जन्माचं प्रारब्ध नसतं ते. सात सात जन्माची प्रारब्ध असतात. चांगलं पुण्य केलेलं आहे. एक जन्म पुण्य केलेलं आहे. एक जन्म, दोन जन्म, सात जन्म भोगावं लागेल. ते टाकायचं कसं? सगळ्या सुखसोयी आहेत. सगळं हे आहे. सोडायचं कसं? आणि सोडून कोण देईल? वेळ होणारच.

- प्र. मग आता करायचं काय? इच्छा तर आहे.
उ. देवाची प्रार्थना, अखंड नामस्मरण हे चालू ठेवायचं. दत्तआश्रमांत तुम्हाला शांतपणाने रहाता येईल. ते स्वामीमहाराज परवा येथे येणार आहेत.

- प्र. कोणीतरी सांगितलं मला. पण सद्गुरु कोणापेक्षाही श्रेष्ठ आहेत. सद्गुरुंचे दर्शन झाले. सगळं सगळं मिळालं. आणि आतां आणखी कोणाचे दर्शन घ्यायचे?
उ. प्रारब्ध आता सोडायचं कसं? आहे त्यात आपलं समाधानानं देवाचं नामस्मरण करत राहायचं. काय करणार? अजून भोग संपायचा आहे. सगळ्यांची प्रारब्ध एकत्रित येतात. आपलं चांगलं असलं तरी त्यांचंही असतं. ते भोगावच लागतं. काय करणार?

- प्र. प्रारब्धाचा नाश होण्यासाठी काहीही करायला तयार आहे. काय सांगाल ते करतोय
उ. ईश्वराची उपासना करण्याशिवाय दुसरा कोणताही उपाय नाही. उपासनेमुळे प्रारब्ध कमी कमी होत जातं. ज्ञानाच्या जवळ जवळ जाता येतं. सगळी साधनं प्राप्त होणं,

सगळी मिळणं ईश्वराची कृपा झाली पाहिजे.

- प्र. सद्गुरु कल्पवृक्षासारखे असतात. जे मागतात ते मिळते. मुलगा घरदार सगळं मिळतं आम्हांला. फक्त सद्गुरुशी एकरूप व्हायचंय. दुसरं काहीही नको. सद्गुरुंनी द्यावं ते आता.
उ. आत्ताच पाहिजे. असं कसं म्हणता येईल? ईश्वराची कृपा पाहिजे. नियती म्हणून त्यानं नेमून दिलेलं आहे. त्याप्रमाणे कालही कारण मानलं पाहिजे. औषध घेतल्याबरोबर लगेच रोग जात नाही. त्यालाही काल लागणारच. औषधाचा कोर्स असतो म्हणतात. कोर्सही कालच आहे. औषध चालू आहे. हे समाधान मिळतं. त्या समाधानाने राहायचं.
प्र. हो वेळ लागणारच. इतके जन्म आपण थांबलो तर आणखी काही वर्षे.
उ. पण ते तरी कशावरून? होणार नाही असं नाही. तुळशीदास किती अगोदर हे होते. पत्नीला माहेरीसुध्दा पाठवीत नव्हते. पण एकदम वळले. या जन्मात होणार नाही असंही नाही. शेवट उत्तम झाला. तुळशीरामायण तयार झालं.

- प्र. महाराज हे भोजन दिलंतं. आता ब्रह्मभोजन द्या.
उ. ईश्वराच्या कृपेने होईल, ईश्वरप्रार्थना नित्य चालू ठेवा. ईश्वरकृपेने होईल.

- प्र. प्रत्येक इंद्रियाची देवता असे म्हणतात.
उ. होय. शास्त्राप्रमाणे प्रत्येक इंद्रियाची एक देवता असते. त्या

त्या इंद्रियाचा उपयोग करून कर्म करताना जर त्या संबंधित देवतेला आवाहन केले तर त्यामुळे त्या कर्माचा अध्यात्मिक प्रगतीला उपयोग होतो. डॉ. सौ. माधुरीताई पणशीकर यांच्यासारख्या जाणकाराकडून या देवतांची व त्यांना करायच्या आवाहनाची अधिक माहिती घेता येईल.

- प्र. अध्यात्मिक चर्चा अनुसंधान टिकून रहायला उपयुक्त ठरतात काय ?
- उ. सद्गुरुंच्या प्रगत साधकांशी अध्यात्मिक चर्चा मननाच्या दृष्टीने उपयुक्त ठरू शकते. पण असे प्रगत साधक फारच थोडे असतात. सामान्यतः अध्यात्मिक चर्चा कोणाशीही करू नये असेच म्हणावे लागेल. परक्या व अपरिचित व्यक्तींशी व अध्यात्ममार्गात फारशी रुचि नसलेल्या माणसांशी तर अध्यात्मिक चर्चा कधीच करू नये. कोणी अध्यात्मिक गोष्टी विचारायला लागला तर तो खरा जिज्ञासू असला तरीसुद्धा एखादा शब्द बोलून चर्चा टाळण्याचाच प्रयत्न करावा. त्यासाठी अगदी तेथून निघून गेले तरी चालेल. मात्र असे करतांना कोणाला दुखवू नये याची जास्तीत जास्त काळजी घ्यावी. सर्वांशी आदराने बोलावे. यामुळे ईश्वराचे अनुसंधान टिकून रहायला निश्चितपणे मदत होईल.

- प्र. नामस्मरण सतत करावे हे पटते. परंतु ऑफिसांत काम करताना नामस्मरण करणे कसे शक्य होईल. कामांत तन्मय झाले की नामस्मरण विसरणारच.
- उ. नामस्मरण करण्याचे चार मार्ग आहेत. वैखरी वाणीने,

मध्यमा वाणीने, परा वाणीने व पश्यंती वाणीने. घरांत वैखरी वाणीने नामस्मरण करणे निश्चितच उपयुक्त आहे व शब्दही आहे. परंतु वैखरी वाणीने नामस्मरण करणे ही प्राथमिक अवस्था झाली. मध्यमेत म्हणजे आंतरिक नामस्मरण करणे अधिक महत्वाचे आहे व ती पुढची पायरी आहे. ऑफिसात काम करताना आपण कितीही तन्मय झालो तरी मध्यमेत नामस्मरण होतच राहिल तसे झाले पाहिजे. सद्गुरुंचा भाव सदैव जागृत राहिला पाहिजे. या दृष्टीने वरवर जरी नामस्मरण झालेले दिसले नाही तरी ऑफिसात काम करताना नामस्मरण आंत होतच राहिल. गुरुशक्ती जागृत असते. सद्गुरु साधकाचे अंतरंग ओळखतात. ऑफिसात जे काम आपण करतो आहेत ते काम गुरुंची आज्ञा पाळण्यासाठीच करतो आहे याची जाणीव ठेवावी. हे काम सद्गुरुच करून घेत आहेत. कर्तृत्व आपले नाही सद्गुरुंचे आहे याची जाणीव ठेवली तर ऑफिसमध्ये काम करतांना मध्यमेत नामस्मरण अखंड होत राहिल. मध्यमेत नामस्मरण स्थिर व्हायला हवे. ते गुरुंवरील श्रद्धेनेच होऊ शकते. साधकाच्या दृष्टीने वैखरी वाणीने नामस्मरण ही पहिली पायरी. पुढची पायरी म्हणजे मध्यमेत नामस्मरण. परा व पश्यंती या पुढील दोन वाणीत नामस्मरण होणे हे ऋतंभरा प्रज्ञा प्राप्त झाल्याशिवाय होणार नाही.

- प्र. सद्गुरु परीक्षा घेतात असे म्हणतात.
- उ. सद्गुरुंवर निष्ठा तर ठेवलीच पाहिजे. त्याशिवाय अध्यात्मिक प्रगती शक्य होणार नाही. परंतु आपला

गुरुभाव व ईश्वरभाव नेहेमी अंतःकरणातच ठेवला पाहिजे. तसे करुनच सद्गुरुंच्या आज्ञा कटाक्षाने पाळल्या पाहिजेत. काही वेळा सद्गुरु आपली परीक्षा पहात असतात. शिवाय आपल्या आज्ञा पाळतो आहे की नाही याकडे सद्गुरुंचे सतत लक्ष असते. कारण सद्गुरुंना आपल्या शिष्याला त्याच्या मनांतील कामक्रोधादि विकारांतून बाहेर काढायचे असते. म्हणून ते शिष्यावर सतत लक्ष ठेवतात. सद्गुरुंना शिष्याचा उध्दार करायचा असतो. सद्गुरुंचा स्वतःचा उध्दार तर झालेलाच असतो. जर शिष्य त्यांच्या परीक्षेला उतरला तर ते त्या शिष्याचा उध्दार करतात.

- प्र. आपल्यावर गुरुकृपा आहे हे कसे ओळखावे?
- उ. सद्गुरुंनी सांगितलेली उपासना आपल्या हातून नियमितपणे होते आहे असे असेल तर आपल्यावर गुरुकृपा आहे असे म्हणायला हरकत नाही. गुरुकृपा असली तरच उपासना नियमितपणे होते. नाहीतर अनेक विक्षेप येतात. शरीराला व्याधी होऊन उपासना न घडणे हा पहिला विक्षेप. झोप येणे व झोपेमुळे उपासना न घडणे हा दुसरा विक्षेप. आळस शरीरांत भरणे व उपासनेत खंड पडणे हा तिसरा विक्षेप. नको ती व्यक्ती समोर येऊन उपासनेत खंड पडणे हा चौथा विक्षेप. गुरुकृपेनेच हे विक्षेप येत नाहीत. विक्षेप न येता उपासना अखंड चालू रहाणे केवळ गुरुकृपेमुळेच शक्य होते.

- प्र. उपासनेचा अहंकार टाळता यावा म्हणून काय करावे?

- उ. मी उपासना करतो आहे हा विचार किंवा भावना हा उपासनेचा अहंकारच आहे. उपासना चांगली चालली असेल तर ते गुरुकृपेमुळेच घडते आहे याची जाणीव भक्ताने सदैव ठेवली पाहिजे. उपासना चांगली चालणे यात भक्ताचे कर्तृत्व काहीच नसते. ते केवळ गुरुकृपेनेच घडत असते. मग उपासनेचा अहंकार येण्याचा प्रश्नच निर्माण होत नाही. पण काही वेळा हा अहंकार येतो. काही व्यक्ती सांगतात, "मी इतकी उपासना करतो, मी इतकी उपासना केली" हा सगळा अहंकारच. "मी इतकी वर्षे उपासना केली पण काही झाले नाही" असे वाटणे हा अहंकारच. मी ही उपासना करतो व मला हे फळ मिळाले किंवा मिळेल असे विचार मनांत येणे हाही अहंकारच. उपासनेचा अहंकार उपासनेला बाधक ठरतो. अहंकार येऊ नये म्हणून उपासना कोणालाही सांगू नये. उपासनेतील मी गेला पाहिजे. मी हा भाव घालवण्यासाठी उपासनेचा कोठे उल्लेखही करू नये. उपासना आपल्या कल्याणासाठी सद्गुरुंनी दिलेली असते. उपासना दुसऱ्याला सांगून थोडेच कल्याण साधणार आहे. उपासना सांगितली की अहंकार येतो. अहंकारातून लोभ येतो. लोभ सर्वात वाईट. म्हणून उपासनेचा तोंडाने कधीच उच्चार करायचा नाही. सद्गुरुंसमोरही उपासनेचा उल्लेख करायची गरज नसते. सद्गुरु अंतर्त्यामी असतात. ते न सांगताच ओळखतात. आपण जितका शरणभाव बाळगू तेवढे उपासनेचे फळ लौकर मिळते.

- प्र. पुण्यकर्म कोणाला सांगू नये असे कां म्हणतात?
- उ. केलेले पुण्यकर्म कधी कोणालाही सांगू नये. जर आपल्या हातून पाप घडले व ते पाप जाहीरपणे इतरांना सांगायचे धाडस आपण करू शकत असू तरच आपण केलेले पुण्यकर्म इतरांना सांगणे क्षम्य ठरेल. तसे धाडस कोणातही नसते. म्हणून पुण्यकर्मही सांगू नये. पुण्यकर्म सांगितल्याने पारमार्थिक हानीच होत असते.

- प्र. आपल्या उणीवा व दोष दूर व्हावेत म्हणून काय करावे?
- उ. रोज रात्री झोपतांना सद्गुरुंच्या फोटोसमोर बसून त्यांना आपण निवेदन करावे. आपल्या हातून घडलेली दुष्कृत्ये किंवा वाईट कृत्ये गुरुंना स्पष्टपणे निवेदन करावीत. सकाळी उठल्यावर झोपेपर्यंत काय काय घडले ते सांगायचे व ते सर्व त्यांना अर्पण करावे. तसेच चांगली कृत्येही गुरुंना अर्पण करावी. त्यामुळे अनासक्त भाव यायला मदत होते. आपल्या लोभीपणाची, रागीटपणाची व इतर उणीवांची जाणीव आपल्याला झाली व त्यांच्या फोटोसमोर आपण तसे निवेदन केले की सद्गुरु त्या उणीवा दूर करायची प्रेरणा देतात. हे एक प्रकारचे आंतरिक चिंतन आहे. मोठ्याने बोलायची गरज नाही. अंतरांतच निवेदन केले तरी चालेल. यामुळे अनासक्ती यायला मदत होते.
- शेवटी मन अत्यंत चंचल असते हे मान्य करावेच लागते. मनाला लगाम घालावाच लागतो. मोठ्या मोठ्या योग्यांनाही असा मनाला लगाम घालावा लागत असतो. मनाचे चंचलत्व जायला नामस्मरण फार उपयोगी पडते.

रात्री झोपण्यापूर्वी असे गुरुंना आंतरीक निवेदन करावे व दोष व उणीवा दूर करण्यासाठी कळकळीने प्रार्थना करावी. आपले दोष व उणीवा गुरुंना माहीती असतातच. पण ते आपण त्यांच्या फोटोसमोर आंतल्या आंत निवेदन केले की ते निवेदन गुरुंना पोचते. ते प्रसन्न होतात व शिष्याला मार्गदर्शन करतात, मदत करतात. गुरुंनीच प्रेरणा द्यायची आणि दोष व उणीवा घालविण्यासाठी मदत करायची असा भाव अध्यात्मिक प्रगतीला पोषक ठरतो. तसेच पहाटे उठून किंवा सकाळी बैठक करण्यापूर्वीही असेच निवेदन करावे व दिवसभर उणीवा व दोष यामुळे चुका होऊ नये यासाठी सद्गुरुंचे मार्गदर्शन व मदत मिळावी म्हणून त्यांची प्रार्थना करावी. त्यामुळे दोष व उणीवा दूर करायचा प्रयत्न करण्याची प्रेरणा व मदत सद्गुरु देतील.

- प्र. अखंड अनुसंधान कसे ठेवावे?
- उ. उगीच फोन करणे, गप्पा मारणे, भेटीगाठी फिरायला जाणे असल्या गोष्टी जास्तीत जास्त टाळाव्या व मिळालेला वेळ नामस्मरणांत घालवावा. त्यामुळे गुरुंचे अनुसंधान टिकून राहिल. गुरुंचे अनुसंधान म्हणजे गुरुतत्वाशी निगडीत रहाणे. उपासना अखंड, निरंतर व नियमित झाली की असे गुरुतत्वाशी निगडीत रहाणे शक्य होते.

- प्र. देहात्मभाव कमी व्हावा म्हणून काय करावे?
- उ. मी देह नाही. मी आत्मा आहे. पण आपण देहाशी तादात्म्य घेऊन बसतो. म्हणून सुखदुःखे भोगावी लागतात.

देहात्मभाव कमी करण्यासाठी गुरुंचे आज्ञापालन निष्ठेने करावे. आपले खरे हित कशांत आहे हे आपल्यापेक्षा गुरुंना कळते. त्याप्रमाणे ते आज्ञा देतात, उपासना सांगतात. त्यांच्या आज्ञा कटाक्षाने पाळाव्या. त्यांनी दिलेले नामस्मरण सतत करावे. त्यांनी सांगितलेली उपासना निष्ठेने करावी. तळमळीने प्रार्थना करावी. त्यामुळे देहाचा तादात्म्यभाव कमी होईल. त्यामुळे मी देहापेक्षा वेगळा आहे. मी आत्मा आहे याचा अनुभव येऊ लागेल.

- प्र. रामदासस्वामी प्रपंच करावा नेटका असे सांगतात. त्याचा खरा अर्थ काय?
- उ. रामदासस्वामींनी नुसताच प्रपंच असा शब्द वापरला असला तरी त्यांना परमार्थाचा प्रपंच अभिप्रेत आहे. परमार्थाचा प्रपंच जास्त महत्वाचा असतो. तो योग्य प्रकारे व्हावा यासाठी प्रयत्न निष्ठेने करावे लागतात. परमार्थात फार विक्षेप येतात. ते येऊ नयेत यासाठी प्रयत्न करावेच लागतात. रोजचा प्रपंच (कौटुंबिक) आपोआप होतच रहातो.

- प्र. शुद्ध बुद्धीच्या निष्ठावंत साधकाच्या उपासनेतही विक्षेप येतात. असे कां घडते?
- उ. मी हा प्रश्न प.पू.ताईमहाराजांना विचारला होता. त्या म्हणाल्या ते संचित प्रारब्धामुळे घडते. या जन्मांत आपण शुद्ध बुद्धीचे असलो, शुद्ध अंतःकरणाचे असलो तरी मागील कितीतरी जन्माची संचिताची पुढे असतात. मागील जन्मांचे संचित पुढे येतेच. त्यामुळे हे विक्षेप येतात. एखादा महिना उपासना चांगली होते. पण पुढच्याच

आठवड्यात विक्षेप येतात. प्रारब्ध भोगावेच लागते.

- प्र. प्रारब्ध म्हणजे काय ते जरा सांगा ना?
- उ. क्रियमाण कर्म म्हणजे आता हातून घडणारे कर्म. तेच पुढे संचित होते. त्याचे पुढे प्रारब्ध होते. अनेक जन्मांचे प्रारब्ध असते. एखादा शुद्ध व सदाचरणी मनुष्य दुःखे भोगत रहातो तर एखादा पापी व दुराचारी मनुष्य वैभवांत लोळतांना दिसतो. हे प्रारब्ध. पाश्चात्य लोकही आता पुनर्जन्म मानू लागले आहेत. पाश्चात्य देशांतही काही डॉक्टर व वैज्ञानिक औषधाबरोबरच प्रार्थना करायला सांगतात. एकच रोग, एकच लक्षण, एकच डॉक्टर, एकच हॉस्पिटल पण एक रोगी पूर्ण बरा होतो तर दुसरा रोगी मृत्युमुखी पडतो. हे कर्मविपाकामुळेच घडते. कर्मविपाक मानल्याशिवाय याची उकल कशी करणार?
- आद्य शंकराचार्य सांगतात की जर कर्मविपाक सिद्धांत व पुनर्जन्म मानला नाही तर जे तुम्ही केलेले नाही ते तुमच्या माथी मारले जाईल. तसेच सत्कृत्य व पुण्य वाया जाते आहे असे दिसेल. म्हणून कर्मविपाक सिद्धांत व पुनर्जन्म मानावाच लागतो.

- प्र. पुण्यसुद्धा मुक्तीच्या आड येते का?
- उ. होय. जसे पापाचे फळ भोगावेच लागते तसे पुण्याचे फळही भोगून संपवावे लागते. एखाद्या पुण्यवंताचे एखाद्या जन्मातच इतके पुण्य मिळवलेले असते की सात जन्म भोगूनही ते संपत नाही. तुम्ही मागच्या जन्मी किती पुण्य

केलेले आहे याची तुम्हाला या जन्मी कशी कल्पना असणार? स्वतःचे पुण्य स्वतःच भोगावे लागते. ते सद्गुरुंनाही देऊन टाकता येत नाही व स्वतःच्या मुलांनाही देऊन टाकता येत नाही.

फक्त महात्मा आपले पुण्य शिष्यांना किंवा मुलांना देऊ शकतो. महात्मा म्हणजे ज्याला ब्रह्मज्ञान झालेले आहे तो. तो पाप व पुण्य यांच्या पलीकडे जाऊ शकतो. तो आपले पुण्य मुलांना देऊ शकतो. किंवा शिष्यांनाही देऊ शकतो.

- प्र. सद्गुरुंचेही असे पुण्य असते काय?
- उ. सद्गुरु हे ईश्वरी अवतारच. ते पापपुण्यांच्या पलीकडे असतात. पण सद्गुरुंची सेवा केली, स्मरण केले, आज्ञापालन केले तर शिष्यांना पुण्य मिळते तसेच जर एखाद्याने सद्गुरुंची अवज्ञा केली, निंदा केली, द्वेष केला तर त्याला पाप लागते. त्याला सद्गुरुंचे मागील जन्मांतील शेष पापही भोगावे लागते असे म्हणतात.

- प्र. सद्गुरुंशिवाय इतर सत्पुरुषांना प्रश्न विचारू नये असे कां म्हणतात?
- उ. सद्गुरुंना सोडून आपण जर इतर महात्म्यांना किंवा सत्पुरुषांना प्रश्न विचारीत बसलो तर आपल्या अध्यात्मज्ञानांत विक्षेप येण्याचा संभव असतो. ज्ञानांत गोंधळही होऊ शकतो. ते दूर करायला सद्गुरुंनाच त्रास द्यावा लागतो. हा त्रास आपण सद्गुरुंना कां द्यावा? खरा गुरु दुसऱ्याचा शिष्य लगेच ओळखतो व त्याला स्वतः उत्तर न देता ते प्रश्न तुझ्या गुरुंनाच विचार असे

स्पष्ट सांगतो. गुरुंजवळ ती अंतर्दृष्टी असते.

अध्यात्मसाधनेला फारसे वाचन लागत नाही. एखादाच ज्ञानेश्वरीसारखा ग्रंथ जन्मभर अभ्यासला तर ते खूपच उपयुक्त ठरते. पण वाचनापेक्षा गुरुकृपेनेच अध्यात्मिक प्रगती होत असते.

गुरुंना जरूर प्रश्न विचारावे. पण त्यात समर्पणभाव व जिज्ञासा असावी. प्रश्न विचारणारा दांभिक आहे का, अहंकारी आहे का, परीक्षा घेण्यासाठी आलेला का हे सद्गुरुंना लगेच ओळखता येते.

एकदा ताईमहाराजांना प्रश्न विचारायला एकजण आला. तो उंबऱ्यात आला तोच ताईमहाराजांनी ठामपणे निश्चयी शब्दांत सांगितले, "परीक्षा घ्यायला आलात का स्वतःच्या जीवनाचे कल्याण करून घ्यायला आलात. परीक्षा घ्यायला आला असाल तर उंबऱ्याच्या आंत पाऊलही टाकू नका. उंबऱ्यातून परत जा."

सद्गुरुंना खरी निष्ठा व श्रद्धा कळते. कोणी दांभिकपणे निष्ठा दाखवीत असला तरी ते सद्गुरुंना समजते. विचारणारा आपला दंभ व अहंकार सद्गुरुंपासून लपवू शकत नाही.

- प्र. सद्गुरुंना सिध्दी प्राप्त झालेल्या असतात ना?
- उ. सद्गुरुंची आत्यंतिक मनःशुध्दी झालेली असते. त्यामुळे त्यांना अष्टसिध्दी प्राप्त झालेल्या असतात. पण सद्गुरु सिध्दींच्या आहारी जात नाहीत. जो सिध्दीत गुंतला त्याचा अधःपात होतो. सद्गुरु सिध्दींच्या आहारी जात नसल्यामुळे त्यांना अतींद्रिय शक्ती प्राप्त होतात व त्यांचा स्वतःच्या

शरीरावर व इंद्रियांवर पूर्ण ताबा येतो.याचे उत्तम उदाहरण प.पू.ताईमहाराजांच्या रुपाने आपल्याला पहायला मिळते.

प्र. अध्यात्मिक साधनेला साधकाचा कसा स्वभाव पोषक ठरतो?

दुसऱ्याचा द्वेष करणारा साधक फारशी प्रगती करुन घेऊ शकत नाही. एकवेळ दुसऱ्याचा उघड उघड द्वेष करावा. ते चालेल. पण जो मनुष्य अंतरात द्वेष करतो, वरपांगी गोड बोलतो व तिसरीच कृती करतो, त्याची फारशी प्रगती होऊ शकत नाही.

जो साधक सरळ वृत्तीचा आहे, मृदु आहे, ऋजु आहे त्याची प्रगती झपाट्याने होते. रामदासस्वामी म्हणतात -

"सदासर्वदा मोकळी वृत्ती राहो ।"

रामदासांचे तत्वज्ञान मनःशुद्धीवरच आधारलेले आहे. मोकळी वृत्ती म्हणजे सरळपणा, ऋजुता, निष्पाप वृत्ती. असा साधक वेगाने प्रगती करू शकतो. सरळपणा असला की मोह, द्वेष, लोभ हे दोष दूर करणे सोपे होते. सरळ व ऋजु मनुष्य विकारांच्या पलीकडे लौकर जाऊ शकतो. समर्थ रामदास स्वतःला रामाचा दास म्हणून घेतात. हा दास्यभाव अध्यात्मिक प्रगतीला पोषक ठरतो. शिष्याने सद्गुरुंच्या पायी स्थान मिळावे अशी दास्यवृत्ती विकसित केली की त्याची निरंकारीता वाढत जाते. सेवाभाव वाढत जातो. आत्मतत्त्वाचा प्रकाश त्यामुळे त्याच्या अंतःकरणांत पडायला लागतो. त्यामुळे झपाट्याने अध्यात्मिक वाटचाल होते.

श्रीमहाराज मन व बुद्धी यांच्या शुध्दतेवर फार भर देतात.

मन व बुद्धी यांच्या शुध्दीसाठी चार गोष्टी सांगता येतील.

१. गुरुच्या आज्ञांचे पालन करावे.
२. नामस्मरण जास्तीजास्त करावे.
३. स्वतःच्या उणीवा व दोष दूर करण्यासाठी जाणीवपूर्वक प्रयत्न करावेत.
४. आसक्ती कमी करायचा प्रयत्न करावा.

प्र. महाराज, तितिक्षेला फार महत्त्व देतात ना?

उ. होय. मन व बुद्धी यांच्या शुध्दीमुळे तितिक्षा येते. तितिक्षा म्हणजे सहन करणे. महाराज तितिक्षा सर्वात महत्त्वाची मानतात. सहनशक्ती सगळीकडेच हवी. घरात, बाहेर सगळीकडे. राग आला तर तो आवरावा. प्रार्थना करीत राहिले की राग कमी होतो. घरातील लोभ व आसक्ती तितिक्षेमुळे कमी होते. तितिक्षेमुळे अलिप्त भाव येतो, उपभोगात कमी कमी आनंद वाटू लागतो. तुकाराममहाराज म्हणतात - नशिबाने जे मिळेल त्यात संतोष मानावा.

द्विसाहस्रीमध्ये अशा महात्म्याचे वर्णन "भूपृष्ठधारी विधीलब्धतोषः" असे केले आहे.

असा महात्मा वर आकाश व खाली जमीन एवढेच मिळाले तरी संतुष्ट रहातो. विधीने जे समोर येईल ते तो आनंदाने स्वीकारतो. काम, रसास्वाद व इंद्रियांचा उपभोग या तीन गोष्टींच्या बाबतीत विधीने जे समोर येते ते तो आनंदाने स्वीकारतो.

प्र. सद्गुरुंना आपले हित जास्त कळते असेच असते ना?

उ. वयांत आलेल्या सुंदर तरुण मुलीला स्वतःचे हित कळत नाही. आईवडीलानांच तिचे हित कळते. परमार्थातही तसेच आहे. शिष्याचे हित व अहित सद्गुरुंनाच शिष्यापेक्षा जास्त कळते. परमार्थातील अनुभव शिष्यांना कोठे असतो. तो तर गुरुंनाच असतो. म्हणून शिष्याने सद्गुरुंवर पूर्ण श्रद्धा ठेवावी. गुरु सांगतील तसे वागावे. आपली बुद्धी उगीच चालवू नये. घरात वागतानासुद्धा आपण वृद्धांना मान देतोच ना? भारतीय संस्कृतीत वृद्धसेवेला खूपच महत्त्व दिलेले आहे ते याच भावनेतून आहे. यक्ष धर्मराजाला विचारतो, "सर्वात बुद्धीमान कोण?" धर्मराज सांगतो, "जो वृद्धसेवा करतो तो". वृद्धांना अनुभव असतो. त्यांना मुलाचे हित जास्त कळते. म्हणून त्यांचे मार्गदर्शन घ्यावे. जो तरुण वृद्धांना मानतो तोच यशस्वी होतो. म्हणून वृद्धसेवा करणारा सर्वात बुद्धीमान ठरतो. या भावनेने पूर्वी घराघरात वृद्धांना मान दिला जाई. त्यामुळे पूर्वी वृद्धाश्रम नव्हते. आता सारेच बदलत चालले आहे.

प्र. सुखदुःखात समत्व कसे आणावे?
 उ. सुखही अनित्य आहे. दुःखही अनित्य आहे. ते येते व जाते. ते काही नित्य रहात नाही. दुःखाचे प्रसंग येतात ते आपणाला सद्गुरुंकडे लौकर जाता यावे म्हणून येतात. कुंतीने दुःख उगीच नाही मागितले? सुख आले तरी ते अनित्य असते याची जाणीव ठेवली की आपण सुखातच रममाण होऊन गुंतून पडणार नाही.

या विवेकामुळे देहभाव कमी होतो. समत्व साधते. देहभाव आहे म्हणून सुखदुःख वाटते. देहभाव गेला की सद्गुरुंच्या जवळ लौकर जाता येते.

परदेशप्रवास, प्रतिष्ठा, सत्ता, अधिकार, नावलौकिक, संपत्ती सारेच अनित्य आहे. फक्त एक आत्मतत्त्व नित्य आहे. शाश्वत आहे. हे कळणेही गुरुकृपेशिवाय होत नाही. गुरुची कृपा व्हावी यासाठी गुरुसेवा करायची. सेवा म्हणजे स्मरण. गुरुंचे स्मरण केले की गुरु लगेच हजर होतात व मदत करतात अशी श्रद्धा हवी. तुम्ही किती निष्ठावंत आहात याची ते परीक्षा घेत असतात. त्यांचे तुमच्यावर सतत लक्ष असतेच.

प्र. अध्यात्मिक चर्चा कोणाशीही करू नये ना?
 उ. होय. लोकांशी अध्यात्मिक बाबतीत चर्चा केली की बुद्धीभ्रम होऊ शकतो. म्हणून अध्यात्माबद्दल तुम्ही कोणाशीही कधीही चर्चा करू नका. तुमचा भाव तुम्ही सदैव जपला पाहिजे. कोणी अध्यात्माबद्दल चर्चा करायला आला तर स्पष्टपणे सांगावे, "माझ्या गुरुंची आज्ञा आहे. अध्यात्मिक चर्चा करायची नाही. मला माफ करा." साधकाने हे निर्भयपणे सांगावे. निर्भयवृत्ती हा साधकाचा पहिला गुण. निर्भयवृत्ती असली की सत्कर्म घडतात. विनाकारण कोणालाही भेटायला जाऊ नये. कोणालाही टेलिफोन करू नये. ऑफीसचे काम सांभाळून जेव्हा वेळ मिळेल तेव्हा नामस्मरणात घालवावा. बुद्धीचे कार्य आहे निश्चय करणे. निश्चय केला की कृती होते म्हणून निश्चयाने ते ठरवा व तसे पालन करा.

साधना करू लागल्यावर साधकाला अनुभव येतात. ते गुरुकृपेनेच येत असतात म्हणून कोणालाही सांगू नयेत. नाहीतर साधनेत विक्षेप येतो.

प्र. परात्र वर्ज्य केले तर साधनेला फायदा होतो ना?

उ. साधनात शुचिता फार महत्वाची असते. परात्रामुळे साधनशुचिता रहात नाही. साधनशुचिता बिघडली की साधनेत व्यत्यय यायला लागतात.

साधकाला वाईट काय व चांगले काय हे कळत नाही. उन्नत अवस्था आल्याशिवाय तारतम्य येत नसते. कोण व्यक्ती कशा प्रवृत्तीच्या आहेत हे कळत नाही. आपला मित्र चांगला असला तरी त्याच्या घरात द्वंद्वे असू शकतात. इतर कुटुंबीय वाईट प्रवृत्तीचे असू शकतात. नोकर कुकर्मात व्याप्त असू शकतात. त्यांचे आचरण शुध्द नसले की त्यांच्या नुसत्या स्पर्शाने, वागण्याने वा बोलण्याने अत्रांतील शुचितेवर वाईट परिणाम होतो. अत्रात अशुचिता स्पर्शानेही उतरते. असे अन्न खाल्ले की उपासनेत विक्षेप येतात. उपासनेला धक्का बसतो. ती हानी भरून काढायला फार काळ लागू शकतो.

कोठेही पाणीसुध्दा घेऊ नये. अत्रापेक्षाही पाण्यात दोष व अशुचिता लौकर उतरते. चहासुध्दा घेऊ नये. फारतर दूध घ्यावे. कोठे काही न घेणे चांगलेच.

भागवतात एक कथा आहे. एक सत्पुरुष राजाच्या घरी जेवायला गेला. जेवण झाल्यावर चांदीचा पेला घेऊन तो बाहेर पडला. त्याला अशी चोरीची वासना का झाली तर त्या राजाचा स्वयंपाकी व्यभिचारी व गुन्हेगार होता. अशा

माणसाच्या स्पर्शाने दूषित झालेले अन्न खाल्ल्यावर थोर सत्पुरुषाचीही बुध्दी फिरली.

परात्र वर्ज्य केले हे बोलायचे नाही. काहीतरी कारण सांगून टाळावे. शक्यतो कोणाच्या घरी जायचेच नाही. म्हणजे मग साधनेत विक्षेप येत नाहीत.

हॉटेलांत पैसे देऊन जेवले तरी चालेल. पण त्यावेळी जास्त नामस्मरण करून दोष दूर करावा. त्यापेक्षा चणे फुटाणे, कुरमुरे, सुकामेवा असे कोरडे विकत घेऊन खावे. साधनेत सातत्य, निरंतरता व नियमितपणा हवा. धरसोडवृत्ती नको. ध्यान किती वेळ करता याला महत्त्व नाही. थोडा वेळ करा पण नियमितपणे करा.

प्र. उद्विग्नता वा निराशा येऊ नये म्हणून काय करावे?

उ. काही घडले तरी त्रास करून घेऊ नये. रोज सद्गुरुंची प्रार्थना करावी की देहभाव कमी व्हावा व सुखदुःखात समत्व भाव प्राप्त व्हावा.

जे होईल ते एका कानाने ऐकावे व दुसऱ्या कानाने सोडून द्यावे. तिकडे लक्षच देऊ नये. नामस्मरण करीत रहावे. कोणी निंदा करू लागला किंवा टोचून बोलू लागला तर साऱ्यांना ऐकू जाईल असे दिगंबरा दिगंबरा श्रीपादवल्लभ दिगंबरा मोठ्याने म्हणावे. सतत मोठ्याने दोन मिनिटे म्हणावे. त्यामुळे तुमचे मन शांत होईल व इतरांच्या मनावर परिणाम होईल. वातावरण बदलेल. मग उद्विग्नता वा खिन्नता येणार नाही. मन देहातच अनेक जन्म गुंतलेले आहे. ते वेगळे करायला वेळ लागणारच.

इंद्रियांवर कधीही विश्वास ठेवू नये. सारा विश्वास, श्रध्दा व निष्ठा सद्गुरुंवर ठेवावी. ते शेजारी आहेत व मदत

करायला उत्सुक आहेतच. त्यांना आवाहन करावे.
प्रार्थना करावी.

१. उत्तम साधक म्हणजे ज्याच्या मनांतही पाप येत नाही व तो तसे वागतही नाही.
२. कनिष्ठ साधक मनांत पाप येते पण शरीर तसे वागत नाही
३. पापी म्हणजे मनांत पाप येताच शरीराने पाप करतो.
४. अधम म्हणजे मनांत पाप येताच शरीराने पाप करणारा व त्याचे समर्थन करणारा.

प्र. मित आहारविहार करावा ना?

उ. साधकाने आत्मक्लेश करुन घेऊ नये. मित आहार, मित विश्रांती, मित झोप, मित पाणी, मित बोलणे, मित चालणे ठेवावे. जाड्य होईल असे खाऊ नये. पक्वान्ने फार खाऊ नयेत. एकच पदार्थ फार खाऊ नये.

भारतीय जेवणपध्दती फार चांगली आहे. कोणत्या पदार्थानंतर काय व किती खावे याचे शास्त्र आहे. चित्तप्रसाद नावांचे श्लोक आहेत. ते मी तुम्हाला देईन. आहार व्यवस्थित ठेवला की साधनेला खूप मदत होते. ज्यांची वृत्ती शुध्द असते, वृत्ती प्रसन्न असते, ज्यांच्या घरी सत्कर्म घडते, ज्यांच्यावर गुरुकृपा झालेली आहे त्यांच्या घरचे अन्न मागून घ्यावे.

वासुदेव निवास, दत्त आश्रम, ताईमहाराजांचे घर याठिकाणी अन्न घ्यावे. ते भाग्य असेल तरच मिळते.

प्र. प.पू. ताईमहाराजांबद्दल जरा सांगा ना?

उ. त्या शक्तीदेवता आहेत. साक्षात् भगवती आहेत,

आदिमाया आहेत, आदिशक्ती आहेत.

त्यांचा अधिकार फार मोठा आहे. एकदा मी त्यांच्या घरी गेलो तर त्यांनी दक्षिणा दिली. मी प्रार्थना केली - "ही दक्षिणा देऊ नका. तुमची शक्ती माझ्या पाठीशी उभी करा. त्यांचे संकल्प सत्य संकल्प असतात. ते लगेच सिध्द होतात. त्या जगाच्या कल्याणासाठीच आहेत. स्वतःच्या देहाला त्या मानतच नाहीत.

त्या किडामुंगीलाही किंवा डासालाही धक्का लावणार नाहीत. "सर्वभूतहितेरतः" या वृत्तीचे त्या उत्तम उदाहरण आहेत. त्यांची तितिक्षा फार मोठी आहे. त्यांच्याइतकी गुरुश्रध्दा बघायला मिळायची नाही. त्यांची अद्वैत भक्ती आहे त्यांचे दर्शन व आशिर्वाद अध्यात्मिक प्रगतीला फारच मोलाचा ठरतो. असा अनेक साधकांचा अनुभव आहे.

प्र. काळजी करु नये हे पटते. पण ते घडावे कसे?

उ. सर्व काळजी श्रीगुरुमहाराजांच्या चरणी अर्पण करा.

काळजी करुन प्रश्न सुटत नसतात. सारे महाराजांवर सोपवावे. ते बघून घेतील. घरांत किंवा ऑफिसात जे योग्य व हिताचे असेल तेच महाराज करतील अशी खात्री ठेवावी. आपण निमित्तामात्र आहोत याची जाणीव ठेवली की महाराज सारे करुन घेतात.

प्र. प्रपंचात राहूनही अनासक्त कसे व्हावे?

उ. प्रपंच व परमार्थ दोन्ही महाराजांवर सोपवावे. आपण नामस्मरणात जास्तीत जास्त काळ घालवावा. प्रपंचाचे विचार मनांत येताच थांबवावे. व नामस्मरण पुन्हा सुरु

करावे. हळुहळु त्यामुळे अनासक्तपणे जीवन जगणे शक्य होईल. महाराजांनी तुम्हाला आशिर्वाद दिले आहेत. ते सारे बघून घेतील. तुम्ही प्रार्थना व नामस्मरण करीत रहा म्हणजे ते पुरेसे आहे.

निंदा झाली, टोचून बोलणे ऐकावे लागले तरी गप्प बसावे. सहन करावे. उत्तरच देऊ नये.

"अतृणोपतितो वन्दिः ।

स्वयमेवो प्रशाम्यति ॥"

अग्नी गवतावर पडला तरच गवत पेटते. पण खडकावर पडलेला अग्नी विझूनच जाणार. तसे सहन केल्याने रागावलेला मनुष्य हळुहळु शांतच होणार. ज्ञानेश्वर, तुकाराम, एकनाथ या संतांनी काय काय सोसले. जे परमेश्वराने दिले आहे त्याबद्दल कृतज्ञ राहिले पाहिजे. त्यामुळे शांती लाभेल. पैशाची कसली श्रीमंती! तो यायचा व दुसरीकडे जायचा. खरी श्रीमंती भक्तीची. समाधान हीच खरी श्रीमंती. जे समाधान भक्तीने मिळते ते पैशाने, उपभोगाने किंवा कशानेही मिळणार नाही. जो समाधानी तो श्रीमंत. जो वखवखलेला तो दरिद्री.

प्र. श्री ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात, "जे जे भेटे भूत ते ते मानीजे भगवंत" । शंकराचार्य अद्वैत सांगतात - सर्व ब्रह्म आहे. या दोन्हीत फरक नाही का?

उ. श्री ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात, "जे जे भेटीजे भूत । ते ते मानीजे भगवंत. यात श्री ज्ञानेश्वर महाराजांचा अभिप्राय काय आहे हे समजले पाहिजे. सर्व जे दृश्य आपल्याला

दिसतंय त्यालाच भगवंत मानायचे. हाही अर्थ यात दिसतोय. जो आपल्या समोर आहे तो भगवंताचे स्वरूप आहे. सगळे विश्व त्याचेच रूप आहे. हा सामान्य साधा अर्थ घ्यायला हरकत नाही. सरळ आहे आणि तशीच जर आमची बुद्धी बनली तरी हरकत नाही. म्हणजे बुद्धीचा संकुचितपणा गेला ना ! म्हणजे आपल्यापुरते आपल्या परिवारापुरते, आपल्या अनुकूल असणाऱ्यांपुरते जे माझे म्हणतोय, ते सर्वच भगवंतस्वरूप आहे.

परंतु दुसराही अर्थ त्यात असा दिसतो. जे भूत आहे ते परमात्मा आहे. याचा अर्थ जे दिसलेले आहे ते नाहीसे झाले. आणि जे खरे आहे ते दिसायला लागले.

"सकलमिदं अहंच वासुदेवः" आरंभाला सगळेच वासुदेवरूप आहे. पण "सकलमिदं आणि अहं" ही गेल्यानंतर एका वासुदेवावाशिवाय दुसरे काहीच नाही. आनंदस्वरूप देवी जगदंबा आहे.

आरंभाला आपल्या चित्ताची भूमिका कोणत्या योग्यतेची आहे, त्या दृष्टीने विचार होता. सर्व ठिकाणी परमात्मबुद्धी होणे हे काही वाईट नाही. एक रूप असलेला परमात्मा विविधरूप झाला आहे. भगवंताला इच्छा झाली आपण अनेकरूप व्हावं. त्याचा संकल्प झाल्यावर हे सगळे विश्व निर्माण झाले असे उपनिषदात येते.

आमच्या समोर विविधता आहे. अनेक जन्म आमची बुद्धी त्या अनेकत्वामध्ये गुंतून पडलेली आहे. सर्वत्र एक परमात्मा आहे, ही कल्पना सुध्दा मनाला नाही. म्हणून अद्वैत ज्ञान पटत नाही आम्हाला. द्वैत इतके डोळ्यासमोर

असताना शंकराचार्य अद्वैत कसे म्हणतात असे आम्हाला वाटते.

म्हणून त्यांनी सांगितले हे सर्वही परमात्मा आहे. हे एवढे समजते हे खरे ज्ञान आहे. ते एकाचेच अनेकत्व झालेले आहे. तेही काही खोटे नाही. परंतु बुद्धीची परिपक्वता जशी जशी होत जाईल तसे तसे कळेल की, तो परमात्मा अविद्या आवरणामध्ये सापडलेला आहे. आवरण असेपर्यंत जग भासते आहे. तोही त्याचाच संकल्प आहे. परंतु जग ही बुद्धी जाते आणि खरी बुद्धी निर्माण होते. सर्वही ब्रह्मरूप आहे. जे जे आपल्या डोळ्याला दिसतेय मनाला ते समजतेय तोपर्यंत हेच ब्रह्म आहे. सर्व संस्कार गेल्यावर काय? समोर दृष्टीला दिसणाऱ्या दृश्याचे सगळे संस्कार मनातून गेल्यानंतर फक्त आनंद आहे. दुसरे काही नाही. "सच्चिदानंद", "ब्रह्मास्मि" अशा दोन्ही भूमिका आहेत ना? दोन्ही भूमिकांमध्ये ज्ञान आहे.

व्यवहारदशेमध्ये हेही खरे आहे. ही भूमिकाही पक्की व्हायला पाहिजे. सर्वांच्याबद्दल परमात्मा बुद्धी झाली पाहिजे. हे असू शकते. परंतु सर्व पदार्थांचा आत्मा हे खरे स्वरूप आहे. म्हणजे अनेकता नाहीच आहे. मनुष्याला जसा जसा बोध होईल तसे पुढे न्यायचे. एकदम सगळा ग्रास होऊन जातो. असे सांगून कसे होईल? पटेल का कोणाला? परंतु सर्व जे दिसतंय ते ब्रह्म आहे. सर्वत्र समबुद्धी ठेवा असे श्री ज्ञानेश्वरमहाराज सांगतात. मनातल्या वाईट वासना, राग द्वेषादिक विचार जाण्याकरता हा प्रयत्न आहे. हे विकार पूर्णपणे मनातून नाहीसे झाले म्हणजे मन शांत होते. निर्वासन होते. शुभ

वासनाही नाहीत. अशुभ वासनाही नाहीत. अशा स्थितीमध्ये "सर्वं खलु इदं" गेलेच सर्व. केवळ ब्रह्म उरले. श्री ज्ञानेश्वरमहाराज सांगतात तेही बरोबर आहे. श्री शंकराचार्य सांगतात तेही बरोबर आहे. कोणीही चुकलेले नाही. आम्हीच चुकलेलो आहोत. आमचीच चूक सुधारून दोघांचा समन्वय कसा साधता येईल हे पहाणे आमचे कर्तव्य आहे. बुद्धीला प्रेरणा करणारी जी भगवतशक्ती आहे, तिची उपासना व्हायला पाहिजे म्हणजे बुद्धीतील दोष निघून जातात. आणि सर्व समजून येते. म्हणून परमात्म्याची सेवा उपासना सांगताहेत.

- प्र. "सुखेदुःखे समे कृत्वा" याचा अर्थ काय?
- उ. "सुखेदुःखे समे कृत्वा" याचा अर्थ दुःखाच्यावेळी सुद्धा सुख मानायचे असा नाही आणि सुखाच्या वेळी मी दुःखात आहे असे दाखवायचे असाही नाही. सम याचा अर्थ असा आहे की सुख मिळालंय आज. पण त्या सुखांत आनंद मानून उपयोग नाही. हे सुख जाणार आहे. टिकाऊ नाही. सुख अनित्य आहे. सुख मिळाले म्हणजे अहंकारादिक विकार वाढणार. ते वाढले म्हणजे रागद्वेष वाढणार. ते सुख टिकवण्यासाठी पुन्हा प्रयत्न करायचा. प्रयत्न करूनही सुख जाणारच. ज्याला उत्पत्ती आहे त्याचा नाश केव्हांतरी होणारच. दुःखाचेही तसेच. दुःखाच्या वेळी उद्वेग वाटून उपयोग काय? दुःखही जाणारे आहे. सुख हे जाणारे आहे याची जाणीव असल्यामुळे त्याच्या ठायी इच्छा उत्पन्न होत नाही. तसेच दुःख आल्यावरसुद्धा

हे टिकणार नाही या जाणिवेने त्याचा मनावर काहीही परिणाम होत नाही. मग काय करायचे? फक्त परमेश्वराचे स्मरण करायचे. चिंतन करायचे. ती सवय मनाला लावायची आहे. भगवंताची भक्ती अधिकाधिक वाढली पाहिजे. तिकडे प्रेम वाढत गेले पाहिजे. सुख काय नि दुःख काय? दोन्ही जाणारेच. दोन्ही अनित्यच. भगवंताची भक्ती वाढत जाणे महत्वाचे.

- प्र. पण दुःखे येतातच का? भगवंत भक्ताची दुःखे टाळू शकत नाही कां?
- उ. दुःख आले असता जर परमेश्वराचे स्मरण घडत असेल तर ते दुःख राहिले तर काय हरकत आहे? दुःखात जर परमेश्वराचे प्रेम अधिक वाढत असेल, दुःखात परमेश्वराचे स्मरण अधिक घडत असेल तर दुःखही राहावे नव्हे वाढावे म्हणतात. सुखही जाणारे आणि दुःखही जाणारे. पण ईश्वर स्मरण अखंड राहिले पाहिजे. ईश्वरस्मरणामुळे सद्गुणांची वृद्धी होते. ज्ञान, वैराग्य, चित्तशुद्धी हे अनंत गुण ईश्वरस्मरणानेच येतात. म्हणून ते स्मरण अखंड रहावे यासाठी त्यांचा प्रयत्न चाललाय. दुःख आले तरी दूर करण्याचा प्रयत्न नाही. सुख मिळाले तरीसुद्धा ते टिकवण्याचा प्रयत्न नाही काही नाही. ईश्वरस्मरण अखंड रहावे याकरिता प्रयत्न आहे. तो जास्त महत्वाचा आहे. हा एक बुद्धीचा प्रकार आहे. अशी बुद्धी असणारी मंडळी आजही आहेत. त्यांचे कर्माचरण या बुद्धीने चालले आहे. जर दुःखे ईश्वराचे स्मरण ठेवायला सहाय्यकारी होणार असतील तर ती त्याला

ईश्वराकडे न्यायलाच आली आहेत असे का वाटू नये? दुःखे जर ईश्वराकडे नेत असतील तर ती दुःखे द्यायला कारणीभूत असलेल्यांबद्दल आदरभावच वाटला पाहिजे. त्यांच्यामुळेच आम्ही ईश्वराच्या जवळ आलो. त्यामुळेच ईश्वराचे स्मरण राहिले आणि ईश्वराची भक्ती वाढत गेली.

- प्र. पण महाराज सद्गुरु दुःखे का दूर करीत नाहीत?
- उ. प्राक्तन आहे. भोगलेच पाहिजे. भोगून संपवायचे. काही नामस्मरणाने संपवायचे. प्रार्थना करायची. तळमळ वाटली पाहिजे. ऋषी महात्मे धर्माचरण करीत असतात. काही मिळवण्यासाठी नव्हे. देहबुद्धी कमी कमी करताहेत. देहाभिमान उपयोगी नाही. अहंकार उपयोगी नाही. स्त्री, पुत्र इत्यादिकांची ममता उपयोगी नाही. लोक काय म्हणतील इकडेही लक्ष देऊन उपयोगी नाही. रामांनी जानकीचा त्याग केला. राजधर्माप्रमाणे मला वागायचंय. माझ्या दृष्टीने राजधर्म मुख्य आहे. असे वागणारे जे आहेत त्यांना ईश्वराने शुध्द बुद्धी दिली आहे. धर्माचरण करून ते बाजूला झालेले आहेत. क्षेत्रक्षेत्रज्ञ विवेक धर्माचरणामुळे पक्का होत जातो. शरीरतादात्म्य धर्माचरणाने कमी कमी होत जाते. ब्रह्मज्ञान झाल्यानंतर देहातादात्म्य जाते म्हणतात.

- प्र. कुंतीने याच भूमिकेतून दुःख मागितले का?
- उ. ईश्वराची भक्ती कशाकरीता करायची? माझी कीर्ती वाढावी, धन मिळावे, सत्ता मिळावी याकरिता देवाची भक्ती करायची का? ते सगळे मिळाल्यावर देवाचे स्मरण

राहील का मला ?

पांडव राजे झाल्यांतर त्या कुंतीने मागितलेले आहे. देवा !
आम्हाला धोक्यात टाकले तुम्ही. पांडव नेहमी वनवासात
राहिले पाहिजेत असं त्यांची आईच मागतये. केवढी शुध्द
बुध्दी आहे ! कारण ईश्वराची कृपा कोणावर होते ?

ज्याच्याजवळ कांहीही नाही. अर्थ नाही, काम नाही, धर्म
नाही. कुंतीला वाटले मुलांनी हे योग्य मागणे मागितले
नाही. त्यांना राज्य मिळाले हे चांगले झाले नाही. ऐश्वर्य
सत्ता मिळाल्यावर मद वाढतो. मग गोपालकृष्णांचे नाव
पांडवांच्या मुखातून येणार नाही. अरण्यात असताना
तुमची जशी आठवण येत होती तशी आठवण राज्यावर
बसल्यावर येणार नाही. आणि पूर्वीप्रमाणे तुमची आठवण
झाल्यावर तुम्ही याल का लगेच ? अरण्यातही
गोपालकृष्ण येऊन भेटून जात होते. दुर्वास ऋषी
पांडवांची परीक्षा पहायला आले असता गोपालकृष्णांनीच
येऊन सुटका केली ना !

तर याप्रमाणे कुंतीची बुध्दी अशी आहे की दुःखाची साधने
आम्हांला मिळावित. म्हणजे दुःख आम्हाला मिळेल.

मनाचेच मनाला तपासून पहायचे. आत्ता मनामध्ये कोणते
दोष आहेत. उद्या अनुकूल परिस्थिती आल्यावर मनामध्ये
कोणते दोष येण्याचा संभव आहे. हा सगळा अभ्यास
केला पाहिजे. फलदाता ईश्वर आहे. त्याच्याजवळ हे
मागायचे. मनाच्या शुध्दीमुळे त्याची भक्तीही शुध्द होऊन
जाते. काहीतरी मिळाले म्हणजे ईश्वराची कृपा आहे असं
नाही. केवढी कुंती बुध्दीमान आहे. पांडवांना सुचले नाही.
कोणत्या ऋषींनाही हे सुचले नाही. पांडवांनी कायम

वनवासातच राहिले पाहिजे असे त्यांची माता म्हणते आहे.
मुलांबद्दल तिला काय प्रेम नाही ?

- प्र. सद्गुरुंना शरण गेल्यामुळे दुःखे कमी नाही का होणार ?
उ. अलर्काचे राज्य गेले. मी दुःखी आहे म्हणून तो
श्रीदत्तात्रेयांना शरण आला.

सद्गुरुमहाराज अलर्काला विचारताहेत, "तू संसारी नाहीस
तुला दुःख झाले. कोणाला दुःख आहे ?"

हे शब्द ऐकून अलर्काचे अंतःकरण एकदम अंतर्मुख झाले.
माझे राज्य गेले. मी दुःखी आहे. मी शरण आलो आहे.

सद्गुरुंनी विचारले, "कोण दुःखी आहे ? तू म्हणजे कोण
आहेस ?" एवढे विचारले. बाकी काही नाही. या शब्दांच्या
उच्चारारबरोबर त्याचे मन अन्नमय, प्राणमय, मनोमय,
विज्ञानमय व आनंदमय कोशांतून एकदम त्या
आनंदापर्यंत जाऊन पोहोचले.

मग "अहम्" कोण हे लगेच समजले. "अहम्" आनंदरूप
आहे. निर्विकार आहे. द्वंदातीत आहे. मग मला कसले
सुखदुःख ? कशाला मी आलो महाराजांच्याकडे उगीच
प्रार्थना करायला ! मला दुःख असेल तरच दूर करायचे
ना ! ही ज्या शब्दामध्ये शक्ती आहे ती समजून घेण्याची
योग्यता पात्रताही मनामध्ये असली पाहिजे. त्याशिवाय
उपयोग नाही. "एक तरी ओवी अनुभवावी" नामदेव
सांगतात.

- प्र. महाराज, सामान्य साधकाने काय करावे ?
उ. धर्माचरण करीत राहिले की झाले. महात्म्याचा शब्द खरा

मानला पाहिजे ही भावना धर्माचरणानेच उत्पन्न होऊ शकते. हे अशा बुद्धीला पटेल ज्याचे धर्माचरण पुष्कळ काळ झालेले आहे.

श्रेष्ठ पुरुषाचा महात्म्याचा शब्द ऐकला पाहिजे. आपण त्याच्याइतका विचार करू शकत नाही. ऐकणे आपले कर्तव्य आहे, सांगणारा महात्मा आपला हितकर्ता आहे हे पटले पाहिजे. आपल्या संस्कृतीमध्ये प्राचीन कालापासून शब्दप्रमाण मानून आज्ञापालन चालत आलेले आहे. शब्दप्रमाण फार मोठे आहे. वेदज्ञानाचे पवित्रपणे चिंतन करणे, श्रवण करणे, अखंड त्यांत निमग्न होणे तसे करणारे आहेत. त्यात मन व बुद्धी गुंतून पडते की तहानभुकेचा विसर पडतो. ईश्वरभावना अंतःकरणात उत्पन्न झाल्यानंतर शरीराची काळजी रहात नाही. तुकाराम महाराजांची "जय जय रामकृष्ण हरी" म्हणायला एकदा भंडारा डोंगरावर सुरुवात झाली की संपले सारे देहसुद्धा नाहीसा होतो आहे. हे भगवत् प्रेमाचे महत्व आहे. ते महत्व सांगणाऱ्या महात्म्यांच्या शब्दांवर श्रद्धेने आमच्या मनांत विश्वास निर्माण झाला पाहिजे. ईश्वराने कृपा केली पाहिजे. म्हणजे त्यांच्या शब्दाच्या सामर्थ्याने आमच्या बुद्धीतील दोष दूर होतील.

- प्र. महाराज, षोडशोपचाराने रोज देवपूजा करण्यात मन रमत नाही.
- उ. ईश्वराची पूजा करता ती यथासांग होते का? कोणचे कर्म यथासांग होते? ईश्वर दयाळू आहे. आमच्या शक्तीप्रमाणे केलेली पूजा त्याला मान्य होते.

पण "कोणाही जीवाचा न घडो मत्सर । वर्म हे सर्वेश्वर पूजनाचे ।" ही केवढी भूमिका आहे ! कोणाचाही द्वेष करायचा नाही ही देवाची पूजा आहे. प्रत्यक्ष पूजा घडली नाही तरी हरकत नाही. म्हणजे ती मुद्दाम करायची नाही असे नाही. तीही करायची. बाह्यपूजाही आहे आणि अंतःपूजाही आहे. द्वेषरहित अंतःकरण असणे, शुद्ध सात्त्विक मन बनणे ही पूजा आहे देवाची.

- प्र. भगवंताची भक्ती कशी साधेल?
- उ. ज्याचे मन कोणत्याही कारणाने का होईना ईश्वरापर्यंत जाऊन पोचले आहे त्याचा निश्चित उद्धार होतो. माध्यम कोणतेही का असेना ? द्वेष असेल, प्रेम असेल, भीती असेल, गोपींचा काम म्हणालात तरी हरकत नाही. अंतःकरण ईश्वरावर लागले पाहिजे. मग जीवभाव विसरून जातो. स्वतःचे घरदार विसरून जातो. आत्मविस्मृती व्हायला पाहिजे. सगळेच विसरून गेला आहे. हा देह म्हणजे मी आहे, घरदार माझे आहे, मन व इंद्रिये माझी आहेत, अहंता, ममता सारे विसरले पाहिजे. मन ईश्वरापर्यंत जाऊन पोचले की मुक्ती, देहभाव वगैरे सारे विसरून जाणे म्हणजे मुक्त होणे.

- प्र. महाराज चिंतनाने साधेल काय?
- उ. सारेच सुखासक्त नसतात. काही विवेकसंपन्नही असतात. मानवांमध्येही एखादा हजारात का होईना पण असतो. वेदाध्यायी ऋषी मंडळींचे अखंड चिंतन चालायचे. तत्त्वविचार, जग हे भ्रामक कसे आहे आणि मूळ सत्याचे

अधिष्ठान काय आहे हे त्यांना वेदप्रमाणावरून माहिती आहे. त्याप्रमाणे त्यांचे अखंड चिंतनही चालू आहे. समाधी अवस्थेपर्यंत त्यांची भूमिका आहे. ध्येय वस्तूचे ध्यान करता करता समाधी अवस्थेपर्यंत जाता येते. ईश्वरकृपासंपन्न सद्गुरुकृपासंपन्न अभ्यास करणारे महात्म्ये या अवस्थेपर्यंत जाऊ शकतात.

मनाला चिंतनाला एक विषय द्यायचा. जगत्रुपी विवर्ताचा विषय चिंतनाला कायमचा आहे. अनेक जन्म तो विषय मनात आहे. त्या विषयाला बाजूला करून चैतन्यरूपिणी जगदंबेचे अधिष्ठानरूप आहे त्याचे चिंतन करायचे.

चैतन्यरूपी जगन्मातेवर मन स्थिर झाले की अहम् सगळा निघून जातो व पाचही कोश बाजूला होतात. त्या सगळ्या कोशांना आधार अधिष्ठान म्हणून जे चैतन्यरूप आहे त्या चैतन्यापर्यंत अंतःकरण जाते व तेथेच थांबते.

ध्यानाचा अभ्यास सुरु केला म्हणजे मन त्या परतत्वापर्यंत न्यायचे आहे. अंतःपूजाही चालू आहे. चिंतन चाललंय. चिंतन म्हणजे पूजा बाह्यपूजाही आहे. त्या जगदंबेच्या चैतन्यरूपापर्यंत मन जाऊन स्थिर झाले की त्याच्या पुढे कुठे जायचे नाही. स्थिरतेचा परमावधी याला म्हणतात. अंतःकरण अत्यंत स्थिर होणं म्हणजे चैतन्यनिष्ठ होणं. ही अवस्था त्यांना अनेक जन्मांच्या सुकृताने अभ्यासाने प्राप्त होते. लय नाही. विक्षेप नाही. काषाय नाही. रसस्वाद नाही. आरंभाला अधून मधून अनुभव येतात. पण त्या अनुभवांचेच चिंतन करण्यामध्ये मन निमग्न होते. असा दृष्टांत आला मला. असे दिसले मला. असा आदेश ऐकायला आला याचेच चिंतन होते. म्हणजे मन हे तिथेच

स्थिर राहू लागले. रसास्वाद हा मोठा दोष मानला आहे शास्त्रकारांनी. तिथून पुढे मन नेऊन ब्रह्मस्वरूपाच्या ठिकाणी स्थिर केले म्हणजे अभ्यास संपतो. या भूमिकेवर अनेक ऋषी होते. ब्रह्मनिष्ठ महात्मेही होते. त्यांचे तप चालायचे. तप म्हणजे चिंतन करणे, अंतःपूजा करणे. या चिंतनात सर्व इंद्रिये विलीन होऊन अंतःकरण ध्येयाकार होते. पंचकोशांच्या आत जे चैतन्यतत्त्व आहे तिथे जाऊन स्थिर होते. पुढे कुठे जायचे नाही. काही नाही.

- प्र. स्वामी विवेकानंदांनी असे म्हटले आहे की आपली पाच ज्ञानेंद्रिये जी बाहेर धावत असतात त्यांना आत आत्म्याकडे वळवणे व आत आत्म्याकडे स्थिर करणे हेच श्रेष्ठ ध्यान किंवा समाधी आहे. हे ध्यान मला कसे साधता येईल?
- उ. बाहेरच्या जगाची जाणीव संपली म्हणजे झाले. कारण इंद्रियांनी आत्मा जाणता येत नाही. अंतर्मुख अवस्था ही मनाची अवस्था आहे. इंद्रियांच्या द्वारानी मन बाहेर जाते. इंद्रिये थांबली की मन थांबले. त्या थांबलेल्या मन्यामध्ये केवळ आत्मस्वरूपाचाच विषय असणार. बाहेरचे विषय थांबले म्हणजे झाले.

- प्र. पण त्यावेळी मनात विचार येत रहातील काय?
- उ. जितके जितके विचार कमी होतील तितके मन आत्मस्वरूपाकार होईल. आपला साक्षी भाव असला की आत्मस्वरूपाचे अधिक अधिक ध्यान होईल.

- प्र. पातंजल योगसूत्रांत सांगितलेली असंप्रज्ञात समाधी साक्षी भावाच्या ध्यानामुळे येऊ शकेल काय?
- उ. अभ्यास चालू ठेवावा.

- प्र. ध्यानाच्या वेळी आत चैतन्य पहायचे व बाकीचे चोवीस तास बाहेर चैतन्य सगळीकडे पहायचे अशी अवस्था चांगली काय?
- उ. व्यवहाराचेही बघावेच लागते ना! जे जे भेटे भूत! ते ते मानिजे भगवंत! ही पुढची अवस्था आहे. बाहेरचा संबंध कमी कमी झाला की ती अवस्था प्राप्त होते.

- प्र. कर्ताकरविता ईश्वर आहे किंवा संतमहात्मेहि ईश्वररूप आहेत. कर्तृत्वहि मानायचे व पुन्हा ईश्वर अलिप्त आहे हेहि मानायचे हे कसे काय?
- उ. ज्ञानेश्वर महाराज भिंतीवर बसले होते. भिंत चालली. भिंत चालली हे पहाणाऱ्यांनी म्हणायचे. श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांना त्याचे काहीच भान नाही. भिंत चालली काय व न चालली काय. अहंकाराच्या पुढे श्रीज्ञानेश्वरमहाराज गेले होते. कर्तृत्वहि मानायचे म्हणजे ते पहाणाऱ्यांनी मानायचे. वास्तविक ते अकर्तृत्व आहे.

- प्र. मनातील अहंकार कसा घालवावा?
- उ. साधना चालू ठेवायची. ध्यान प्राणायाम, उपासना यामुळे चित्ताची एकाग्रता होते. चित्ताची एकाग्रता झाली म्हणजे अहंकार कमी होतो. ध्यानाचा तो परिपाकच आहे. अहंकार जाणे म्हणजे देहादिकांच्या ठिकाणी अहंबुद्धी

कमी होणे. दुसरे काय. अहंकार जायचा याचा अर्थ शुध्द अहम् रहाणे.

- प्र. पातंजल योग सूत्रांत एक सूत्र असे आहे.
"वीतरागविषयम् वा चित्तम् -
याचा अर्थ असा करता येईल का की साक्षात्कारी संतांनी आपल्या शिष्याचा विचार जर मनात आणला तर त्या शिष्याचा अध्यात्मिक दृष्ट्या फायदा होईल.
- उ. हे बरोबर आहे. भक्ताने साक्षात्कारी संतांच्या चरित्राचे वाचन व मनन केले तर त्याचे चित्त स्थिर होते. त्याचबरोबर जर गुरुंनी शिष्याचे चित्त स्थिर व्हावे असा संकल्प केला तर त्यामुळेही शिष्याचे चित्त स्थिर होईल. अर्जुनाला विश्वरूपदर्शन व्हावे असा संकल्प भगवान श्रीकृष्णांनी केला आणि तो संकल्प करताच अर्जुनाला विश्वरूपदर्शन झाले. भगवान श्रीकृष्णांनी संकल्प केला. त्यामुळे ते घडले.

- प्र. शरणागत भावनेने एकाद्या भक्ताने आपल्यासारख्या साक्षात्कारी संतांची प्रार्थना केली तर त्या भक्ताचे चित्त स्थिर होईल काय?
- उ. ईश्वरच साक्षात्कारी संतांच्या रूपाने कार्य करतो आहे. ईश्वराचे साह्य चालू आहे.

- प्र. गुरु हा देहधारीच असला पाहिजे काय? का ज्या गुरुने देह ठेवलेला आहे असा गुरुसुध्दा शिष्याला आध्यात्मिक मार्गदर्शन व साह्य करू शकेल?

उ. सान्निध्य व संगती मिळालेली असली म्हणजे झाले. देह ठेवलेला असला म्हणून काय झाले! आपल्या मनात सद्गुरुंबद्दल विचार आहेतच.

प्र. ज्ञानेश्वर महाराज, गुळवणी महाराज हे आजहि साह्य करतात काय?

उ. होय ते आजहि साह्य करतात. ते ईश्वररूप झालेले आहेत. ते मुक्त झालेले आहेत. ईश्वरच त्यांच्या रूपाने कार्य करतो.

प्र. श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांनी गुरुंच्या सेवेला खूपच महत्त्व दिलेले आहे. आम्ही गुरुंची सेवा कशी करायची? त्यांचे पाय दाबायचे का त्यांच्या घरची कामे करायची? का मनाने त्यांचे स्मरण व चिंतन करायचे? का शरणागत भावना ठेवायची?

उ. सेवेचा अर्थ वासुदेवानंदसरस्वती स्वामी महाराजांनी सांगितला आहे. ते म्हणतात सेवा स्मृतिः। सद्गुरुंचे स्मरण रहावे यालाच सेवा म्हणतात.

पूजा म्हणजे भोज्य पदार्थ जे आहेत ते सद्गुरुंना निवेदन करणे. हे सर्व ईश्वराचे आहे, सद्गुरुंचे आहे अशी भावना करणे. म्हणजे अहंकार कमी झालाच. त्याशिवाय होत नाही. यालाच खरी पूजा म्हणता येईल.

गुरुंचे नामस्मरण करणे हीच गुरुची शिष्याने केलेली सेवा असे म्हणता येईल.

प्र. हे विश्वचि माझे घर ऐसि मति जयाची स्थिर । किंबहुना चसचर आपण जाहला । या ओवीचा नेमका अर्थ काय?

उ. अहंकार म्हणजे संकुचित अहंकार नसून मोठा अहंकार आहे. एका घरातले किंवा आप्तसंबंधी तेवढेच माझे आहेत. माझ्याबरोबर अनुकूल वागणारे तेवढेच माझे आहेत असे वाटणे ही ममता हा दोष आहे. सर्व ठिकाणी ममता निर्माण होणे हे मोठे आहे. व्यापक झाला तो. त्याला आसक्ती म्हणता येत नाही. सर्वत्र ममताबुद्धी निर्माण होणे असं ते आहे.

माझं म्हणणे ही ममता झाली. पण त्याच्याहि पुढे जाऊन सकलमिदमं अहंच वासुदेवः ही भूमिका येते. मीहि गेलो. सर्वहि गेले. त्या वासुदेवाशिवाय काहीहि उरले नाही. इशावास्यम् इक्षे सर्वम् यत्किंच जगत्याम् जगत् । ही शेवटची भूमिका आहे. म्हणजे व्यवहारात काही रागद्वेषादिक विकार रहात नाहीत. सकलमिदं च अहं वासुदेवः हीच भूमिका आहे.

प्र. शारिरीक आसने, वज्रासन, पद्मासन वगैरे यामुळे चित्त स्थिर व्हायला मदत होते काय? मनोभूमिकेवर त्या आसनांचा परिणाम होतो काय?

उ. आसन हाहि एक योगच आहे. त्यामुळे चित्त स्थिर व्हायला मदत होऊ शकते. प्राणायामाच्यापूर्वी आसनबंध करतात.

प्र. "कर्म इशू भजावा " किंवा "वाहुनि स्वकर्म कुसुमांची वीरा" ही ज्ञानेश्वरमहाराजांची शिकवण आम्ही आचरणात कशी आणावी?

उ. कर्तृत्व ईश्वराचे आहे. ही भावना दृढ झाली म्हणजे झाले. त्याचेच आहे सगळे. अहं कर्ता नाही म्हटले म्हणजे झाले.

परि मनेवाचादेहे जैसा जो व्यापार होवे । तो मी करीत आहे ऐसे न म्हणे । असे ज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात. कर्तृत्व आपल्याकडे घेऊ नये. अनुभवांवरून, आपले स्वतःचे व लोकांचे व्यवहार पाहून कर्तृत्व वास्तविक आपले आहे का ईश्वराचे आहे हे आपल्याला कळते. पुष्कळ प्रयत्नांनीही काही वेळा काहीही होत नाही. त्यामुळे कर्तृत्व ईश्वराचेच मानायला काय हरकत आहे. अशी बुद्धी झाली पाहिजे. कर्म ईश्वरार्पण करायचे म्हणजे कर्म ईश्वराला द्यायचे नाही. कर्तृत्व आपले नाही. ईश्वराचे आहे ही बुद्धी म्हणजे कर्म ईश्वराला अर्पण करणे हेच शुद्ध कर्म झाले.

- प्र. ध्यान पहाटे एकदाच करावे का रात्रीही झोपण्यापूर्वी पुन्हा करावे?
- उ. जेव्हां मनाला वाटेल त्यावेळी ध्यान करावे. अभ्यास अमुक एक वेळेलाच करावा असे काही नाही.
- प्र. मन अन्नापासून बनले आहे असे म्हणतात. कोणते अन्न घ्यावे म्हणजे मन सात्विक बनेल?
- उ. सात्विक अन्न घ्यावे म्हणजे मन सात्विक होते. युक्ताहारविहारस्य - कामक्रोध वाढवणारे राजस व तामस आहार कमी करावेत. सात्विक आहाराकडे लक्ष असले म्हणजे झाले.

आहारशुद्धी सत्यशुद्धीः सत्वशुद्धी दृढा गतीः ।

- प्र. कांदा व लसूण सोडावे काय?
- उ. शरीरशास्त्र वेगळे आहे. हे धर्मशास्त्र आहे. कांदा व लसूण शरीरासाठी आवश्यक आहे असे शरीरशास्त्र सांगत

असले तरीही धर्मशास्त्रांत वेगळे सांगितले आहे.

चित्तशुद्धी व्हावी व मनाची सात्विकता वाढावी म्हणून कांदा व लसूण वर्ज्य केलेच पाहिजे. धर्मशास्त्राच्या दृष्टीने ते नको आहे. कांदा व लसूण आपण खाल्ले नाही तर शरीर राहणार नाही असे शरीरशास्त्रज्ञ सांगतात. ती गोष्ट वेगळी आहे. लोक त्यामुळे असे म्हणतात की आम्ही नाईलाजाने कांदा व लसूण खातो.

एक स्वामी महाराज उगारचे स्वामी नारायणनंद सरस्वती आहेत. पूर्वीही वासुदेवानंदसरस्वती स्वामीमहाराज होते. ते आजारी पडल्यावर काहीही औषध घेत नसत. नुसते पडून रहायचे. ताप आला की पडून रहायचे. त्यामुळे बरे व्हायचे.

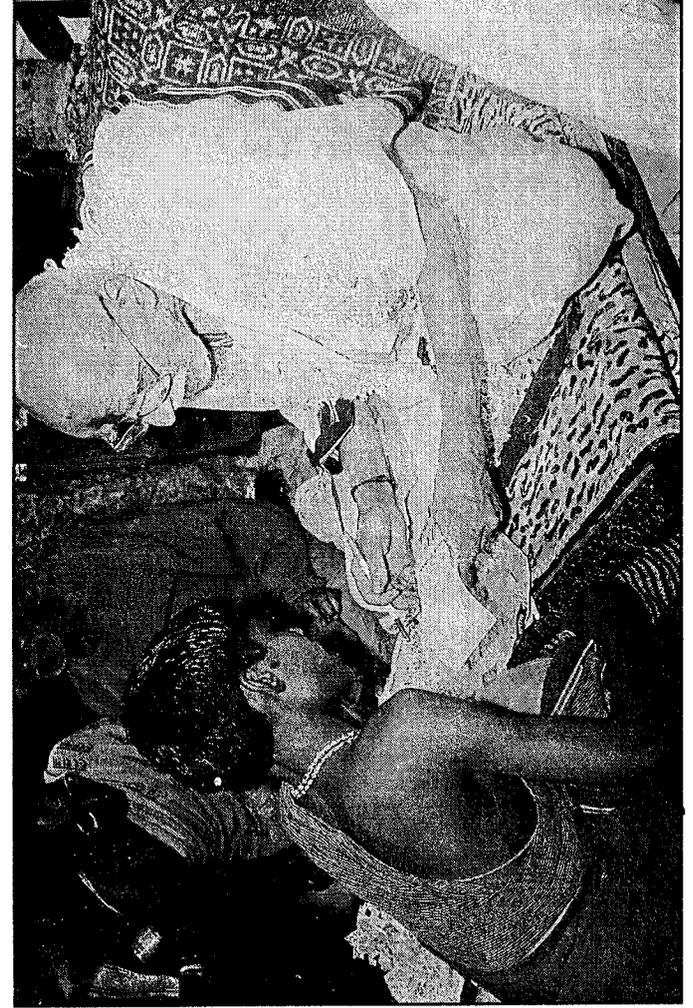
- प्र. मृत्युनंतर आत्मा पुढे जातो. तो बुद्धी व मन बरोबर घेऊन जातो काय?
- उ. आत्मा जाणे येणे काहीही नसते. सूक्ष्म शरीर जे आहे ज्ञानेन्द्रिय कर्मेन्द्रिय मन बुद्धी पंचप्राण हे सगळे कायम आहे. मृत्यु म्हणजे या भौतिक शरीराचा संबंध सुटणे. पण ते सूक्ष्म शरीर हे आत्म्याच्या बरोबर आहेच. म्हणून बुद्धी घेऊन तो जातो म्हणजे मनुष्यजन्मात बुद्धीवर चांगले संस्कार करता आले तर तशीच पुढच्या जन्मात बुद्धी मिळणार. पुन्हा तो अध्यात्मिक उन्नतीसाठी प्रयत्न करीत रहाणार. हा शास्त्रीय बुद्धीवाद आहे. बाकी काही नाही. पुनर्जन्म नाही असे मानले तर काही उत्तर देता येत नाही. एका व्यक्तीची बुद्धी इतकी कुशाग्र का आणि दुसऱ्या व्यक्तीला कितीही शिकवले तरीही कळत का नाही याचे

उत्तर देता येत नाही. म्हणून हे आहे.

तो संस्कृत बुद्धी घेऊन आला आहे म्हणून त्याचा तसा अभ्यास चालू होतो. गजेन्द्र आख्यानात हत्तीने ईश्वराची स्तुती केली असे सांगितले आहे. हे काही तरी आहे असे आम्ही म्हणणार नाही. पण हत्ती हा मागील जन्मांत भक्त होता. त्यामुळे या जन्मी तो हत्ती असूनहि त्याची ती बुद्धी कायम राहिली व त्याने ईश्वराची स्तुति केली हे या शास्त्रीय दृष्टीने उत्तर देता येते. नाहीतर बुद्धीवाद्यांच्या दृष्टीने ते सर्व प्रक्षिप्त आहे असे मानावे लागेल.

- प्र. आईनस्टाईनने असे म्हटले आहे की मनाच्या पलीकडे गेले म्हणजे खरे ज्ञान मिळू शकते. त्यालाहि ईश्वरशक्ती मान्य आहे असे दिसते.
- उ. शास्त्रात असे म्हणतात की काहीतरी शक्ती आहे. अणू परमाणु इकडे तिकडे फिरत असतात. पण ते का तसे फिरतात हे कोणी सांगू शकत नाही. त्यांचा चालक कोणीतरी मानावाच लागतो. ध्यानाचाच अभ्यास आहे तो. शास्त्रज्ञ अखंड चिंतन करतात म्हणूनच त्यांना शोध लागतात. नाहीतर शोध कसे लागणार? योगसिध्दीमध्ये हेच सांगितले आहे. जगातल्या कोणत्याहि पदार्थाचे शाब्दिक ज्ञान संपादन करून त्याचे जर ध्यान सुरु झाले तर त्या पदार्थाचे प्रत्यक्ष ज्ञान होते. त्रयमेकम् संयमः ध्यान धारणा व समाधी शास्त्रात असे संयम करतात. तसे शास्त्रज्ञ हे योगीच आहेत. शास्त्रज्ञांनी जे संशोधन करायचे ठरवले आहे त्यांनी जो संशोधन करण्याचा निश्चय केला आहे त्यामुळे त्यांचे मन बाहेर जातच नाही.

गुरुत्वाकर्षणाचा शोध लावणारा शास्त्रज्ञ न्यूटन याने चहा करताना घड्याळ चहांत टाकले असे म्हणतात. इतका तो तन्मय झाला होता. त्याशिवाय शोध लागत नाही. शोध लावणे हा योगाचा अभ्यासच आहे. संबंध समजणे हळुहळुच यायचं ही गोष्ट वेगळी. संपूर्ण ज्ञान हळुहळुच होते हे खरेच आहे. पण पूर्णता प्राप्त होणे वेगळे आहे. बुद्धीच्या पलीकडे काहीतरी आहे असे मानणे म्हणजे उपनिषदातील ज्ञानच आले.

- प्र. रागद्वेष, लोभ, वासना हे गेल्यामुळे ऑफिसातील कामाची कार्यक्षमता कमी तर होणार नाही?
- उ. रागलोभ जरूर आहेत. अतिरेक कोणताहि वाईट. व्यवहारापुरते ते पाहिजेतच. रागलोभ जरूर हवेत. कामक्रोध नाहीसे होणे हे पुढचे काम आहे. कामक्रोधाचा आवेग आवरणारा तोहि सुखी आहे. तोहि योगी आहे. समाधी ही अवस्था त्यालाहि आहे.

- प्र. वाडीला वातावरण अध्यात्मिक शक्तींनी भारलेले आहे.
- उ. तसा ग्राहक पाहिजे म्हणजे अनुभव मिळतो.

- प्र. मनातील सर्व प्रश्नांची उत्तरे आपल्या प्रवचनांत मिळतात. एक अवस्था अशी होते जेथे प्रश्न व उत्तरे संपून जातात. तशी अवस्था फक्त सद्गुरुंच्या दर्शनानेच येते काय?
- उ. महाराज फक्त हसले.

- प्र. साक्षात्कारी पुरुषाला कसे ओळखावे?

उ. साक्षात्कारी पुरुषाला ओळखणे अवघड असते. श्रीकृष्ण अवतारी पुरुष होते. तरीसुद्धा भगवान श्रीकृष्णांना त्यांचे वडील ओळखत नव्हते असे म्हणतात. श्रीकृष्ण आपला मुलगाच आहे असे समजून वसुदेव भगवान श्रीकृष्णांना मुलासारखे वागवीत होते. आपल्या जीवनातील समस्यांबद्दल ऋषींकडून वसुदेव मार्गदर्शन घेत होते. वसुदेव ऋषींना विचाराचे कसे करायचे काय करायचे. ऋषींना आश्चर्य वाटायचे. प्रत्यक्ष भगवान श्रीकृष्ण घरात असताना वसुदेव आम्हा ऋषींना का विचारीत आहेत. सानिध्यामुळे अनादर होतो.

प्र. मनात विचार येतो वाडीच्या ठिकाणी काही काळ साधन करावे. काही काळ रहावे.

उ. क्षेत्रात रहाणे चांगलेच आहे. पण आपली परीक्षा होत आहे असे समजून मानापमानाकडे दुर्लक्ष करून रहावे. वाडी ही पवित्र भूमि आहे. शुचो देशे प्रतिष्ठाप्य असे गीतेत म्हटले आहे तशी ही शुचित्वपूर्ण म्हणजे पवित्र भूमि आहे. संतांच्या येथील वास्तव्यामुळे वाडी येथील वातावरण पवित्र झाले आहे. द्विसाहस्रीमध्ये असे सांगितले आहे की वाडी येथे श्री नरसिंह सरस्वती व इतर अनेक साक्षात्कारी संत राहिले आहेत. त्यामुळे अशा पवित्र ठिकाणी जप, दान, यज्ञ वगैरे साधनांचे फळ इतर स्थानांच्या तुलनेने फार लौकर मिळते. श्री ज्ञानेश्वर महाराजांसारखी उपास्य देवता योग्य प्रेरणा देते व मार्गदर्शन करते. श्री ज्ञानेश्वर महाराजांच्या प्रेरणेने तुम्ही येथे आला आहात.

प्र. अधुन मधुन जर साधकाने एकांतवास केला तर त्या साधकाला अध्यात्मिक प्रगतीसाठी उपयोग होईल काय?

उ. होय. साधकाने मधुन मधुन एकांतवासात राहिले तर त्याचा अध्यात्मिक प्रगतीला उपयोग होतो. नृसिंहवाडी येथेहि असे एकांतवासात रहाता येईल.

प्र. योगसूत्रकारांनी परमार्थसाधनात प्रयत्नांवर भर दिला आहे. याचा अर्थ असा की केवळ ईश्वरी कृपेने होत नाही. साधकाचे स्वतःचे प्रयत्न हवेतच का?

उ. योगसूत्रकारांनी ईश्वरप्रणिधानाद्वारे असे सूत्र सांगितले आहेच. त्यांचा ईश्वरी कृपेवर विश्वास होताच.

प्र. योगसूत्रकारांनी समाधीसाधनात नऊ अंतराय सांगितले आहेत व ते ईश्वरी कृपेने दूर होतात असेहि सांगितले आहे. तरीसुद्धा त्यांनी परमार्थसाधनात प्रयत्नांवर एवढा भर का दिला आहे?

उ. प्रयत्नांवर भर देण्याचे कारण असे आहे की योगशास्त्र हे फार मोठे शास्त्र आहे व लोकांनी परमार्थसाधन करताना त्या शास्त्राचा उपयोग करून घ्यावा यासाठी योगसूत्रकारांनी प्रयत्नांवर भर दिला आहे. सांख्य ईश्वराबद्दल कांहीहि बोललेले नाहीत. त्यामुळे लोक त्यांना निरीश्वरवादी समजतात. वास्तविक सांख्य आस्तिक दर्शन आहे. ईश्वर दयाळु आहे. (आपल्या खिशांत पैसे असतात. परंतु आम्हाला ईश्वराकरिता हे पैसे खर्च करायचे नसतात म्हणून आम्ही सोयीस्कर पळवाट शोधतो.) पत्र, पुष्प, फल, पाणी हे एवढेच जर आपण

ईश्वराला अर्पण केले तर ते चालते असे सांगायला लागतो आम्ही. म्हणजे आम्हाला काही करायचे नसते खपवून घेतो आम्ही. काही केले नाही तरी चालते. असे सांगणाऱ्या लोकांना सांख्य सांगतात तुम्ही ईश्वराकडे जाऊ नका हवेतर. सांख्य सांगतात तुम्ही आत्मा म्हणून घ्या. जीवात्मा प्रयत्न करावा म्हणून सहाय्यक म्हणून त्यांनी असे म्हटले आहे.

प्र. म्हणजे महाराज असे का की प्रपंचात दैववाद मानायचा.

परंतु परमार्थ मार्गात प्रयत्नवाद मानलाच पाहिजे?
गुरुकृपेला प्रयत्नांची जोड दिलीच पाहिजे.

उ. पण हा तसला दैववाद नाही आहे. प्रपंचात सुध्दा दैव व प्रयत्न या दोन्हीची सांगड घालायला हवी. दैव म्हणजे पूर्वीचा झालेला प्रयत्न आहे.

पूर्वजन्मसुकृतकर्म । दैवम् इति गच्छति । म्हणजे जीवांनी केलेले कर्मच दैवरूपाने आहे. शिवोमतीर्थ स्वामी महाराजांनी असे म्हटले आहे की परमेश्वरा गुरुपदावर आम्हाला कदापि ठेवू नकोस. गुरुपदावर बसल्यानंतर स्वतःच्या सोयीकडे पहाता येत नाही हे त्यांनी जाहीररित्या सांगितले आहे. केवळ प्रयत्नांवर असे नाही. आपले प्रयत्न दैवी प्रतिबंध असेल तर सफल होत नाहीत. अशी अनेक उदाहरणं आहेत. त्यामुळे दैववादही मानावा लागतो.

प्र. परमार्थातसुध्दा दैववाद आहे काय?

उ. होय. परमार्थमार्गात सुध्दा दैववाद आहे व प्रयत्नवादही आहे. बहुत सुकृताची जोडी हा दैववादच आहे.

नामदेवांचा एक अभंग आहे. त्यात ते म्हणतात आम्ही पुष्कळ प्रयत्न केले तेव्हा आम्हाला पांडुरंग भेटला. मागच्या जन्मांत आम्ही जे कांही केले ते या जन्मात दैवरूपाने आमच्या समोर येते. वास्तविक तो प्रयत्नच आहे. परंतु तो अदृष्ट आहे. या जन्मीचे प्रयत्न आपण करीत आहोत असे आपल्याला वाटते. केवळ दैववादी होणे फार कठीण आहे. अवधूत पडून रहायचे ना? झाडाखाली पडलेले असायचे. शास्त्रकारांनी हे तर्काने सांगितले आहे की सुख हे दैवाने मिळते. त्यांनी तर्क केला आहे की "यथा दुःखम् प्रयत्नाः" हा मोठा तर्क आहे. दुःखाकरीता आम्ही काहीहि प्रयत्न न करता दुःख आम्हाला कसे मिळते तसे सुख प्रयत्न न करतासुध्दा का मिळू नये? इतकी निश्चित अवस्था झाल्याशिवाय दैववाद पूर्णपणे मानता येत नाही. त्यामुळे दैव असले तरी प्रयत्न चालू ठेवावे लागतात. शास्त्रीय विधिनिषेधादि त्या रूपाने सांगितले आहे "हे करा तै करा".

प्र. दैवम् चैवात्र पंचमम् असे गीतेत सांगितले आहे त्याचा अर्थ काय?

उ. दैवम् म्हणजे देवसमुहः असा अर्थ आदि शंकराचार्यांनी केलेला आहे. प्रत्येक इंद्रियाचा संबंध देवाशी आहे असा शास्त्रसिध्दांत आहे. त्यामुळे त्या देवांचीहि अनुकूलता असावी लागते. हेहि कारण आहे. सगळ्या इंद्रियांकडून जी कामे होतात ती त्या देवांमुळे होतात.

प्र. त्या संबंधित देवतेची कृपा झाल्याशिवाय त्या इंद्रियावर

नियंत्रण ठेवता येत नाही असे म्हणायचे काय?

- उ. नियंत्रण येत नाही हे तर खरेच आहे. आणि कर्मालाहि ते कारणच आहे. त्यांची संमती आहे. त्या संबंधित देवतेची संमती असल्याशिवाय त्या इंद्रियांकडून ते कर्म घडत नाही.

प्र. सद्गुरुंचे दर्शन हे सुध्दा पूर्वसुकृताचे म्हणजेच पूर्वीच्या प्रयत्नांचे फळ आहे असे मानायचे काय?

- उ. तेवढे मन जर निश्चित झाले असेल तर पूर्वसुकृताचे गुरुंचे दर्शन हे फल आहे असे म्हणता येईल. गोंदवलेकर महाराज तर किती फिरले. पुढे त्यांना सद्गुरु भेटले. ते जेव्हां अक्कलकोटच्या महाराजांकडे गेले होते तेव्हां त्यांनी सांगितले की तुमचे काम माझ्याकडे नाही.

प्र. आपले गुरु ठरलेले असतात. दुसऱ्या गुरुकडे आपण गेलो तर आपले काम होणार नाही असेच म्हणायचे का?

- उ. होय. उध्दवजींना भगवान श्रीकृष्णांनी ज्ञानाचा उपदेश केला. शेवटी त्यामुळे विदुरजींना त्यांनी सांगितले की असे आहे. त्यावेळी विदुरजी म्हणाले की तो उपदेश आपण मलाही करावा. तेव्हा भगवान श्रीकृष्ण म्हणाले की आपण मैत्रेयांकडे जा. मैत्रेय त्यावेळेला होते. गोपाळकृष्णांनी त्यांना सांगून ठेवलेले होते की विदुरजींची भेट झाल्यावर त्यांना हे ज्ञान द्या.

प्र. महाराज, साक्षात्कारी पुरुषाचे एक लक्षण म्हणजे त्यांच्या दर्शनाने मनाला शांती मिळते. अशी शांती ज्या

साक्षात्कारी पुरुषाच्या दर्शनाने मिळते ते आपले गुरु आहे असे समजता येईल काय?

- उ. शास्त्रामध्ये ज्ञानी व भक्त यांची लक्षणे सांगितली आहेत. ती लक्षणे आपण पहावी. साक्षात्कारी पुरुष एकदा वा दोनदा पाहून लक्षात येत नाही. शिष्यांचे शील गुरुने पहायचे. गुरुचे शील शिष्याने पहायचे. पण त्याला काळ जास्त लागतो. गुरुची योग्यता लौकर ओळखू येत नाही. दैव म्हणा किंवा ईश्वराची कृपा असल्याशिवाय गुरुची योग्यता ओळखू येत नाही. सर्व स्थितप्रज्ञाची लक्षणे, भगवद्भक्ताची लक्षणे, गुणातीत पुरुषाची लक्षणे ही सर्व ज्ञानी महात्म्याची लक्षणे आहेत. विचार करणे, मनाची तयारी करणे हा देखील प्रयत्नच आहे.

प्र. वैराग्य व अभ्यास अशा दोन गोष्टी सांगितल्या आहेतना?

- उ. योगसूत्रकारांनी या दोन गोष्टी सांगितल्या आहेत. सगळे प्रमोशन मिळवणारे नसतात. (व्यवहारातसुध्दा प्रमोशन मिळवण्यासाठी केले गेलेले प्रयत्न जाणणारा वरचा अधिकारी असतो. त्याच्या शिफारसीप्रमाणे प्रमोशन मिळते. तसे परमार्थमार्गात सुध्दा ईश्वर तुमचे प्रयत्न पहात असेल. जो आवश्यक ते प्रयत्न करतो त्यालाच प्रमोशन मिळते.) त्याचप्रमाणे परमार्थमार्गात वैराग्य व अभ्यास हे साधन आहे. परंतु परमार्थमार्गावर पुढे नेणे हे ईश्वराचे काम आहे.

प्र. मग हे काम सद्गुरुंचे असते काय?

- उ. सद्गुरु ईश्वररूपच असतात.

- प्र. आत्मा आणि ईशजा शक्ती एकच का?
 उ. सध्यातरी दोन वेगळ्या आहेत. त्या दोन्ही एक झाल्या कि
 जीवभाव संपतो.

- प्र. प्रत्येक माणसांत आत्माही असतो व ईशजा ईश्वरशक्ती
 असते असे आपण आपल्या पत्रात लिहिले आहे. आत्मा
 व ईशजा ईश्वरशक्ती वेगळ्या असतात काय?
 उ. होय. प्रत्येक माणसांत आत्माही असतो व ईशजा शक्तीही
 असते. सुरुवातीला दोन्ही वेगळ्या असतात. पुढे
 माणसाची अध्यात्मिक प्रगती होत जाते व एक अवस्था
 अशी येते, जेथे जीवदशा संपते. त्या ठिकाणी आत्मा व
 ईशजा ईश्वरशक्ती एक होतात. मग सारे मिळाले. मग
 पुन्हा जन्म उरत नाही. तोपर्यंत जन्म येतच रहातात.
 अध्यात्मिक प्रगती हा जन्मजन्मांतरीचा प्रवास असतो.
 प्रत्येक जन्मात मनुष्य अध्यात्मिक प्रगतीच्या मार्गावर पुढे
 पुढे जात असतो. जीवदशा संपली की मग सर्व साधले.
 मग जन्म उरत नाही.

- प्र. माझी अशी प्रार्थना आहे की हा जन्म शेवटचाच व्हावा.
 याच जन्मांत सारे मिळाले. पुन्हा जन्म नको. तसे होईल
 का?
 उ. जशी परमेश्वराची कृपा होईल तसे साधेल. बंधन नसले
 म्हणजे झाले.

- प्र. पहाटे उठून मी प्रथम पृथ्वी प्राणायाम करतो. नंतर महत्
 प्राणायाम करतो. त्यानंतर लगेच ध्यान करतो. प्राणायाम

- व ध्यान यात अंतर ठेवावे काय?
 उ. तसे अंतर ठेवायची काही जरूरी नाही. प्राणायामामुळे मन
 स्थिर व्हायला मदतच होते. त्यामुळे ध्यान चांगले
 लागायला मदतच होते.

- प्र. ज्ञानेश्वरीत सहाव्या अध्यायात कुंडलिनी जागृतीच्या योगाचे
 वर्णन आहे. त्यात असे लिहिले आहे कि कुंडलिनी
 जागृती झाल्यावर नवीन शरीर निर्माण होते. तसे नवीन
 शरीर निर्माण झाल्याचा अनुभव कोणी योग्याने
 आत्तापर्यंत कधी घेतला आहे काय?
 उ. नवीन शरीर धारण करणे हे केवळ संकल्पानेच शक्य
 आहे. ती एक संकल्प सिध्दी आहे. परंतु योग्याने
 अध्यात्मिक मार्गावर पुढे पावले टाकताना ज्या सिध्दी
 प्राप्त होतात त्या सिध्दींकडे दुर्लक्षच केले पाहिजे.

- प्र. अध्यात्मिक मार्गावर चालताना अनेक सिध्दी प्राप्त होतात
 असे "पातंजल" सूत्रांत सांगितले आहे. या सूत्रांत अनेक
 सिध्दींचे तपशीलवार वर्णन केलेले आहे.
 उ. या सिध्दी निश्चितच प्राप्त होतात. पण या सिध्दींचा
 साधकाने वापर केला तर परमेश्वराजवळ पोहोचायला
 वेळ लागतो. तेव्हा साधकाने सिध्दींचा वापर कधीही करू
 नये. त्याने सिध्दींपासून दूरच राहिले पाहिजे.

- प्र. आपण जे म्हणतो देव सगळं करतो ते अशा प्रसंगी कसे
 काय म्हणावे? माझ्या मुलीला अकाली मृत्यू आला
 म्हणून मी हा प्रश्न विचारत आहे. एखादा म्हातारा मनुष्य

पडला असता तर जगरहाटीप्रमाणे मृत्यू झाला असे समजून मी हा प्रश्न विचारला नसता.

उ. देव करतो म्हणजे तरी काय? देवावर वैषम्य वगैरे काही नाही असे म्हणतात. देव निर्दय नाही किंवा विषम वागत नाही असा सिध्दांत आहे. ब्रह्मसूत्रांत असे सांगितले आहे.

प्र. देव निर्दय आहे असे मी म्हणत नाही. परंतु देव करतो ते आपल्या भल्याकरिताच सर्व करतो असे आपणसमजतो.

उ. आपल्या मनाच्या समाधानाकरीता हे विचार आहेत. संतांनी त्यासाठी हे विचार मांडले आहेत. त्याशिवाय समाधान कसे होणार. काय झाले यावर देव सर्व करतो असेच संतांचे म्हणणे आहे. देव जे करतो स्वतःच्या इच्छेने करतो असे म्हटले तर ते विषम होईल. एकाला सुखी ठेवायचे, एकाला दुःखी ठेवायचे ही विषमता होईल. ही निर्दयताही आली. इच्छेप्रमाणे देव करीत असेल तर देव स्वतःच्या इच्छेने काहीही करीत नाही. जीवाचे कर्म पाहून त्याप्रमाणे देव कार्य करीत असतो असे संतांनी सांगितले आहे. करण्याची शक्ती देवाची आहे. कर्माचे फळ देण्याची शक्ती आहे. ज्ञानेश्वरीतही हेच विचार सांगितलेले आहेत. ते तुम्ही वाचले असतीलच. त्यात नवीन काय आहे.

प्र. माझ्या मुलीने मृत्युपूर्वी सतत हरिपाठ म्हटला व श्री ज्ञानेश्वर माऊलीचे नाव घेतले. तिने आईचे किंवा वडिलांचे नांव घेतले नाही. मग श्री ज्ञानेश्वर माऊलीने तिला प्रतिसाद कसा काय दिला नाही?

उ. देहाच्या दृष्टीने हा विचार.

प्र. म्हणजे काय?

उ. जीवात्मा अमर आहे. त्याला मरण नाहीच आहे. श्री ज्ञानेश्वर माऊलीने तिला जवळ घेतली, का नाही घेतली हे आत्ता आपण सांगू शकत नाही. या देहाशी ऋणानुबंध असेतोपर्यंत जीवात्म्याचा त्या देहाशी संबंध रहाणार. आपल्यावर मोठा आघात झाला आहे हे खरे आहे. पण ऋणानुबंध होता तोपर्यंत देहाचा संबंध होता. आत्मा किंवा जीवात्मा अमर आहे.

प्र. म्हणजे आपण कर्मविपाक सिध्दांत सांगता आहात काय?

उ. कर्मविपाक सिध्दांत मानल्याशिवाय अशा घटना कां घडतात याचे उत्तर देता येत नाही. ईश्वराला जर दोष द्यावा असे तुम्हाला वाटत असेल तर ईश्वराला दोष देऊन तुम्हाला स्वस्थ रहाता आले पाहिजे. पण घटना होऊन गेल्यावर दोष देऊन तरी काय उपयोग. ईश्वराला दोष देऊन काहीही उपयोग नाही. कर्मविपाक सिध्दांत मानावाच लागतो.

प्र. कर्मविपाक म्हणजे काय ते जरा सांगता का?

उ. आत्मा अमर आहे हे म्हटल्यानंतर कर्म आलीच. आत्मा अनादि आहे व अजरामर आहे. अनेक जन्म त्याचे होतात. जीवाचे जे अनेक जन्म होतात त्यापैकी हा एक जन्म आहे. असे जन्म मागेही झालेले आहेत व पुढेही होणार आहेत.

- प्र. माझी मुलगी चि. स्वराचे या जन्मीचे जे कर्म आहे त्याप्रमाणे तिला पुढचा जन्म मिळेल असेच ना?
- उ. तिचेच केवळ कर्म नव्हे. तर कुटुंबातील सर्वांचे कर्म लक्षात घ्यावे लागते. परिवारातल्या लोकांचेही कर्म आहेच की. इतका वियोग होणे व इतके असह्य दुःख होणे हे ही कर्मच मानले पाहिजे. अशा चांगल्या जीवात्म्याचा संबंध एकदम सुटणे हे ही कर्मांमुळेच झाले. कर्मविपाक सिध्दांताशिवाय याला दुसरे उत्तर नाही.
- प्र. ब्रह्म सत्य व जग मिथ्या आहे असे आद्य शंकराचार्यांनी सांगून ठेवले आहे. जग जर मिथ्या असेल तर मला पित्याचे व तिच्या आईला आईचे एवढे दुःख का व्हावे?
- उ. ब्रह्म सत्य जग मिथ्या हे नुसते शाब्दिक झाले. त्यांनी सांगितलेला सिध्दांत शाब्दिक मानून उपयोग नाही. जग हे मिथ्या आहे हे खरेच मानले तर दुःख होणे शक्य नाही. जन्मापासून तिचा व तुमचा संबंध आहे. त्या संबंधाचे दुःख होणे सहाजिकच आहे. त्या संबंधाला मिथ्या कसे म्हणायचे? शास्त्राचे सिध्दांत व्यवहारापेक्षा वेगळे असतात. व्यवहारामध्ये समाधान करून घेण्याच्या दृष्टीने हे म्हणायचं.

- प्र. एखाद्याच्या जीवनांत दुःखे व आघात यांची मालिका दिसते. हाही कर्मविपाक का?
- उ. जीवनात नुसते दुःख येत नसते. दुःखाबरोबर काही सुखेही असतातच. जीवनात नुसती दुःखेच आली व सुख अजिबात आले नाही तर मनुष्य जिवंतच रहाणार नाही.

सुखाचे स्मरण करून दुःखाचे विस्मरण करायचे. दुसरे काय करणार? दुःख कमी व्हायला वेळ लागणारच. सहाजिकच आहे. काळ हे एकच औषध आहे. काळ गेल्याशिवाय दुःख कमी होत नाही.

- प्र. महाराज सुखे व दुःखे ही एकाच कल्पनेची दोन रूपे आहेत असे म्हणायचे का?
- उ. अध्यात्मिक सुखे व दुःखे मानसिक आहेत. ती काही शारीरिक नाहीत. आपल्या शरीरात बिघाड काय झाला? तुमचे दुःख मानसिक आहे. तुमच्या शरीरात या मानसिक दुःखामुळे काय बिघाड झाला आहे? झोप लागते आहे. तहान लागते आहे. खाणेपिणे चालले आहे. नित्याचे शारीरिक व्यवहार चालूच आहेत. मनावर जो परिणाम झाला आहे तोच मानसिक सुखे व दुःखे देतो आहे. हा परिणाम सहाजिकच आहे. आत्मियता एवढी दृढ झालेली असते की वियोगाचे दुःख होतेच. उपयोग काय आता स्मरण करून? असा विचार केला पाहिजे. सत्य कटु असले तरी ते मानावेच लागते. सात्विक जीवात्म्याला सुख हे लागणारच. जीवनात काय आणि मृत्यूनंतर काय? आपला संबंध संपला. त्याला कोण काय करणार? कर्मविपाक सिध्दांत मानल्याशिवाय या घटनेचे स्पष्टीकरण करताच येणार नाही. आपला संबंध आहे तो संबंध का आला व तो का संपला.

प्र. महाराज! परमेश्वर निर्गुण व निराकार आहे म्हणून त्याला

एखाद्या व्यक्तीबद्दल प्रेम, कृपा व माया नाही असे आपणांस म्हणायचे आहे कां?

उ. परमेश्वराला जर माया असती तर आमच्यात व त्याच्यात काय फरक राहिला? परमेश्वर असंग आहे. आम्ही सर्व ठिकाणी संग ठेवून आहोत. मुलं, मुली, आत्मिय लोक, मित्र त्यांच्याबद्दल आम्हाला ममत्व वाटते. परमेश्वराला असे काही नाही. हे जे काही झाले ते घटना ठरल्या आहेत त्याप्रमाणे झाले. श्रीकृष्णांचे सर्व कुळ एका प्रहरामध्ये संपले. शोक मोह काही नाही. श्रीकृष्ण असंग होते. तशी त्यांच्या मनाची ठेवण होती. ब्रह्मज्ञानी मनुष्य असंग असू शकतो. व्यासांनी धृतराष्ट्राला येऊन सांगितले होते. बारा वर्षांनी महायुद्ध होणार आहे. महायुद्ध आलं आहे. झालं त्याप्रमाणे.

प्र. स्थितप्रज्ञ झाले तर सुखे व दुःखे उरत नाहीत असे म्हणायचे काय?

उ. स्थितप्रज्ञ म्हणजे व्यावहारिक दृष्टीने देहाशी संबंध आपण ठेवला आहे. हे नामरुपात्मक प्रतीक आपल्याला दिसते आहे ते आपलं आहे. आपणही देहरूपच आहोत अशी समजूत आहे. त्यामुळे आपल्याला असे वाटते की देहाशी आपला संबंध रहावा. सहाजिकच आहे ते. स्थितप्रज्ञ हा पारमार्थिक विचार आहे. त्याशिवाय काय करणार. एक जीवात्मा अजरामर आहे हा सिध्दांत म्हटल्यावर त्याचा एक देह गेला. असे कितीतरी देह आतापर्यंत गेले आहेत. तसाच हाही एक देह गेला. आम्हाला तो हवा होता हे बरोबर आहे. पण आमच्या इच्छेवर काहीहि अवलंबून

नाही.पण देह गेला असला तरी जीवात्मा निश्चितच आहे.

प्र. ईश्वर करतो ते भल्याकरिताच करतो हा विचार बरोबर नाही काय?

उ. तो विचार फार मोठा आहे. अनेक जन्माची कर्मे आहेत. कोणत्या कर्माचे हे फळ आहे हे कसे समजणार आपल्याला?

आपल्या कोणत्या जन्मातील कर्माचे हे भयंकर फळ मिळाले व हा आघात झाला हे समजून काय करायचे आहे. स्वतःच्या हिताकडे लक्ष द्यायचे. दुःख कशाने कमी कमी होईल त्याचे मार्ग कोणते आहेत इकडे लक्ष द्यायचे. हा प्रयत्न करायचा.

त्या जीवाचा आपला संबंध संपला हा विचार केल्याशिवाय दुःख कमी होणार नाही. एकत्र जमलेले जीवात्मे म्हणजे संसार आहे. अनेक कर्मफळे असलेले जीवात्मे एकत्र आले की संसार होतो. दुसरे काय? कोणाचा संबंध लौकर संपतो. कोणाचा संबंध जास्तीवेळ टिकून रहातो.

कर्माशिवाय सिध्दांत मानावाच लागतो. जीवात्मा जन्ममरणरहीत आहे. देहाला जन्म आहे व मृत्यूही आहे. नवीन देहाचा जीवात्म्याशी संबंध येणे म्हणजे जन्म व देहाचा संबंध सुटणे म्हणजे मृत्यू. देह म्हणजेच आत्मा असे म्हणता येणार नाही.

प्र. आमच्या मनाची समजूत या विचारांनी पटेल परंतु एका सामान्य स्त्रीने आई म्हणून आपली समजूत कशी

काढावी ?

उ. हरिपाठ म्हणावा. एकनाथी भागवत वाचावे. संतचरित्रे वाचावीत.

या जन्मात जे काही चांगले करीत आहोत ते पुढील जन्मी उपयोगी पडणारच आहे. संतांची चरित्रे वाचून मनाला स्थिरता येते. हरिवरदा हे संपूर्ण कृष्ण चरित्र आहे ते वाचा. कोठेतरी मनाला गुंतवा. सारखे दुःख करून तरी उपयोग काय ? कोठेतरी चांगल्या ठिकाणी मन गुंतवावे. मनाला बरे वाटेल. तेवढी विस्मृती होईल.

प्र. एखाद्याची या जन्मात पापे नसतील पण पूर्व जन्मीची जी पापे असतात ती सद्गुरुंना शरण गेल्यामुळे नाहीशी होत नाहीत काय ?

उ. चांगल्या सदवर्तनाने बाकीचे दोष जातात ना ! पूर्वजन्मीची पापेही जातात. धर्माने वागले म्हणजे पापे जातात. धर्माचरणाने पापक्षय होतो. पण त्याची गणना करून काय उपयोग ? जे काही पाप हातून होऊन गेले ते धर्माचरणाने घडले असेल किंवा ईश्वरी कृपेने झाले असेल. त्याचे काय मोठे.

प्र. एखाद्या जीवाने आपल्या पुढील जीवनांत आघात किंवा दुःखे येऊ नयेत म्हणून काय करावे ?

उ. सदाचरण व सदवर्तन आघात आहे तरी ठेवणे व सुखाचे प्रसंग आहे तरी ठेवावे. ती बुद्धी देवानेच दिलेली आहे. चांगले वागण्याची बुद्धी देवाने दिल्याशिवाय कशी मिळणार ? आपली चांगली बुद्धी शाबूत आहे ही ईश्वराची

कृपाच समजायची. संसारात सुखे व दुःखे दोन्हीही असतात. केवळ दुःखेच आहेत असेही म्हणता येणार नाही. सुखाचे प्रसंगही असतात चाललेच आहे.

प्र. प्राणायामामुळे मनाला स्थिरता येईल का ?

उ. ते आहेच. प्राणायाम चांगला असतो. तो चालूच ठेवावा. इतरांना धर्मविषयक मार्गदर्शन करण्याने सुद्धा मनाला स्थिरता येऊ शकते.

प्र. आपले सदवर्तन तसेच चालू ठेवायचे. श्रद्धा तशीच अढळ ठेवायची. आघात झाला म्हणून श्रद्धा डळमळता कामा नये. हे बरोबर आहे ना ?

उ. होय. हे बरोबरच आहे. आपल्या सदवर्तनाने लोकांना सुखच होते ना ? आपल्या मनालाही सदवर्तनाने समाधानच मिळते. आपण चांगले वागलो त्याचा दुसऱ्यावर काय परिणाम झाला याचा विचार करण्याचे कारण नाही. इतरांना धर्मविषयक मार्गदर्शन करावे. परोपकार करावा. दुसऱ्याची शारीरिक व मानसिक दुःखे दूर करणे हाही प्रयत्न सदवर्तनाने आहे. याचेहि फळ आहेच की. नसायला काय झाले ?

प्र. गुरुंच्या कृपेने शांती मिळते ना ? मग आम्ही दोघेही आपणाला शरण आलो आहोत. आम्हाला शांती द्या.

उ. देवावर भार घालायचा. संसार देवाचा आहे. असं जर पाहिल्यापासून असल तर कांही दुःख होण्याचे कारण नाही. दुर्योधन सगळच माझ आहे म्हणून शेवटपर्यंत धरून बसला. भरताने हे माझे नाही हे पाहिल्यापासून मानले

आणि सांभाळत बसला. मी घेणार नाही असे भरत म्हणाला नाही. त्यामुळे चौदा वर्षे झाल्यावर भरत ते राज्य रामाला देऊ शकला. राज्य गेलं म्हणून भरताला वाईट वाटले नाही. म्हणून रामाला सुध्दा म्हणाव लागलं "माझ्यापेक्षा तुझा त्याग मोठा आहे. मला राज्य मिळालेच नव्हतं. पण तुला तुझ्या आईने राज्य मिळवून दिले असतांना तू तुला ते राज्य नको आहे असे म्हणालास. हा फरक आहे. असे चांगले चांगले विचार वाचावेत व मनन करावे. त्याचा मनावर चांगला परिणाम होतो. असे विचार केले व संतांची चरित्रे वाचली तर श्रध्दा डळमळत नाही. या विचारांमुळे दुःखाच्या वेळी सुध्दा श्रध्दा अढळच राहिल.

आमच्या आई सांगायच्या आर्जीना अठरा मुले होऊन गेली. त्यातील एक नऊ वर्षाचाच होऊन गेला. नरसोबाच्या वाडीला गोविंदस्वामी म्हणून सत्पुरुष होऊन गेले. त्यांनी दत्तात्रेयाची उपासना सांगितली. त्याच्या जवळची दत्ताची मूर्ती आर्जीना दिली. हा तुमचा मुलगा आहे असे समजा म्हणाले. आमच्या आर्जीनी व आजोबांनी त्याला कपडे घालायचे पाळण्यात निजवायच. दत्तूबाळ म्हणून म्हणायचं. सगळ दत्तूबाळाचेच ते समजायचे. आमच्या देवांत अजूनही ते आहेत. रोज सकाळी आर्जी देवाकडे जायच्या पाचशे प्रदक्षिणा घालून यायच्या. सकाळी गेल्यावर बारा वाजता परत यायच्या. घरी कोणीतरी बाई स्वयंपाक करायच्या. स्वामी आणखी कोणीतरी आहे तर मधूकरी वाढायच्या. दमून जायच्या. पण शेवटी फळ निळाले. दुःखाचे प्रसंग प्रथम आहे पण

शेवटी सुख निळाले. पहिली दुःखे होती, पण असे चांगले व वाईट प्रसंग सर्वावरच येतात असे अनेक जीव असतात. प्रसंग सर्वावरच येतात. भीष्माचार्यांनी सर्व पांडवांना विचारले, "तुम्हाला हे दुःख कां भोगावे लागत आहे ? तुमच्या बाजूला काय कमी आहे. हा धर्मराज म्हणजे धर्ममूर्ती आहे. शेवटपर्यंत याने धर्म सोडला नाही. भीम म्हणजे शक्तीची मूर्ती आहे. अर्जुनाने शंकरापासून सर्व अस्त्रविद्या मिळवलेली आहे. आणखी सर्वांत मोठी शक्ती म्हणजे तुमचा मित्र कृष्ण आहे. असे असताना तुम्हाला दुःखे का?" काय याचे उत्तर आहे ? कर्मविपाक सिध्दांत मानावाच लागतो. अदृष्ट मानल्याशिवाय याचे उत्तर देता येतच नाही. ते अदृष्ट काय आहे याचा विचार करून काय करायचे आहे ? दुःख झालं की गेलं. झाल गेल सगळ संपल. तुमच तुम्ही चांगल वागून रहा. भीष्माचार्यांनी सुध्दा शेवटी हेच सांगितले.

- प्र. महाराज काही उपासना सांगा.
- उ. हरिपाठ चांगला आहे. धुंडामहाराजांनी त्याचा चांगला अर्थ सांगितला आहे. ज्ञानेश्वर महाराजांवरसुध्दा किती प्रसंग आले. ते घरात जाऊन दार लावून बसले. शेवटी मुक्ताबाईंनी त्यांना ताटीचे अभंग म्हणून बाहेर काढले. विसरून गेले पाहिजे. तर जगाचे काम होते. नाहीतर नाही. स्वतः समाधानी असल्याशिवाय दुसऱ्याला काय सांगता येणार. ?

"तुम्ही जर दुःख करीत बसलात की माझा अपमान झाला तर काय होईल. ताटी उघडा ज्ञानेश्वरा" असे

अनेक प्रसंग आहेत. संतांची चरित्रे वाचावीत. पातंजल योगशास्त्रात सांगितले आहे. "वीतराग विषयम् वा चित्तम्" । महात्मे, ब्रह्मज्ञानी त्यांच्या चरित्राचे चिंतन केले तरीसुद्धा चित्त स्थिर होते. म्हणून तो उपाय सांगितला आहे. प्राणायाम हाही उपाय आहेच. पण ते सर्वांना साधता येईल असे नाही. सर्वसामान्य माणसाने श्रद्धेने संतांची चरित्रे वाचावीत.

एकनाथी भागवत वाचा. भावार्थ रामायण वाचावे. रामावर किती आघात झाले. पण ते धीरोदत्त महात्मा होते. ते सांगून आपण प्रयत्न करायचा. त्यांच्या चित्ताला सर्व विसरायला वेळ लागणार. ममता आहे. पण कांही उपयोग नाही. सारखं स्मरण करून काय होणार ? आता त्याचा काही उपयोग आहे काय ? तुम्ही ज्ञानेश्वरी वाचा.

- प्र. महाराज आपण तितिक्षा पाहिजे असे एकदा सांगितले होतेत. तितिक्षा म्हणजे काय ?
- उ. भगवद्गीतेत तितिक्षा आरंभालाच सांगितली आहे. दुसऱ्या अध्यायातील चौदावा श्लोक असा आहे -
मात्रा स्पर्शास्तु कौंतेय शीतोष्ण सुखदुःखदाः ।
आगमा पाणिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥ २.१४ ॥
हे अर्जुना, इंद्रियांचे विषयांशी जे संयोग होतात ते शीत-उष्ण व सुखदुःख देणारे असतात. ते उत्पत्ती व विनाश यांनी युक्त असल्यामुळे अनित्य आहेत. म्हणून तू ते सहन करणे.

या श्लोकावर श्री ज्ञानेश्वरमहाराजांनी पुढील टीका केली आहे - इंद्रिये विषयाचे सेवन करतात. त्यामुळे सुखदुःखे

उत्पन्न होतात. मग ती सुखदुःखे आपल्या संसर्गाने अंतःकरण ग्रासून टाकतात. विषयांपासून कधी सुख तर कधी दुःख प्राप्त होते. निंदा व स्तुती हे नुसते शब्द आहेत. हे शब्द कानाने ऐकले की द्वेष किंवा प्रेम उत्पन्न होते. मृदु व कठीण असे दोन प्रकारचे स्पर्श असतात. त्या स्पर्शामुळे संतोष तरी उत्पन्न होतो किंवा खेद तरी उत्पन्न होतो. भयंकर व सुरेख स्पर्शामुळे संतोष तरी उत्पन्न होतो किंवा खेद तरी उत्पन्न होतो. भयंकर व सुरेख अशी दोन प्रकारची रूपे असतात. ती डोळ्यांनी पाहिली म्हणजे सुख किंवा दुःख होते. सुगंध व दुर्गंध असे गंधाचे दोन प्रकार असतात. नाकाने गंध घेतला म्हणजे हर्ष किंवा विषाद प्राप्त होतो. कडू किंवा गोड अशा दोन प्रकारच्या चवी असतात. जीभेने अशी चव घेतली की प्रेम तरी वाटते किंवा कंटाळा तरी येतो. अशा प्रकारे विषयांचा संग झाला की आपल्याला आपल्या खऱ्या स्वरूपाचा विसर पडतो. आपण जेव्हा इंद्रियांच्या अशा प्रकारे स्वाधीन होतो तेव्हा शीत व उष्ण अशा द्वंद्वाचा अनुभव होतो. त्यामुळे आपण सुख किंवा दुःख भोगतो. या विषयांसारखे आपल्याला सुख देणारे या जगात काहीच नाही असे इंद्रिये आपल्याला भासवतात. पण वस्तुतः तसे नसते. विषय मृगजळाप्रमाणे आभासच असतात. स्वप्नात पाहिलेला हत्ती हा केवळ भासमयच असतो. तसे विषय हे क्षणभंगूर आहेत. म्हणून तू विषयांचा त्याग कर. पुन्हा त्या विषयांचा संग धरू नकोस.

विषय म्हणजे जग अनित्य आहे. काल्पनिक आहे. म्हणून ब्रह्मज्ञान होऊन जग मिथ्या आहे असे ज्ञान दृढ होईपर्यंत

प्रारब्धानुसार विषयाच्या संगामुळे जे सुख व दुःख होते ते सहन केले पाहिजे. यालाच तितिक्षा असे म्हणतात.

केवळ प्रारब्ध, केवळ प्रयत्न करुन भागत नाही. थोडं सहनही करायचं. नैसर्गिक आहे ते. घरात म्हणा किंवा बाहेर म्हणा कोणी काही म्हटलं तर उत्तर दिलच पाहिजे असे नाही. सहन करायचे. इंद्रियांना थोडं शांत ठेवलं पाहिजे. थोडं सहनही करायचं.

- प्र. म्हणजे स्थितप्रज्ञ होण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे असेच ना?
उ. होय. त्याशिवाय काय आहे? संयमाशिवाय काही होत नाही.

- प्र. आपली बाजू लगेच मांडली पाहिजे असे नाही. गप्प बसावे थोडे सहन करावे असेच ना?
उ. होय. सौम्य शब्दांत सांगायचे. शांत रहायचं नि इंद्रियांना अनावर करुन भांडायचं त्यापेक्षा सौम्य शब्दांत शांतपणे भांडायचे. कामक्रोध अजिबात गेले पाहिजेत यापेक्षा त्यांचा आवेग आवरता आला पाहिजे.

- प्र. गुणातीत होण्यासाठी काय केले पाहिजे?
उ. रजोगुण व तमोगुण कमी कमी करत गेले म्हणजे गुणातीत अवस्था प्राप्त होते. सात्विक अभिमानही नाहीसा होणं महत्वाचे आहे. सात्विक अभिमान तरी कशाला हवा? अमुक एक झालंच पाहिजे असा आग्रह तरी कशाला हवा? जे होते ते होऊ द्यावे. कुटुंबात वावरतानाही असेच वागावे व बाहेर वावरतानाही असेच वागावे. हाही आहे. अग्नीमध्ये जर आपण गवत किंवा इतर इंधन टाकत

राहिलो तर अग्नी भडकत जाईल. पण इंधन टाकण्याचे थांबवले तर अग्नी शांत होईल.

- प्र. आणि आपण चांगले तर व्हायला पाहिजे ना?
उ. होय. भक्तीने सारे सोपे बनते. भक्ती असली म्हणजे ईश्वरच सर्व करुन घेतो. भक्तीमुळे सर्व प्रतिबंध दूर होतात. भक्तीमुळे ईश्वरावर सर्व जबाबदारी येते. भक्तीमुळे भक्ताचे सर्वप्रकारे कल्याण करण्याची जबाबदारी ईश्वरच घेतो. भक्ती केली की भक्ताला सारे सोपे होते. सर्व संतांनी तोच मार्ग पत्करला आहे.

- प्र. भक्ती गुरुची करायची का परमेश्वराची करायची?
उ. गुरु व ईश्वर दोघेहि एकच आहेत. शेवटी पर्यवसान दोन्ही एक होण्यामध्ये आहे. गुरुभक्ती तरी वेगळी कशाला मारण्याकरिता ईश्वरशक्ती व गुरुशक्ती वेगवेगळ्या मानाव्या लागतात. न्यायखाते वेगळे, पोलिसखाते वेगळे, काम मांडण्याचे खाते वेगळे असे आपल्याला वाटते. परंतु वस्तुतः सर्व शक्ती एकच आहे. या सर्व कर्माच्या मागे एक राजशक्तीच आहे.

- प्र. सर्वसामान्य साधकाने ज्ञानाच्या मागे लागू नये. भक्तीनेच सर्व सोपे होते असेच ना?
उ. ज्ञानाचा मार्ग वेगळा आहे. ज्ञानाचा मार्ग आचरण्यासाठी पुष्कळच पूर्वतयारी पाहिजे. इंद्रिये जर अनावर होत असतील तर मिळवलेले ज्ञान तरी कसे टिकणार ? इंद्रिये शांत होणे हे ज्ञानाचे कार्य आहे. इंद्रिये शांत झाली

तरच ज्ञान झाले असे म्हणायचे असे आद्य शंकराचार्यांनी एकेठिकाणी म्हटले आहे. म्हणजे विवेक वगैरे ज्ञानाची पूर्व अंगे आलीच.

- प्र. प्राणायाम केल्याने फायदा होईल का ?
उ. प्राणायामाने मनाला स्थिरता येते. जिज्ञासू बुद्धीने सर्व ग्रहण करून तुम्ही प्राणायाम करता आहात हे चांगलेच आहे.

- प्र. श्रीगुरुंची आठवण आपल्या मनात सतत ठेवणे हे महत्वाचे आहे का ?
उ. होय. नामस्मरण करावे. नामस्मरणाने गुरुस्मरण होते. नामस्मरण मुख्य आहे.

- प्र. जपापेक्षा नामस्मरण जास्त चांगले का ?
उ. एकच आहे ते. नामस्मरण हा जपयज्ञच आहे.

- प्र. वैराग्य आंतरिक पाहिजे किंवा संन्यास हा आंतरिक पाहिजे असेच का ?
उ. सगळ्या वासना जाणे हे आंतरिकच आहे. संसार काय व परमार्थ काय. परमार्थात हे व्हावे ते व्हावे असे नुसते म्हणून होत नसते. प्रयत्न करीत रहाणे महत्वाचे आहे. राजसिक व तामसिक वासना जेवढ्या जेवढ्या कमी होतील तेवढी मनाची स्थिरता साधेल. मन स्थिर झाल्याशिवाय कोणत्याहि साधनांचा उपयोग झाला असे म्हणता येत नाही. नामस्मरणाने पापक्षय होतो तेव्हा

नामस्मरण करीत रहाणे चांगले.

- प्र. रोज गीता व ज्ञानेश्वरीसारखे ग्रंथ वाचणे चांगले ना ?
उ. होय गीता व ज्ञानेश्वरी वाचल्याने मनावर चांगला परिणाम होतो.

- प्र. बैठकीला साधक बसतात तेव्हा आपल्याच विचारांकडे तटस्थपणे पहाणे हेच अभिप्रेत आहे ना ?
उ. म्हणजे कर्तृत्व आपले नाही. अहंकार जेवढा जेवढा कमी होत जाईल तितकी जास्त शांती लाभेल. ईश्वरी शक्तीचेच हे सर्व कार्य आहे. केवळ बैठकीपुरते हे नाही. व्यवहारात सुद्धा ईश्वरी शक्तीच कार्य करीत असते. व्यवहारात सुद्धा मत्तः सर्वम् प्रवर्तते असे म्हणतात. हे सर्व पटणे व बुद्धी त्याप्रमाणे होणे याला वेळ लागतो. त्याकरिता बैठक आहे.

- प्र. ध्यान करायचे म्हणजे आपल्या विचारांकडे तटस्थपणे पहात रहायचे हेच सर्वात श्रेष्ठ प्रकारचे ध्यान आहे असेच ना ?
उ. साक्षी भावाने रहायचे. म्हणजे आपल्यावर काही नाही. कर्मही नाही व अकर्मही नाही. कर्म करायचे नाही हाही एक अहंकार झाला. मनात विचार येतात व जातात. आपण साक्षी भावाने त्या विचारांकडे पहात रहायचे. त्या मनाचं साक्षी भावाने होणे हा ध्यानाचा जास्तीत जास्त अभ्यास आहे. साक्षी स्वरूपाचे चिंतन करणे.

- प्र. ब्रह्म सत्य जगत् मिथ्या या शंकराचार्यांच्या वचनाचा विचार

जर सतत मनात ठेवला तर बरे होईल ना? त्यामुळे परमार्थात प्रगती होईल ना?

उ. पण ते कसे करणार ? मनात आणायचे म्हणजे काय ?

प्र. हे सर्व माया आहे हे सर्व खोटे आहे असे सारखे मनाला बजावीत रहायचे.

उ. हे नुसते शाब्दिक झाले. त्याचा परिणाम म्हणून मनात कोणतेहि विकार उत्पन्न होऊन उपयोग नाही. नाहीतर ते नुसते शाब्दिक होईल. नुसते मिथ्या आहे खोटे आहे असे म्हणून उपयोग नाही. खोटे आहे असे म्हटल्यावर राग कशाला यायला पाहिजे? त्याचा परिणाम दिसला पाहिजे. तर ते खरे चिंतन झाले. त्याप्रमाणे इंद्रियांवर व मनावर परिणाम झाला पाहिजे. त्याकरिता ईश्वराची उपासना आहे. मनातले सर्व दोष दूर होणे आणि मी खरोखरच साक्षी आहे. कोणत्याहि विकाराशी माझा संबंध नाही हे स्वरूप समजून येणे ही ईश्वराची कृपा आहे.

एक योगसूत्र आहे -

ततः प्रत्यक्षः अंतराय भावश्च ।

सगळे अंतराय त्यामुळे जातात. पुरे झाले आता किती विचार करून बघायचे. आपल्याला काय ते कळले आहे. असा विचार मनात आला म्हणजे सर्व ब्रह्मच झाले की. प्रयत्न करीत राहिले की सर्व प्रतिबंध जातात. शुध्द अहं कोण आहे याचा त्यानंतर अनुभव येतो. तोपर्यंत ईश्वरकृपा झालेली नाही असेच म्हटले पाहिजे. लौकिक, व्यावहारिक गोष्टी अनुकूल होणे हे वेगळे. हे खालचे आहे. पण मी कोण आहे हे समजून

येणं हीच खरी ईश्वराची कृपा आहे. त्याकरिता ईश्वराची उपासना केली पाहिजे.

प्र. मन नाहिसे होणे किंवा मनोनाश होणे याचा अर्थ काय?

उ. सर्वच वासना संपणे. मनांत वासना असून उपयोग नाही.

मन आहे याचा अर्थ अनंत वासनात्मक मन आहे. मनात वासना येणे कधी थांबलंय कधी संपलंय असे होतच नाही. त्यामुळे वासना शांत होणे, मन निर्वासन होणे म्हणजे मनोनाश झाला.

प्र. मनोनाश नामस्मरणानेच होईल ना?

उ. ईश्वराच्या कृपेने होईल. नामस्मरण हे पापक्षयाचे साधन आहे. पापक्षय जेवढा होईल तेवढी मनाची स्थिरता होईल. पापामुळे हे सर्व होते. अनंत वासनात्मक मन पापामुळे बनते. राजस वासना तामस वासना असे वासनांचे प्रकार असतात.

प्र. आपली कोणी निंदा केली किंवा कोणी आपल्याला नावे ठेवली तर पापक्षय झाला म्हणून आपण आनंद मानावा असेच ना?

उ. होय. तितिक्षा शब्दाचा अर्थच तो आहे. निंदा झाल्यावर मी तसा नाही मी चांगला आहे हे सिध्द करण्याचा प्रयत्न करणे म्हणजे तितिक्षा नव्हे. गप्प बसले पाहिजे. सहन केले पाहिजे शेवटी सगळे शब्दात्मक आहे. स्तुती हाही शब्दच आहे व निंदा हाही शब्दच आहे. शब्द काय कोठे जातो? शब्दांचा व शरीराचा काही संबंधच नाही. शब्द

आकारात विरुन जातो. त्यादृष्टीने शब्द विनाशीच आहे. आधुनिक शास्त्राच्या दृष्टीने शब्द हे अविनाशी आहेत. परंतु व्यवहाराच्या दृष्टीने विचार केला तर स्तुती काय व निंदा काय शब्द विरुनच जातात. स्तुतीचेहि शब्द विरुन जाणार व निंदेचेहि शब्द विरुन जाणार. आपण मनावर घेऊन त्याचा काही उपयोग होतो का? हे आपण लक्षात घेतले पाहिजे. अशी जर तितिक्षा साधली तर इंद्रियनिग्रह झालाच.

- प्र. कोणाकडून काही अपेक्षा करायच्या नाहीत हे नेमके कसे साधायचे?
- उ. सर्वांना तसे वागता येत नाही. सापेक्ष व्यवहार आहे. व्यवहारात तसे वागता येत नाही. पैसे उसने दिले असतील तर त्या पैशाची अपेक्षा करायची नाही असे कसे चालेल? त्याला पैसे परत आणून दे असे सांगितले पाहिजे. परंतु मन विकृत होता कामा नये. पैसे परत मिळवायचा हळूहळू प्रयत्न करायचा. मन स्थिर ठेवता आले पाहिजे. तेच मुख्य आहे. योग या शब्दाचा खरा अर्थ तोच आहे. "परोहि योगो मनसः समाधी ।" भगवान गोपाळकृष्ण असे सांगतात. मनात समाधान टिकून राहिले पाहिजे. तोच श्रेष्ठ योग आहे. गोपालकृष्णांचा हा सिध्दांत आहे. अनेक तीर्थयात्रा केल्या. दानधर्म केला. परंतु मनात जर समाधान नसेल तर त्याचा काय उपयोग आहे. आणखी काही करत नाही. परंतु मन शांत आहे. त्याने सर्व केले. त्याला महत्व आहे. विचाराने व ईश्वराच्या नामस्मरणाने ते होऊ शकते.

- प्र. महाराज अहंकार कसा घालवावा? त्यासाठी काय करावे?
- उ. अहंकार शेवटपर्यंत असतोच. ज्ञानाशिवाय तो जात नाही. विवेक जितका जितका वाढत जाईल तितका अहंकार कमी होतो. देहापेक्षा मी वेगळा आहे असा अभ्यास करून साक्षी स्वरुपापर्यंत पोहोचायचे आहे. त्यामुळेच अहंकारापासून बाजूला होता येईल. मनापेक्षाहि मी वेगळा आहे. शरीरापेक्षा मी वेगळा आहे. वेदांतशास्त्राने मन हे सूक्ष्म शरीरात असते असेच मानले आहे. सर्वापेक्षा मी वेगळा आहे. निर्विकार मी आहे. म्हणजे अहंकारापासून बाजूला झालो. ही स्थिती कायम राहिली पाहिजे. साक्षीस्वरुप समजून येते. पण टिकत नाही. म्हणून तो अहंकार येऊन बसतो. त्यामुळे मन व्यवहारात गुंतते व कर्ता मी आहे असे वाटते. सत्पुरुषांच्या सहवासाने व साक्षात्कारी संतांच्या लिखाणाचे वाचन केल्यामुळे पुष्कळ फायदा होतो. सदविचारांची जास्तीत जास्त मनामध्ये वाढ होते. बाकीचे विचार कमी होतात. सत्ववृध्दी झाली म्हणजे सगळं कमी होतं.

- प्र. मानसपूजा म्हणजे काय?
- उ. समोर मूर्ती असेल तर मूर्तीची मनाने पूजा करता येते. शरीर धारण करणारा परमेश्वर आहे या भूमिकेतून त्याच्या पायापासून मस्तकापर्यंत शरीराचे अवलोकन करणे व पूजेप्रमाणे त्याला देणे घेणे म्हणजे उपचार करणे. आपण जे काही घेतो ते त्यालाहि अर्पण करायचे. आपल्याप्रमाणेच तोहि आहे. यथा देहे तथा देवे. सूक्ष्मात

मन गेले म्हणजे तिथे मी आहे. सारखे अनुसंधान करणे म्हणजेच मी आहे. प्रत्यक्ष द्यायचे घ्यायचे काही नाही. सच्चिदानंदरूप मी आहे. निर्विकार मी आहे. सर्वव्यापी मी आहे. असंग मी आहे. हे अनुसंधान सारखे राखणे म्हणजे ती पूजाच आहे.

मी म्हणजे देह नाही. मी म्हणजे आत्मा आहे असे सारखे वाटले पाहिजे. त्याचा अनुभव आला पाहिजे. सारखा निदीध्यास झाला म्हणजे अनुभव येतो. सारखा निदीध्यास व्हायला फार प्रतिबंध असतात. चित्त एकदम दुसरीकडे जाते. त्यामुळे स्थिर ध्यान होत नाही. त्यामुळे साक्षात्कार होत नाही. जितकं मन स्थिर होईल, धारणा आहे. ध्यान आहे. समाधी आहे. समाधीच्या नंतर साक्षात्कार आहे. ही मनाची स्थिरता जितकी जितकी वाढत जाईल तितके साक्षात्काराच्या जवळ मन जाते. पापक्षय झाला की मन स्थिर होते. मन स्थिर झाले की आपण साक्षात्काराच्या जवळ जातो. खरी भक्ती त्यावेळेलाच घडते. खरं स्मरण घडतं. व्यवहारामध्ये मन जातच नाही. सगळं विसरून जातो.

**येथे व्युत्पत्ती आघवी विसरीजे । थोरपण परा सांडीजे
जे जगा धाकुटे होईजे । ते जवळीक माझी ।**

अहंकार गेल्याचे ते निदर्शक आहे. सगळं विसरता आले पाहिजे. विचार हे सुद्धा एक साधनच आहे. वाचन काय मनन काय. ही साधनेत आहेत. त्याच्याही पुढे गेले पाहिजे. साधनांच्या पुढे गेल्यावर पुन्हा साधन काय?

प्र. आपल्या चरणांपाशी आल्यापासून मला फारच शांती मिळाली.

उ. ईश्वरी योगायोग आहेत. प्रपंचात इतक्या भूमिकेत असूनसुद्धा आपल्यासारखी मंडळी इकडे आवड आहे निरहंकार वृत्तीने विचार करणे, ते करताना अभिनिवेश नसणे हेसुद्धा मिळत नाही. अभिनिवेश असला म्हणजे विचार नाही काही नाही.

प्र. आपल्या चरणांपाशी आल्यापासून अध्यात्मिक दृष्ट्या फारच फायदा झाला आहे. खूपच शांती मिळाली. खूपच समाधान मिळाले.

उ. चांगलं आहे. आपली साधना चालू आहे. संतवाङ्मयाचा अभ्यास चालू आहे. छान आहे.

प्र. ज्यावेळी कोणी आपली निंदा करतं किंवा तोंडावर नांवे ठेवतं त्यावेळी आपल्या मनाची शांती व समाधान कसं टिकवावं? त्यावेळी काय करावे म्हणजे आपलं मन प्रक्षुब्ध होणार नाही?

उ. ईश्वराची उपासना चालू असली म्हणजे होतं. ईश्वराच्या कृपेने देहाला उद्देशून बोलतात. मी देहापेक्षा वेगळा आहे याची मनाला जाणीव करून दिली म्हणजे मग त्या बोलण्याचं काही वाटत नाही. क्षेत्रक्षेत्रज्ञ विवेक जो सांगितला आहे तो त्याकरिताच आहे.

प्र. कोणी जर आपल्यावर अन्याय करणारे बोलू लागला तर आपण उत्तरच द्यायचं नाही. शांत रहायचं, गप्प बसायचं,

तितिक्षा ठेवायची, सहन करायचं तस केलं तर चांगल होईल का त्यावेळी उत्तर देऊन त्या बोलणाऱ्या व्यक्तीवर घाव घालावा? कसं करावं.

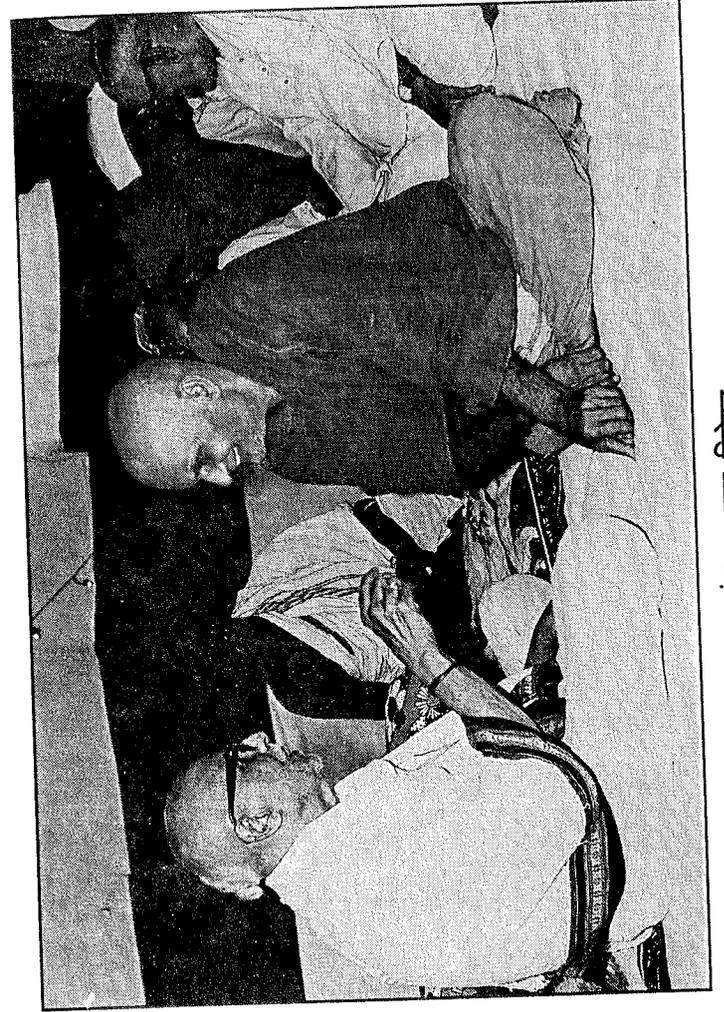
- उ. आपण जर काहीही उत्तर दिले नाही, गप्प बसले, सहन केले, शांत राहिले तर ते अधिक चांगले होईल. उत्तर न देताच अधिक चांगलं काम होतं. अत्रिणे प्रतितोवध स्वयमेव उपशाम्यते. अग्नीला जर आपण इंधन पुरवले नाही तर तो अग्नी आपोआप शांत होत जातो. अग्नीला इंधन घातलं तर तो पेटतो. इंधन घातलंच नाही तर तो शांत होतो. तसं आहे. कोणी काही बोलले तरी आपण काही उत्तर द्यायचं नाही. गप्प बसायचं. तितिक्षा हे मोठंच साधन आहे.

- प्र. स्थितप्रज्ञ होण्यासाठी काय करावं? माझी फार इच्छा आहे की आपल्याला स्थितप्रज्ञ होता यावं.
- उ. विवेक वैराग्य ही सगळी साधने सांगितलेली आहेत. विवेक प्राप्त झाला पाहिजे अगोदर. त्याशिवाय स्थितप्रज्ञ कसे होता येईल? आत्मस्वरूपाचं ज्ञान झालं पाहिजे. अनात्म स्वरूपापासून बाजूला झालं पाहिजे.

- प्र. अनात्म म्हणजे काय?
- उ. हे देहाचे सगळे भेद आहेत. आत्म्याहून वेगळे जेवढे पदार्थ आहेत अचेतन त्यांच्यापेक्षा मी वेगळा आहे. मी चेतन आहे, स्वयंप्रकाशी आहे, आनंदरूप आहे. याचं अनुसंधान जास्तीत जास्त झालं म्हणजे होतं. शाब्दिक ज्ञान असतं

पण प्रत्यक्ष ज्ञान नाही. त्यामुळे त्याला वेळ लागतो.

प्र. आपल्यावर कोणी अन्याय केला तरी गप्प बसावं का? काही उत्तर देऊ नये का?

उ. होय. त्याशिवाय शांती येत नाही. उत्तर देण्यासाठी बुद्धीचा वापर करावा लागतो. बुद्धीचा वापर केला की क्लेश होतात. आपण उत्तर दिल्यानंतर सुध्दा ते थांबेलच असे नाही. विवेकानंदांची एक गोष्ट सांगतात.

ते कॉलेजात शिकत होते. त्यावेळी त्यांच्या एका प्रतिस्पर्ध्याने कॉलेजच्या इमारतीतील काचा फोडल्या व विवेकानंदांवर घातले. प्राचार्यांनी विवेकानंदांना ५० रु. दंड केला. विवेकानंदांनी तो दंड भरून टाकला.

विवेकानंदांचे मित्र म्हणाले, तू जर काचा फोडल्याच नाहीस तर तू तसे प्राचार्यांना सांगत का नाहीस. विवेकानंद शांत राहिले. जर मी काचा फोडल्या नाहीत हे सिद्ध करायच असलं तर बुद्धीचा खूपच वापर करावा लागेल. जाऊ दे. त्यांचं त्यांना काय वाटेल ते वाटेल.

प्र. आपल्या चरणापाशी आल्यापासून फारच शांती वाटते. पहाटे उठून जेव्हा ध्यानाला बसतो तेव्हा शांतीच्या लाटा आपल्या अंगावर येत आहेत असा अनुभव काही वेळा येतो.

उ. पहाटेची वेळ ध्यानाला फार चांगली असते. शिवाय ध्यानाचा एक प्रभाव आहे. ध्यान हे शांती मिळण्यासाठीच आहे. ध्यान करताना मन जेवढे निर्विचार होईल तेवढी शांती मिळेल.

- प्र. ध्यान करत असताना मनात विचार येत रहातात. मधूनच एखादे मिनिट मन निर्विचार होते. परंतु पुन्हा मनात विचार येतात. त्याला काय करावे?
- उ. अभ्यास चालू आहे. अभ्यास चालू ठेवायचा.

- प्र. मनात विचार येऊ नयेत म्हणून काही करता येतं का?
- उ. विवेक झाला पाहिजे. देहापेक्षा मी जसा वेगळा आहे तसा मनापेक्षाहि वेगळा आहे. मन हे एक साधन आहे. बोलणारा, करणारा वेगळा असतो. स्वतः मन ते करीत नाही. डोळे, नाक, कान ही इंद्रिये जशी ज्ञानाची साधने आहेत तस मन हे एक विचाराचे साधन आहे त्याचा दृष्टा मी आहे. मनात विचार आलेले मला समजतात. मनात विचार येण्याचे थांबलेलेहि मला समजतात. म्हणजे त्या विचारांपेक्षा मी वेगळा आहे. त्या मनापेक्षा मी वेगळा आहे. मनात विचार येतात. येईनात. आले तसे जातील हे कळले म्हणजे मग काही वाटत नाही. विचार आले म्हणून काही वाटत नाही. विचार गेले म्हणूनही काही वाटत नाही. परंतु मन जेवढे निर्विचार होईल तेवढे चांगलं. मन जेवढे निर्विचार होईल तेवढी शांती मिळेल. निर्विचार मन हे शांतीचे स्वरूप आहे. मनाचे समाधान हाच खरा मोठा योग आहे.

- प्र. आपण एकदा बोलताना मनोनाशाचा उल्लेख केला होता. मनोनाश म्हणजे काय?
- उ. स्थितप्रज्ञाची अवस्था म्हणजे मनाच्या वृत्ती थांबलेल्याच आहेत. केवळ आत्मानंदांतच तो निमग्न आहे. हीच

निर्विचार अवस्था. त्यालाच समाधी अवस्था म्हणतात.

- प्र. निर्विचार अवस्था सारखी राहू शकते का मधूनच येते व मधूनच जाते?
- उ. तो अभ्यास झाला तर सारखी रहायला काय हरकत आहे? निर्विचार अवस्था सारखी राहू शकते. व्याख्यान देताना व्याख्यानाचा जो विषय आहे तोच विषय व्याख्यान देणाऱ्याच्या मनात येतो. दुसरे काही येतच नाही. असं झालं की व्याख्यानाचा जास्तीत जास्त परिणाम होतो. तसं केलं की एक विषय आत्मानंद. त्या आत्मानंदांशिवाय काहीहि नाही. बाकी सारे बाजूला होतात. संस्कारही मनाचे बाजूला होतात. त्याची आठवणही होत नाही. त्यामुळे मनाच्या वृत्ती शांत होतात. मनाच्या वृत्ती जितक्या कमी करण्याचा अभ्यास आहे त्यालाच समाधी असे म्हणतात. निरोध करता करता सगळ्या गोष्टी शांत होतात. ती सवय झाली म्हणजे झाले. त्यासाठी ईश्वराचे सहाय्य घेतात हे संतमहात्मे. योगसूत्रकार असं सांगतात की, समाधी ईश्वराच्या कृपेने लाभते.

प्र. पातंजल योगसूत्रात साधनपाद या दुसऱ्या प्रकरणात क्रियायोग सांगितला आहे. तप, स्वाध्याय व ईश्वरप्रणिधान या तीन गोष्टी करणे म्हणजे क्रियायोग. संसार करत असतानांच गृहस्थाश्रमी व्यक्तीला तप करता येईल काय? संसार सोडायचा नाही ना आपल्याला?

उ. तप म्हणजे काय हे अगोदर समजून घेतले पाहिजे. मनातल्या वासना कमी कमी होणे हे ही तपच आहे. काही काही व्याख्या वेगवेगळ्याही केलेल्या आहेत. उध्दवजीना उपदेश करित असताना कंदत्यागः परम् दानम्, कामत्यागः तपस्विधम् असा एक उपदेश केला आहे. कंदत्यागः म्हणजे काय? कंद म्हणजे भूतद्रोहः असे श्रीधर स्वामींनी टीकेमध्ये लिहिले आहे. कोणाही जीवाचा न घडो मत्सर ही पूजाच आहे. कोणाचाही द्रोह आपल्या मनात न येणे, तितिक्षेच्या द्वारे अजातशत्रु होण्याचा अभ्यास करणे हे दान आहे असे म्हणतात. यालाच दान म्हणायचे. नुसतं पैसा देणं, वस्त्रे देणे हे दान नाही. हे दान आहे. काम त्यागः आपल्या मनातील इच्छा कमी कमी होत जाणं हेच तप आहे. विचाराने कमी होणे, निरोध करून कमी होणे, निरोध करून योगाभ्यासाने कमी होणे. समाधी, ध्यानाच्या मार्गाने इच्छा व वासना कमी कमी होत गेल्या हे तपच आहे. असे तप केल्यामुळे प्रज्ञा स्थिर होते. बुद्धी स्थिर होते.

प्र. कायिक तप, वाचिक तप व मानसिक तप असे तपाचे

तीन प्रकार सांगितले आहेत ना? मानसिक तप म्हणजे कोणाच्याही बदल आपल्या मनांत वाईट विचार येऊ न देणे हेच ना?

उ. होय. गीतेमध्ये हे आलेले आहे. भावसंशुद्धी तपोमानस उच्चते.

प्र. ईश्वर प्रणिधान म्हणजे आपल तन, मन व धन ईश्वराला अर्पण करणे हेच ना?

उ. ईश्वर प्रणिधान म्हणजे ईश्वराचे अनुसंधान म्हणा. मनात सारखे ईश्वराचेच विचार येणं हेच ईश्वरप्रणिधान. यामुळे मन स्थिर होते. ईश्वररूप स्थितप्रज्ञ झालेले जे महात्मे त्यांच्या चरित्र वाचनाने त्यांच्या चरित्र चिंतनानेही मन स्थिर होते. हा ही एक स्वतंत्र उपाय सांगितलेला आहे. वीतरागविषयं वा चित्तं ॥३७॥

श्रेष्ठ पुरुषांच्या चरित्रांचे चिंतन केल्यामुळे मनशांत होते, मन स्थिर होते. मन स्थिर करण्याचा हा एक चांगला उपाय आहे. तस ईश्वरप्रणिधान म्हणजे ईश्वराबद्दल प्रेम उत्पन्न झाल्यानंतर सारखी त्याचीच आठवण होते. ईश्वराबद्दल प्रेम उत्पन्न झाल्यानंतर त्याचे सारखे स्मरण होते. सात्विक अष्टभाव जागृत होणं, प्रेमाश्रु येणं हे सगळं आपोआप होतं.

प्र. गृहस्थाश्रमी माणसाला संसार करत असताना असे ईश्वरप्रणिधान करणे शक्य आहे ना?

उ. हो. न व्हायला काय झाले ? ईश्वरनिष्ठ संतांची चरित्रे वाचल्यानंतर ईश्वराबद्दल आवड निर्माण होते. संसारातील

आवड कमी होते. ईश्वराबद्दलची भक्ती वाढायला लागते.
इकडची कमी होते. तिकडची वाढायला लागते.

प्र. परवा बोलताना श्री. अशोकरावांनी मला सांगितले की संसारात अतिथिसारखे राहिले पाहिजे. म्हणजे काय ते जरा सांगा.

उ. आसक्ती कमी झाली पाहिजे. संसाराबद्दलची जी ममता वाटते ती ममता कमी कमी झाली पाहिजे.

प्र. मुलांवर प्रेम करायचे नाही असे नाही ना?

उ. तसे नाही. ते कर्तव्यच आहे. मुलांवर प्रेम करायचे. परंतु त्याच्याबद्दल हर्ष विषाद उपयोगाचा नाही. मुलाला नोकरी लागल्याबरोबर जो आनंद होतो तो दुसऱ्याला नोकरी लागल्याबरोबर होत नाही. त्याला आसक्ती म्हणतात. मुलाने पात्रता संपादन केली. त्याला नोकरी लागली. दुसऱ्यालाही नोकरी लागली. चांगलं आहे. संकल्पावी माया संसाराची असे तुकाराम महाराज म्हणतात. आसक्ती कमी कमी झाली पाहिजे. ममता कमी झाली पाहिजे.

प्र. आपण मला गीतेच्या तेराव्या अध्यायातील नववा श्लोक सांगितला होता.

उ. ही तितिक्षाच आहे. त्याच्यावरची श्री ज्ञानेश्वर महाराजांची टीका फार चांगली आहे. इष्टप्राप्ती होणं किंवा अनिष्टप्राप्ती होणं त्यावेळी समचित्त राहिलं पाहिजे. इष्टप्राप्ती झाल्यावर जास्ती आनंद होणं, अनिष्ट झालं तर विषाद वाटणं हे बरोबर नाही. जैसी

स्थिती आहे तैसापरी राहे । हे साधलं पाहिजे.

प्र. बायकोमुलांवर प्रेम करायचं नाही असं नाही ना?

उ. जोवर आपण गृहस्थाश्रमात आहोत तोवर त्यांच्यावर प्रेम करणे हे आपलं कर्तव्यच आहे. तुकाराममहाराजांनी ऊसाच्या मळ्यात काम केलं. त्यांना मळ्याच्या मालकाने येताना ऊसाची एक मोळी दिली. तुकाराम महाराज ती ऊसाची मोळी आपल्या डोक्यावर घेऊन आले. वेशीच्या आत आल्यावर सगळी मुले आली. सर्वांचा विश्वास तुकाराम महाराज आपल्याला ऊस देतील. मुलं एक एक ऊस घ्यायला लागली. एकच ऊस राहिला. तेवढाच घरी घेऊन आले. मुलाला दिला. इतर मुलांनी ऊस मागितल्यावर त्यांना नाही म्हणायचं व सगळे ऊस फक्त आपल्या मुलानाच द्यायचे असे तुकाराम महाराजांनी केलं नाही. हे ज्ञान नाही. ती भ्रंती आहे. याला समचित्त म्हणतात. स्वतःच्या मुलांना प्रतिबंध नाही. तसाच इतर मुलांनाही प्रतिबंध नाही. त्यांनाही ऊस दिले. असं समचित्त साधलं पाहिजे. म्हणजे जास्ती आनंद होतो. संसारात राहूनही असा जास्त आनंद मिळवता येतो. संसार म्हटला म्हणजे काही प्रतिकूल व्हायचंच. पण आपलं चित्त जास्त व्यापक झालं म्हणजे तो आनंद मिळतो. इथं आपलं घर, मुलगा, बायको, आप्तेष्ट एवढीच आपण मानतो. पण चित्ताची समता निर्माण झाली की सर्वच माझं आहे हे विश्वचि माझे घर असं वाटलं पाहिजे. अशी भावना होणे हे मोठेच भाग्य आहे. अस वाटू लागणे हे मोठेच भाग्य आहे. कारण त्यामुळे जास्ती आनंद मिळू शकतो.

सगळेच काही दुःखी नाहीत.

- प्र. एकानं असं लिहून ठेवलंय की, निंदा झाली तर वाईट वाटता कामा नये. उलट आनंद वाटला पाहिजे.
- उ. खरं आहे. निंदा झाली की पापक्षय होतो असे म्हणतात. कोणी निंदा केली, नावे ठेवली तर आपण म्हणावे वा छान झाले. पापक्षय झाला. चांगले झाले. परमार्थामध्ये स्तुतीला गौण मानले आहे. कारण स्तुतीमुळे अहंकार वाढतो. निंदेमुळे अहंकार कमी होतो. अहंकार कमी होणे हे परमार्थात प्रगतीचे लक्षण आहे.

- प्र. नोकरी करत असताना न रागावता शांत राहून सर्वांच्या कडून कामे करून घेणे शक्य आहे का?
- उ. नोकरी करणाऱ्या अधिकाऱ्याला प्रसंगाप्रमाणे रागवावे लागतेच. फक्त ज्याच्यावर आपण रागावलो त्याच्याबद्दल मनात काही कटु भावना नसली म्हणजे झाले. प्रसंग आला म्हणजे रागवावे लागतेच. पण तो राग कायम नाही. तेवढ्यापुरते रागवायचे.

- प्र. एखाद्यावर आपण रागावलो तर नंतर त्याला नमस्कार करून त्याची क्षमा मागितली पाहिजे का?
- उ. क्षमा मागायची काही आवश्यकता नाही. तो राग विसरून गेला म्हणजे झाले. पुन्हा त्याच्याबरोबर एकदा प्रेमाने वागायचे. त्यालाही जाणवले पाहिजे की राग यांच्या मनात राहिलेला नाही. त्याशिवाय काम होत नाही ना? व्यवहारामध्ये प्रसंगानुसार रागावले तरी चालते.

प्र. गुणातीत व्हायचे म्हणजे काय?

- उ. मनातील सर्व विचार थांबले पाहिजेत. सात्विकही उपयोगी नाही. राजसही उपयोगी नाही. व तामसही उपयोगी नाही. सगळे कामक्रोधादि विकार मनातून गेले पाहिजेत. सत्त्वाच्याही पलिकडे जायचे आहे. नाहीतर सात्विकाचाही अभिमान उत्पन्न होतो. मी चांगला वागतो हा अभिमानही वाईटच. चांगले वागणे वाईट नाही. पण तोहि अभिमान कशाला पाहिजे ? विसरून गेले पाहिजे. आपल्याकडून चांगले झाले तरीहि ते चांगले विसरले पाहिजे. वाईट झाले तरी विसरले पाहिजे म्हणजे गुणातीत होणे.

मानापमानयतुल्यः तुल्यो मित्रदिपक्षयोः

तो विसरून जातो.

- प्र. पैशांबद्दल आपल्या मनात लोभ निर्माण होऊ नये यासाठी काय केलं पाहिजे? निर्लोभी कसं व्हायचं? मनातील लोभ काढून कसा टाकायचा?
- उ. आसक्ती सगळीकडचीच कमी झाली पाहिजे. पैशाचीही आसक्ती कमी झाली पाहिजे. आसक्ती कमी व्हायची याचा अर्थ कोणीही पैसे मागायला आला म्हणजे त्याला पैसे देऊन टाकायचे असं नाही. मला हे पाहिजे मला ते पाहिजे पैसा वाढला पाहिजे असे वाटता कामा नये. समाधान राहिले पाहिजे आहे. त्याच समाधानात राहिले पाहिजे. त्यासाठीच दान करायला सांगितलं आहे. इदं न मम असे वाटले पाहिजे. देवाय स्वाहा इंद्राय स्वाहा असे म्हणतात ना? तसं म्हणून दान करायचे. आत्मा वस्तुतः असंग आहे. दान पुण्य पाप यांचा व आत्म्याचा काहीही संबंध

नाही. हे माझं आहे हे माझं अशी जी ममता उत्पन्न होते ती ममता कमी करण्यासाठी दान आहे. यथाशक्ती दान व त्याग करत राहिले म्हणजे ममता कमी कमी होत जाते. धन हे साधन आहे ही बुध्दी पाहिजे. धन हे साध्य वाटायला लागलं म्हणजे ती आसक्ती झाली. धन हे साधन आहे. साधन म्हणूनच धनाचा उपयोग केला गेला पाहिजे.

- प्र. धनाचा फार संचय करायचा नाही असा याचा अर्थ का?
- उ. मुद्दाम धनाचा संचय कोण करतंय? धन मिळाले असता ते टाकून द्यायचे असा त्याचा अर्थ नाही अनासक्त वृत्ती पाहिजे. जे येईल ते येईल. जे जाईल ते जाईल. जे मिळेल त्याचा योग्य विनियोग केला पाहिजे. तुकाराम महाराज म्हणतात -
- जोडोनिया धन उत्तन वेळारे उदास विचारे खर्च करी ॥
 खर्चही त्यानी करायला सांगितला आहे. औदार्य पाहिजे. मोठं मन पाहिजे. कर्ण उदार म्हणून प्रसिध्द होता. धर्मराजाच्या राजसूय यज्ञात श्रीकृष्णांची सर्व देखरेख होती. श्रीकृष्णाने वेगवेगळ्या कामासाठी माणसांची नेमणूक केली. श्रीकृष्णाने दान करण्याच्या कामावर कर्णाची नेमणूक केली. हे पहाण्यासारखे आहे. यज्ञ करणारा धर्मराज. वास्तविक धर्मराजाने दान करायला पाहिजे. त्याच्याकडचा पैसा आहे तो. श्रीकृष्ण म्हणाले तुला दान जमायचे नाही. पुन्हा अहंकार घेऊन बसशील. मला यज्ञासाठी इतके पैसे मिळाले. इतक्या राजांनी इतके दिले. मी इतके दान करतो. नाही. अहंकारही उपयोग नाही. धन जाणार याबद्दलही खेदही उपयोगाचा नाही. तर

ते खरं दान.

- प्र. ध्यानामध्ये निर्विचार मन होते. तीच निर्विचार समाधी का? निर्विचार समाधी व निर्विकल्प समाधी एकच का? का त्यात फरक आहे?
- उ. निर्विचार समाधी व निर्विकल्प समाधी एकच. मनाच्या वृत्ती शांत झाल्या म्हणजे समाधीच आहे. ध्यानाची पुढची भूमिका म्हणजे समाधी. जास्ती वेळ स्थिर झालं म्हणजे समाधी. मी ध्यान करतो आहे. हे ध्येय आहे. माझ ध्यान चाललेले आहे हे भेद असणं ही ध्यानाची अवस्था आहे. ध्येयाकार मन झालं म्हणजे काही उरत नाही. त्यालाच समाधी म्हणायचं.

- प्र. मन निर्विचार होते. पण त्यावेळी मी आहे ही भावना असते. ती भावनाही गेली पाहिजे का?
- उ. समाधीत ध्येय काही रहात नाही. मनाचा पूर्ण निरोध होतो. मनाच्या सर्व वृत्ती थांबतात. मन ध्येयाकार होणे ही संप्रज्ञात समाधी झाली. ध्येयही शिल्लक राहिले नाही की ती असंप्रज्ञात समाधी. सर्व वृत्ती मनाच्या थांबणे ही समाधीच आहे.

- प्र. जिथे काही नाही तोच परमेश्वर असे म्हणणे बरोबर होईल काय?
- उ. काही नाही म्हणजे परमेश्वर असे कसे म्हणता येईल? परमेश्वर आनंदरूप आहे. परमेश्वर भावरूप आहे. परमेश्वर सत् चिद् आनंद रूप आहे. काही नाही म्हणजे

परमेश्वर असे म्हणता येणार नाही. शून्यवाद येईल मग बौद्धांचा ! पण बौद्धांना परमेश्वर कळला नाही असे म्हणतात. अस्पर्श योग ज्याला म्हणतात कोणताही विषय नाही. परंतु एक आनंद आहे कायम आहे तिथं मन राहिलं पाहिजे. मन विषयापासून बाजूला झालं पाहिजे. कोणतातरी एक आत्मानंद आहे. त्या आत्मानंदात देह स्थिर झाला पाहिजे. काही नाही म्हणजे आत्मा नाही. परमेश्वर शून्यरूप नाही. परमेश्वर सदरूप आहे. तोच सगुण आहे. तोच निर्गुण आहे. सगळं तोच आहे. हळुहळु या भूमिका समजून येतात.

ईश्वराची कृपा आणि गुरुची कृपा एकच आहे सगळं. महात्मे ईश्वररूपच असतातच. ईश्वरच गुरुच्या रूपाने मार्गदर्शन करतो. महात्म्यांची निरहंकार वृत्ती असते. त्यामुळे ते ईश्वररूप झालेले असतात.

- प्र. स्वप्नात पुष्कळ संतांची दर्शने होतात. याचा अर्थ काय?
 उ. स्वप्नात संतांची दर्शने होतात हे पारमार्थिक प्रगतीचे सूचक आहे. आपलं चांगलं चाललं आहे हे त्यावरून दिसून येते. अशी स्वप्ने सूचक असतात.

- प्र. याच जन्मी स्थितप्रज्ञ व गुणातीत व्हावे अशी इच्छा आहे. होता येईल काय?
 उ. ईश्वराची प्रार्थना करायची तळमळीने. ईश्वराच्या कृपेनेच होऊ शकते. नाही काळवेळ तयालागी असे ज्ञानदेव म्हणतात. त्या शक्तीला काही विलंब नाही.

- प्र. ईश्वराची किंवा गुरुची कृपा झाली की लौकर होईल असेच ना?
 उ. होय. ईश्वराची किंवा गुरुची कृपा झाली की स्थितप्रज्ञ व गुणातीत होता येईल. जन्माची वाट तरी कशाला पहायची?

- प्र. क्षेत्रक्षेत्रज्ञ विवेक करायचा म्हणजे नेमके काय करायचे?
 उ. मी देहापेक्षा निराळा आहे. इंद्रियापेक्षा मी वेगळा आहे. बाह्य घरदार प्रपंचापेक्षा मी वेगळा आहे. मी फक्त साक्षी आहे. यालाच अतिथि म्हणतात. अतिथि नुसता प्रेक्षक असतो. बाहेरचा मनुष्य अतिथि असतोच. परंतु घरातल्या माणसाला अतिथि होता येणे फार कठीण आहे. सगळा अधिकार असून काही बोलायचे नाही. तो अभ्यासच होतो.

निर्ममो निरहंकारः

निर्मम होणे फार कठीण. त्यामुळे गृहस्थाश्रम ही शाळाच आहे. गृहस्थाश्रमात असताना अनेक प्रसंग आपल्या मनाच्या प्रतिकूल होतात. पण ते सगळं अनुकूल वाटावं. नारदांनी भागवतात सांगितले आहे. गृहस्थाश्रमी कुटुंबप्रमुखाने सगळ्यांना अनुकूलता दाखवावी. बरं आहे. तुमचंही चांगलं आहे. योग्य आहे. म्हणजे काही आग्रह रहात नाही. त्यांचेही समाधान होते. संसार देवाचा आहे. आपला नाही. असे मनात बिंबले म्हणजे संसाराबद्दलची ममता कमी होते. हे ऑफीसमध्ये काम करण्यासारखे आहे. ऑफीसात आपण काम करतो. पण ऑफीसात आपले काहीच नसते. नफानुकसानीची जबाबदारी रहात

नाही. तसेच संसारातही राहिले पाहिजे.

श्री. अशोकराव कवीश्वर यांनी हे सर्व बोलणे ऐकले. बाहेर आल्यावर ते म्हणाले. महाराजांचे हे सांगणे आहे ना ते पूर्ण अनुभूतीचे सांगणे आहे. लहानपणापासून आम्ही अनुभवतो आहोत. कधीही कोणावर रागावले नाहीत किंवा काही नाही. राग जरी आला तरी सांगायचा पर्याय वेगळा असतो. समजावून सांगतील. प्रति एकनाथच आहेत. फार विलक्षण आहे. घरात सुद्धा अगदी तसेच वागतात. प्रसंगाला अनुरूप असे समजावून सांगतात. लहान मुलांपासून तो मोठ्या माणसांपर्यंत सगळ्यांना आदराने अहो जाहो असे संबोधतात.

देह जड मूढ अचेतन। तेथ चेतनात्मक नारायण।
देहाचे मानूनि मिथ्यापण। अद्वैती मन मुसावे॥
तें अद्वैतप्राप्तीचे लक्षण। अनन्यभावे आपण।
सद्गुरुसी रिघावें शरण। निरभिमान भावार्थे॥
सद्भावे अनन्य शरण। तो गुरुकृपा पावे आपण।
पाहोनि अधिकार लक्षण। गुरु गुह्यज्ञान उपदेशी॥
'सर्वही निष्टंक परब्रह्म' । हें श्रुतिगुह्य उत्तमोत्तम।
एथ भाग्ये जो सभाग्य परम। त्यासचि सुगम ठसावे॥
गुरुवचन पडतां कानी। वृत्ती निजात्मसमाधानी।
विनटोनि ठेली चिद्धनी। सुखसमाधानी स्वानंदे॥

तयासी पुढतीं साधन। अथवा कर्माचें कर्माचरण।

तेथ बोलों शके कोण। वेदीं मौन घेतले॥

जेथ द्वंद्वाची निमाली स्फूर्ती। सकळ दुःखांची समाप्ती।

देहीं विदेहवस्तुप्राप्ती। 'प्रत्यक्ष' म्हणती या नांव॥

मी आत्मा स्वानंदकंद। ऐसा अखंडत्वे परमानंद।

'प्रत्यक्ष' पदाचा हा निजबोध। स्वयें गोविंद बोलिला॥

॥ अवधूत चिंतन श्रीगुरुदेवदत्त ॥